

HAMÎD-İ EVVEL KÜLLİYESİ VE ÇEVRESİ

Mehmet Nermi Haskan

Hamîd-i Evvel Külliyesi ve Çevresi

MEHMET NERMİ HASKAN

İSTANBUL TİCARET BORSASI

Hamîd-i Evvel Külliyesi ve Çevresi

ISBN 978-605-137-663-9

İstanbul, 2018

Proje

İstanbul Ticaret Borsası adına
Ali KOPUZ / İSTİB Yönetim Kurulu Başkanı

Yayın Kurulu

Bülent KASAP, Atilla SÜMER, İlhan KOYUNSEVEN,
Yusuf ACAR, Zeki ASLAN, M. Erkan ÖZEFE, Zülküf KOPUZ
Alaattin ALTUNTAŞ, Mustafa KAMAR, Ali Yavuz YİĞİT

Proje Koordinatörü

Dr. Şefik MEMİŞ

Hazırlayan

Mehmet Nermi HASKAN

Editör

Fatih KINALI

Kapak

Murat ARSLAN

Tasarım

Harun RAŞİD

Dizgi

Ayşegül AKSU

Fotoğraflar

İSTİB Arşivi, Osman KUVVET, Monad Arşivi

Yapım

monad

Telefon: +90 216 557 82 87

www.monadfilm.com / bilgi@monadfilm.com

Baskı

Rumi Matbaa

Telefon: +90 212 445 00 04

İSTANBUL TİCARET BORSASI

Zahire Borsası Sokak No:3
Bahçekapı, Eminönü 34112 İstanbul
Telefon: +90 212 511 84 40
www.istib.org.tr

Hamîd-i Evvel Külliyesi ve Çevresi

MEHMET NERMİ HASKAN

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	7
ÖNSÖZ	9
HAMÎD-İ EVVEL KÜLLİYESİ	11
VAKFİYEYE GÖRE KÜTÜPHANE, MEDRESE, ARASTA VE TÜR BENİN YERİNDE BULUNAN VAKIFLAR	13
KÜLLİYENİN ÇEVRESİNDE BULUNAN TÂRİHİ ESERLER	16
BÜYÜK POSTAHÂNE	19
BAHÇEKAPISI	22
MAHMÛDİYE KARAKOLU VE ÇEŞMESİ	24
HAMÎD-İ EVVEL İMÂRETİ	27
İMÂRETLERİN KURULUŞ AMACI	30
İMÂRET DÜZENİNİN BOZULMASI	33
HAMÎD-İ EVVEL VAKFİYESİNE GÖRE İMÂRET DÜZENİ	34
VAKFIN GELİRLERİ	37
İMÂRETİN YÖNETİMİ	39
HAMÎD-İ EVVEL İMÂRETİNİN KAPATILMASI VE YIKTIRILMASI	40
HAMÎD-İ EVVEL İMÂRETİ YERİNE YAPILÂN IV. VAKIF HAN	42
MÎMÂR KEMALET TİN BEY'İN ESERLERİNDEN ÇİZİMLER	44
MÎMÂR KEMALET TİN BEY	45
ŞEYHÜLİSLÂM MUSTAFA HAYRİ EFENDİ	46
ŞEYHÜLİSLÂM MUSTAFA HAYRİ EFENDİ'NİN YAPTIRDIĞI ESERLERDEN BİRKAÇI	47
SIBYAN MEKTEBİ	49
MEKTEPTE YAPILAN EĞİTİM	50
HAMÎD-İ EVVEL SEBÎLİ	52

VAKFİYESİNE GÖRE SEBİL	54
HAMÎD-İ EVVEL ÇEŞMELERİ	55
HAMÎD-İ EVVEL MEDRESESİ	56
MEDRESENİN DERSHÂNESİ VEYA MESCİDİ.....	59
VAKFİYESİNE GÖRE HAMÎD-İ EVVEL MEDRESESİ.....	60
HAMÎD-İ EVVEL KÜTÜPHÂNESİ	61
VAKFİYESİNE GÖRE HAMÎD-İ EVVEL KÜTÜPHÂNESİ	63
HAMÎD-İ EVVEL KÜTÜPHÂNESİNE KİTAP VAKFEDEN LALA İSMAİL EFENDİ.....	64
HAMÎD-İ EVVEL TÜRBEŞİ.....	67
KİTÂBE YAZARI MEHMET EMİN EFENDİ	69
KADEM-İ ŞERİF	70
VAKFİYESİNE GÖRE HAMÎD-İ EVVEL TÜRBEŞİ.....	72
TÜRBE İÇİNDE MEDFÛN OLANLAR	73
SULTÂN I. ABDÛLHAMÎD	78
SULTÂN IV. MUSTAFA.....	85
HAMÎD-İ EVVEL KÜLLİYESİ'NİN MÎMÂRİ TÂHİR AĞA	89
HAMÎD-İ EVVEL KÜLLİYESİ BİNÂ EMÎNLERİ	91
HAMÎD-İ EVVEL KÜLLİYESİ HAZÎRESİ'NDE GÖMÛLÜ OLANLAR	92
KÜÇÜK HAZÎREDE GÖMÛLÜ OLANLAR	98
 DİPNOTLAR.....	 101
KAYNAKÇA	104

TAKDİM

Değerli Dostlarım,
I. Abdülhamid, kendisinden tam yüz yıl sonra tahta oturacak torunu II. Abdülhamid gibi İmparatorluk için büyük bir anlam ifade ediyordu. Çünkü ikisi de kuzeyden (Rusya'dan) ve batıdan (Avrupa'dan) gelen büyük baskılara rağmen İmparatorluğu, kurtlar sofrasına yem etmemek için var güçleriyle gayret göstermişlerdi. İkisi de Osmanlı'nın kapısına dayanan ve bir an evvel onu yok etmek isteyen Avrupa devletlerine karşı ayakta durmanın yolunun eğitimden geçtiğini biliyorlardı. Bu yüzden eğitime büyük katkı verdiler. Sultan I. Abdülhamid, bu amaçla çok büyük bir külliye yaptırdı.

Bu külliyenin en önemli özelliği bir bölgeyi şenlendirmek için gerekli her unsurun içinde olmasıydı. İmareti, sıbyan mektebi, sebili, çeşmesi, arastası (dükkanları), kütüphanesi, mescidi ve türbesi ile bu külliye hayatın her veçhesini yansıtıyordu. O yüzden medresenin giriş kapısında bulunan kitabede “Medrese, mektep, imaret hem kütüphane, sebil / Yapdırup aldı duâ-yi hayr-ı ahrâr u abid” diye yazılarak bu çok yapıtlı külliyenin ihtişamı yansıtılıyordu. Bir başka ifadeyle o kitabede medresenin çok faydalı ve nadide bir eser olduğunun altı çiziliyor; burada dini ilimlere itibar ile ileride Peygamber varisi olacak medrese talebelerinin her türlü ihtiyaçlarının düşünülüp Allah için ilim tahsil etmelerine gayret edildiği ifade ediliyordu.

İşte Abdülhamid böyle biriydi, yaptığı her işi Allah'ın rızasını kazanmak için yapıyor, ümmeti ve devleti ilgilendiren kararlarının hesabını önce kendisine sonra Allah'a nasıl vereceğini düşünüyordu. Bu yüzden olsa gerek, düşmanı titreten kalbi haşyetullah ile dolu şair ruhlu Sultan Abdülhamid, Peygamber Efendimizin Mescid-i Nebevî'deki hücre-i saadetlerinin duvarına bizzat kendi kaleme aldığı bir kasideyi yazdırmıştı. O kasidede gözyaşıyla yazılmış şu dizeler vardı: “Yâ Râsûlallâh! / Efendim! Tutar mısın elimden / Senden başka kimsem yok... / Ey Efendiler Efendisi, ey dayanağım!...”

I. Abdulhamid'in vefatına neden olacak kadar kendisini üzen dert vatan, millet ve din aşkıydı. Bu, yetişen her neslin kulağına küpe etmesi gereken bir düsturdur. O, Müslümanların güvenli devleti Osmanlı İmparatorluğu'nun amansız Rus akınlarına karşı en büyük direnç noktası olan kuzeydeki Özi Kalesi'nin düşmemesine özel önem veriyordu. Ne pahasına olursa olsun savunulmasını ve terk edilmemesini istiyordu. Ruslar saldırıya başlayınca oradaki askerlere takviye kuvvet gönderilmesini emretmişti. Ancak birbirinin ayağını kaydırmak isteyen yöneticiler ile gayret-i diniyyesi kalmayan vezir ve komutanlar kendi makam ve ikballerinden başka bir şey düşünmeyince yardım geç kalmış ve kale Rusların eline geçmişti. Üstelik Ruslar, orada yaşayan sivil Müslüman ahaliyi de kılıçtan geçirmişlerdi. Haber korkunçtu, hassasiyetini bildikleri için kimse Sultan'a bu durumu açıklayamıyordu.

Nihayetinde o meşum haberi verdiler, bunun üzerine Sultan, “Özi’nin düştüğü takriri, alimallah beni yeniden kederlendirdi; bu kadar Müslüman erkek, kadın, küçük ve büyüğün kâfir elinde kalması, beni mahzun eyledi. Yâ Rab! Senden niyaz-ı âcizânem, Özi Kalesi’nin düşman elinden kurtarıp tekrar Müslümanların eline geçtiğini bana göstermelidir” diye niyaz etti. Sonra da, rivayetlere göre, “Ah Özi!” diye haykırdı ve geçirdiği felç üzerine hücceten vefat etti. İçine bir İmparatorluk sığacak kadar büyük, ama bir Müslümanın kahırıyla da kırılacak kadar hassas olan o naif yüreği, Özi’nin kaybına, Müslümanların katline dayanamamıştı.

Ticaret Borsası’nın, gölgesinde neşvünema bulduğu Hamidiye Medresesi, böyle bir ruhu içinde barındırıyordu. Köklü bir geleneğin üzerine resmi teşkilatlanmasını 1924 yılında gerçekleştirerek hukuken kurulan İstanbul Ticaret Borsası, ilk faaliyetine 1926 tarihinden itibaren burada başladı. Böylece büyük bir sorumluluğun da varisi olduğunun altını çizdi. Her bakımdan model bir insan olan Sultan Abdülhamid’in eğitim ve vatan aşkına yönelik hassasiyetlerini kendimize ilke edindik. Bugün en çok ihtiyaç duyduğumuz bu bilinci bu kez İstanbul iş dünyasının temsilcileri olarak deruhte ettik, gereğini belledik, tarımdan sosyal hayata tüm politikalarımızın odak noktasına koyduk. İşte elinizde tuttuğunuz kitap, bu yaklaşımımızın somutlaşmış bir halidir.

Büyük araştırmacı yazar Mehmet Nermi Haskan, bu çalışmasıyla bize Sultan I. Abdülhamid’in inşa ettirdiği bu medreseyi ve çevresini tüm yönleriyle anlatıyor. Böylece biz bu medreseye baktığımızda, sadece 18. yüzyıl Osmanlı mimarisinin en son ve güzel örneğini görmüyoruz. Aynı zamanda bir medeniyetin taşlara nakşedilmiş temel ilkelerini de idrak ediyoruz.

O yüzden I. Abdülhamid’i ne kadar rahmetle ansak azdır.

O yüzden Mehmet Nermi Haskan’a bu eseri yazdığı için ne kadar teşekkür etsek azdır.

O yüzden arşivin tozlu raflarında unutulmuş bu eseri gün yüzüne çıkartıp da yeni nesillere ulaşmasını sağlayan ekibimi ne kadar tebrik etsem azdır.

Sultan Abdülhamid’in pâk ruhu şâd olsun.

Ali KOPUZ
İstanbul Ticaret Borsası
Yönetim Kurulu Başkanı

ÖNSÖZ

İstanbul'un en işlek ve hanlarının da en çok bulunduğu bir semtte inşâ edilmiş olan Hamîd-i Evvel Külliyesi ilk bakışta görülmez. Cadde üzerindeki bir sıra dükkân ve arka tarafındaki yüksek hanlar, medrese ile dersihânesinin görülmesini imkânsız hâle getirmiştir. Her ikisi ancak IV. Vakıf Han'ın ve Kazasker Hanı'nın yüksek katlarından kolay görülebilmektedir. Külliye'nin diğer üniteleri olan mektep, imâret, sebîl ve çeşmeler de ortadan kaldırılınca, burada bir külliye'nin bulunduğuna inanmak zordur.

Hamîd-i Evvel Külliyesi bir bakıma, Yeni Câmi Külliyesi'nin tamamlayıcısıdır. Sultân I. Abdülhamîd burada câmi yaptırmaktan vazgeçerek Yeni Câmi'nin eksikliklerini tamamlamak istemiş ve bunun için de Yeni Câmi Külliyesi'nde bulunmayan medrese ve imâreti yaptırmıştır.

Bu güzel manzûmeyi yıllar önce incelemiş; gerek türbe içinde gömülü olanları ve gerekse hazîredeki şahideleri tek tek yazmıştım. Bu kere, Sayın Çelik Gülersoy'un isteği üzerine, biraz daha genişleterek gözden geçirdim. Bir bütün olduğu düşüncesi ile çevresindeki târîhi yapıları da içine kattım ve bu nâciz eser ortaya çıktı.

İncelemelerim sırasında Zahirî Borsası'nın yirmi altı yıllık emektârı ve müdür yardımcısı Sayın Ali İhsan Beyefendi'den büyük yakınlık ve kolaylık gördüm. Kendisine buradan alenen teşekkür ederim.

Bu eserin hazırlanması için beni teşvik eden İstanbul âşığı Sayın Çelik Gülersoy Beyefendi'ye de sonsuz şükranlarımı sunarım.

Mehmet Nermi HASKAN

Hamidiye Caddesi'ndeki tramvay yolunun her iki tarafında yer alan Hamîd-i Evvel Külliyesi

KÜLLİYENİN YERİ

Küllîye; medrese, mescit, türbe, kütüphâne, arasta, hazîre, imâret, sebîl ve çeşmelerden oluşuyordu.

Küllîye Bahçekapı'da; Hamîdiye Caddesi, Hamîdiye Türbe Sokağı, Yeni Postahâne Caddesi ve Şeyhülislâm Caddesi ile çevrili alandadır.

Medrese ve türbenin karşısında, yol aşırı yerde, Hamîdiye Caddesi üzerinde ve bu alanın dışında, şimdi IV. Vakıf Han'ın bulunduğu yerde külliye'nin imâreti; sağ tarafında eski adı *Büyük Demirkapı Caddesi* olan şimdiki Mîmâr Kemaleddin Sokağı'nın sol köşesinde de Hamîd-i Evvel Sebîli ve çeşmeleri bulunuyordu.

Küllîye'nin bulunduğu yerde, Bizans devrinde *Apo Logoteton Manastırı* varmış.¹ *Hadîkat'ül-Cevâmi* adlı eserin yazarı, *Yıldız Dede Mescidi* bahsinde bunu şu şekilde dile getirmiştir:

“Yıldız Dede'nin ismi Necmeddin'dir. İstanbul'un fethinde bulunup İstanbul surları içinde hâlâ kendine mensup olan hamam, ol vakitte kilise iken kendine temlik (mülk olarak verme) olunup hamam yaptırmış ve Vakf-ı Hümayûn müsakkafâtına (gelirine) ilhâk olunmuştur. Yıldız Dede bu hamamda vefât etmiş ve o mahâlle defnolunmuştur.”²

Yıldız Dede Türbesi ve Tekkesi bugün de mevcuttur. Yalnız, hamam son senelerde çarşı haline getirilmiştir.

Bu durumda külliye, medrese, kütüphâne ve türbesinin yerinde evvelce bir manastırın bulunduğu anlaşılmakta-

dır. Bu manastırın kilisesi de Hamîd-i Evvel İmâreti yerinde bulunan *Saint Suvar Kilisesi* imiş.³

İstanbul'un fethinden sonra bu manastırın yerinde Büyük Ayasofya Câmii'nin, Kılıç Ali Paşa'nın, Kaptan-ı Deryâ İbrahim Paşa'nın, Ferhad Ağa'nın, Sürre Emîni Sefer Ağa'nın, Şeyh Sinan Erdebili Efendi'nin, Yarhisârî Muslihüddin Mustafa Efendi'nin, el-Hâc Selim Ağa'nın, Ser-Helvacıyân-ı Hâssa İskender Ağa'nın, Gâzi Sinan Paşa'nın ve Safiyye Hâtun'un vakıfları vardı. Bunlardan başka birkaç vakfın daha bulunduğu, vakfiyesinden anlaşılmaktadır.

Burada vakıf sahibi olan Kaptân-ı Deryâ Kılıç Ali Paşa, 995 (M.1587) târihinde vefât etmiş ve Tophâne'ye, Mîmâr Sinan yapısı câmiinin hazîresindeki türbesine gömülmüştür.

Kaptan-ı Deryâ İbrâhim Paşa, 1511 (M.1602) târihinde savaşta şehit olmuş ve naaşı İstanbul'a getirilerek Şehzâdebaşı'ndaki türbesine defnedilmiştir.

Ferhad Ağa, Fâtih devrinde sekbanbaşı idi. Bozdoğan Kemeri civârında bir câmi vardı. Vakfiyesi 909 (M.1503) târihlidir.

Sürre Emîni Sefer Ağa hakkında kaynaklarda bilgi yoktur.

Şeyh Sinan Erdebili 951'de (M.1544) vefât etti. Kabri Topkapı Mezarlığı'na nakledildi. Açık türbesi vardır.

Yarhisârî Muslihüddîn Mustafa Efendi câmi sâhibi olup, vefâtı 906 (M.1500) tarihindedir.

Hamîd-i Evvel İmaret'in giriş kapısının solundaki çeşme

El-Hâc Selim Ağa, Üsküdar'da kütüphâne sâhibidir. 1203 (M.1789) târihinde vefât etti. Şâhidesi oradadır.

Ser-Helvacıyân-ı Hâssa İskender Ağa, câmiini 953 (M.1546) târihinde yaptırmıştır. Şâhidesi Aksaray'a, Has Murat Paşa Câmiî hazîresine nakledilmiştir.

Gâzi Sinan Paşa beş defa sadrâzam oldu. Vefâtı 1004 (M.1596) târihindedir. Türbesi vardır.

Safiyye Hâtun hakkında bir bilgimiz yoktur.

Bunlardan sonra bu vakıfların birçoğu Sadrâzam Çorlulu Ali Paşa'nın uhdesine geçmiş ve Paşa buraya büyük, ahşap bir saray yaptırmıştır. Ali Paşa'nın 1123 (M.1711) târihindeki vefâtından sonra bu sarayın mirîye geçtiği sanılmaktadır.⁴

VAKFİYEYE GÖRE KÜTÜPHANE, MEDRESE, ARASTA VE TÜRBENİN YERİNDE BULUNAN VAKIFLAR

“İmâret-i Âmire karşısında bulunan, eni boyu hesap edilen 5356 zirâ Çorlulu Ali Paşa Sarayı denmekle meşhûr güzel saray 20 adet kârgîr dükkân ile bir aded kemerde vâki dellâk odasını müstemil sarây-ı kebirden 1860 zirâ mahallîne merhûm Hüdâyi eş-Şeyh Mahmut Efendi vakfından olmak üzere ayda 570 akçe ve 920 zirâ mahallîne defterdâr-ı sâbık es-Seyyîd Osman Efendi vakfından olmak üzere ayda 300 akçe ve 500 zirâ mahallîne merhûm Firûz Ağa vakfından olmak üzere ayda 150 akçe ve 413 zirâ mahallîne merhum Câfer Ağa vakfından olmak üzere ayda 90 akçe ve 241 zirâ mahallîne Küçük Ayasofya civârında Mizban Şah Hâtun Dâr’ül Hadîsi vakfına ayda 40 akçe mü’ecceleleriyle mutasarrıf olmuştur.

“200 zirâ mahallîne dahi merhûm Bayburdî Mustafa Ağa vakfına senevî 360 akçe ve yanında bulunan Yıldız Hamamı karşı köşesinde olan 350 zirâ mahallîne dahi Bâli Paşa ve zevcesi Hümâşâh Hâtun vakfına senevî 1000 akçe yanında bulunan 272 zirâ mahallîne dahi merhûm Sarı Zambak vakfına senevî 600 akçe ile mutasarrıf olup geriye kalan 600 zirâ mahallî ile üç masura suyun mâliki olan Hâce Hafize Hâtun ve Defterdâr-ı Esbâk es-Seyyîd

Osman Efendi ve büyük oğlu müderrisinden es-Seyyîd Mehmet İzzet Beyefendi’den satın alınmıştır.

“Bunların yakınında olan Hızır Paşa Odaları denmekle ma’rûf odalar içinde bulunan bir taraftan Çorlulu Ali Paşa Sarayı ve bir taraftan Hâfız Süleyman Efendi’nin evi ve iki tarafı çıkmaz sokak ve diğer tarafı cadde ile çevrili yer İbrâhim Ağa bin Hüseyin’den hüccet-i şer’iyye gereğince satın alındı ve bu mülk arsa üzerine talebe-i ulûmun oturması için yeniden yirmi bir kârgîr odalı bir medrese yaptırıldı. Bu odaların zir-i zemînleri dahi vardı.

“Medrese yakınında 214 zirâ mahallînin merhûm Câfer Ağa vakfına senevî 167 akçe ve 150 zirâlık yere dahi merhum Kâtip Mehmet Efendi vakfına senevî 540 akçe mukata’ası (kirası) olup bâki 625 zirâ’ı dahi mülk olmak üzere silahdâr-ı sâbık merhum Hâfız Ağa veresesinden bâ-hüccet-i şer’iyye satın alındı.⁵

“Diğer vakıflar mütevellîlerinden dahi mülkiyyet üzere binâyı izni belirten belge alınmakla arsa üzerine kütüphâne yaptırılıp üç bâb menâzilîn (evler) yaptırıldı.

“Kütüphâne karşısında vâki bir taraftan Şah Hübân vakfından Kûçek Kethüdâ el-Hâc Ahmet tasarrufunda olan menzil ve üç taraftan cadde ile çevrili 688 zirâ ar-sadan Kûçek Kethüdâ tarafında bulunan 448 zirâ’i senevî 900 akçe mü’eccele (pe-şin olmayan ödeme) ile Şah Hübân vakfın-dan ve kütüphâne karşısında bulunan 140 zirâ’i senevî 720 akçe mü’eccele ile Halime Hâtun vakfından olup bâki 100 zirâ’i Ah-met Paşa kızı Refi’a Hanım’ın mülki idi. Bu arsa üzerinde bulunan dükkân ve di-ğer yapılar tamamen harap ve yıkılmaya yüz tutmuş olup sâhipleri Refi’a Hanım ile Ayşe ve Fatma ve Emine ve Tayyibe ve Ha-bîbe ve Hatîce ve Şekerci el-Hâc Osman ve kardeşi Ebûbekir’den her biri bu binâları pâdişâhın vakfına teberrû etmişlerdir.”⁶

Vakfiyede adı geçen ve bu külliye yerin-de vakıf arsaları ve binâları bulunanla-rın bazıları hakkında kısa bir açıklama yapmakta yarar vardır:

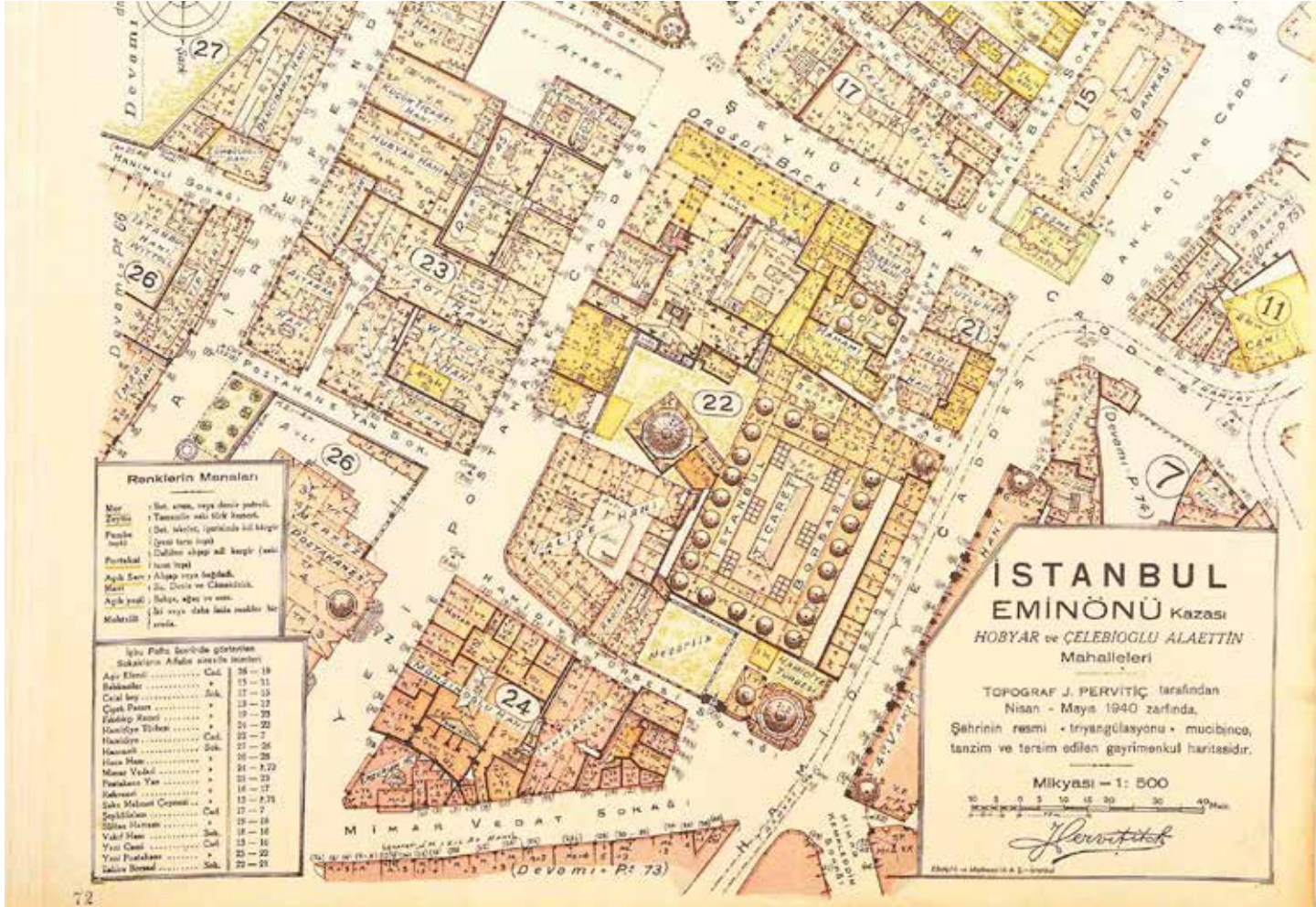
Hüdâyi Şeyh Mahmud Efendi Cel-vetîlik’in kurucusu ve piri olup, 1038 (M.1628) târihinde vefât etmiştir. Kabri Üsküdar’da, câmii yanındaki türbesin-dedir.⁷

Defterdâr Osman Efendi/Paşa Kayseri-lidir. İki defa defterdâr olup 1138’de (M. Ocak 1726) Adana’da vefât etmiştir.⁸

Firûz Ağa, Sultanahmet Meydanı’nda câmi sâhibi olup 918 (M.1512) târihinde vefât etmiştir. Türbesi yıkılmış, kabri de câmii yanına nakledilmiştir.⁹

Câfer Ağa’nın Kadıköy’de ve Gülhâne-kapısı civârında, Zeynep Sultân Câmii kibleli yönünde de medresesi vardır. 964’de (M.1557) vefât etmiştir.¹⁰

1940 tarihli Pervititch haritası üzerinde Hamîd-i Evvel Külliyesi ve çevresi

Mizban Şah Hâtun'un kimliği belli değildir. Küçük Ayasofya Câmii civârındaki mektebinden de eser kalmamıştır.

Bayburdî Mustafa Ağa, 1194 (M.1780) târihinde vefât etmiştir. Eyüp'te, İslam Bey Mahallesi'nde olan türbesi, Düğmeciler semtine nakledilmiştir. Çeşmeleri ve bazı hayrâtı vardır.

Bâli Paşa'nın İstanbul'da, Akdeniz Caddesi civarında câmii vardır. 900 (M.1495) târihinde vefât etti. Eşi Hümâşâh Hâtun, Paşa'dan sonra vefât etmiş ve yarım kalan câmii tamamlamıştır. Her ikisinin de kabirleri yok olmuştur.

Vakfiyede adı geçen Şekerci Osman ile kardeşi Ebûbekir Efendi'ler meşhur Hacı Bekir Şekerlemecisi olup, burada

el'an faaliyettedir. Zahire Borsası Sokağı'nın sağ ve sol tarafında dükkânları mevcuttur. Sol taraftaki tonoz çatılı olup üzerinde Hamîd-i Evvel Kütüphânesi bulunmaktadır. Ayrıca eski Hamîd-i Evvel İmâreti kapısı solunda ve şimdiki IV. Vakıf Han'ın yanında, 1340 (M.1921) târihinde yaptırılan Hacı Bekir Hanı vardır. Büyük bir ihtimalle, Sultân I. Abdülhamîd'e yaptıkları bağışın karşılığını bu şekilde almışlardır.

Vakfiyede adı geçen Hızır Paşa Odaları, manastırın odaları olmalıdır. Hızır Paşa da İstanbul'un fethinden sonra ilk defa bu beldeye kadı olan, Nasreddin Hoca'nın torunu Hızır Bey olmalıdır.

Hamidiye Caddesi

KÜLLİYENİN ÇEVRESİNDE BULUNAN TÂRİHİ ESERLER

Külliyenin hemen arkasında, Yeni Postahâne Caddesi üzerinde, Kazasker Abdülkadir Efendi'nin Meydancık Mescidi adı ile anılan bir mâbedi ve yanında da bir sıbyân mektebi vardı.

Bu mescidin yerinde şimdi 1935 yılında yaptırılan ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün malı olan Vâlîde Han bulunmaktadır. Yıkıtılan bu mescide bedel olarak da Heybeliada'da Kazasker Abdülkadir Efendi Câmii yaptırılmıştır. Vakfiyede külliye'nin çevresindeki birtakım binâların adı geçtiği halde bu mâbedin isminin görülmemesi dikkat çekicidir.

Mescit sâhibi Abdülkadir Efendi, Şeyhü'lislâm Dürrîzâde Mustafa Efendi'nin ceddi olup, 1084 (M.1673) târihinde vefât etmiştir. Kabri Edirnekapı Mezarlığı'nda ve büyük Dürrîzâdeler sofasındadır. Şâhidesi vardır.¹¹

Küllîye hazîresinin hemen yanında ve Hamîdiye Türbe Sokağı üzerinde de *Kazasker Hanı* bulunmaktadır. Han; Rumeli Kazaskeri, Kasîdecizâde Mustafa Nuri Efendi'nin torunu, Meclîs-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm Reisi¹² iken 15 Şevvâl 1321 (M. 4 Ocak 1904) tarihinde vefât eden Rumeli Kazaskeri Süleyman Sırrı Efendi tarafından; Kadıköy'de, Kazasker Mevkii'nde yaptırdığı Kazasker Câmii'ne müsakkafât

olmak üzere inşâ edilmiştir. Lahit şeklindeki kabri bu câmiin avlusundadır. Dedesinin sesi çok güzel olduğu ve iyi de kasîde okuduğu için, *Kasîdeci Hâfız* lakabıyla ünlü imiş.

Kazasker Hanı'nın karşısında, Hamîdiye Türbe Sokağı ile Yeni Postahâne Caddesi'nin birleştiği yerde, 1321 (M.1904) târihinde şimdiki şekliyle yaptırılan Sadrâzam Muhsinzâde Mehmet Paşa'nın büyük hanı mevcuttur. Muhsinzâde, 1188'de (M.1774) vefat etti. Kabri Eyüp Sultân Türbesi çıkışının sağ tarafındaki pirinç şebeke içindedir.

Muhsinzâde Hanı'ndan, vakfiyede şu şekilde bahsedilmektedir:

*“Türbe karşısında üç taraftan ana yol ve bir taraftan menzîl ile Muhsinzâde Hanı denmekle ma'rûf kârgîr vakıf han ile çevrilmiş tûlen ve arzen be-hisâb 1118 zirâ arsada bulunan 15 adet dükkân kollukdan (karakol) Muhsinzâde Hanı civârında vâki bir adet terzi ve bir adet yemişçi ve iki adet eskici ve bir adet çibıkçı ve bir adet manav ki toplam 6 dükkân bulunmakta idi.”*¹³

Yeni Postahâne, Osmanlı İmparatorluğu'nun son devrinde yaptırılan en muhteşem yapıdır.

BÜYÜK POSTAHÂNE

Muhsinzâde Hanı karşısında ve Yeni Postahâne Caddesi üzerinde olup, Osmanlı İmparatorluğu'nun son devrinde yaptırılan en muhteşem yapısıdır. Mîmârı, yapılacağı sırada Posta ve Telgraf Nezâreti Mîmarlığı'na getirilmiş olan Vedat Bey'dir. 1905–1909 yılları arasında yaptırılan binânın revağı üstüne kûfî yazı ile “Posta ve Telgraf Nezaretî” yazılıdır. Bu eşsiz eser, Sultân II. Abdülhamid zamanında, Sadrâzam Avlonyalı Ferit Paşa'nın sadâretinde ve Hasib Efendi'nin Posta ve Telgraf Nâzırı olduğu dönemde yaptırılmıştır. II. Abdülhamid zamanında başlayan inşaat, onun tahttan indirilmesiyle, Sultân Mehmet Reşad zamanında bitirilmiştir.

Sırrı Paşa ile şâir ve bestekâr Leylâ Saz Hanımefendi'nin oğlu olan Mîmâr Vedat Bey, soyadı kanununda “Tek” soyismini almıştı. 1873-1942 târihleri arasında yaşamıştır.¹⁴

Büyük Postahâne'nin yerinde daha evvel, Kaptân-ı Deryâ Çengeloğlu Tâhir Paşa'nın ahşap ve büyük konağı vardı. 1266 (M.1850) târihinde vefât eden Paşa'nın kabri Eyüp'te, Eyüp Lisesi'nin önündeki âile sofasındadır. Vefâtından sonra konağı Zaptiye Nezâreti olmuştu.

Bu binânın sol tarafında da Âşir Efendi Caddesi'ne açılan Nâfia Nezâreti binâsı vardı. Burada Bizans devrinde Butanyadis'in veya Kalamon'un sarayı varmış.¹⁵

İstanbul'un ilk postahânesi, Yeni Câmi Sebîli arkasında, Bankacılar Caddesi üzerinde idi. Yeni Câmi mektep ve dâr'ül-kurrâsının yerine yaptırılmış olup, şimdi İş Banka-

sı'dır. Bu güzel binânın mîmârı, Anadoluhisarlı Şeyh Ahmet Talâtî Efendi'dir. On dokuz yaşında olduğu halde, Hazîne-i Hâssa Dâiresi'nin Istabl-ı Âmire Çayır Katipliği görevinde bulunmuş olan Şeyh Efendi, bu yapıyı 21 Şubat 1308 (M.1892) târihinde tamamlamıştır. Talâtî Efendi, Elmalı Su Bendi'nin ve Tepebaşı'nda, sonradan Jül Apartmanı adını alan beş kapılı meşhur Şeyh Apartmanı'nın da mîmârıdır. Bu apartmanın yerinde bugün Etap Oteli bulunmaktadır.

Hamîd-i Evvel medrese ve türbesinin karşısında olup külliye'nin birer ünitesi olan imâret, mektep ve sebîlin arsası İbrâhim Paşa'ya ait iken, sonradan oğlu İsmâil Râif Paşa'ya intikâl etmiştir.¹⁶

Mekteb'in yıkılması ve Bostancı'da bu isimle bilinen câmi yanında yeniden yapılması sırasında, Mîmar Kemâleddin Bey'in yaptığı planda “Bostancı'da inşâ olunacak İbrâhim Paşa Mekteb-i İptidâisi” diye kayıtlıdır. İbrâhim Paşa'nın burada bir mektebinin olup olmadığı belli değildir. İhtimal, İbrâhim Paşa bu büyük arsanın bir kısmına sâhipti.¹⁷

Malatyalı olan İbrâhim Paşa yeniçerilikten yetişmiş, 1159 Zilhicce'sinde (M. 1746 Aralık) vezir olmuş ve son görevi olan Belgrad Muhafızlığı sırasında, 1171 (M.1758 Ocak) târihinde, orada vefât etmiştir. Siyasî olaylara ve devlet idâresine vâkıf bir kimse idi.¹⁸

İbrâhim Paşa'nın oğlu ve arsanın verâseten sâhibi İsmail Râif Paşa, 1138'de (M.1725) doğdu. İyi bir eğitim gördü. 1176'da (M.1762) Darphâne Emîni, 1182'de (M.1768) Rusya Muha-

İstanbul'un ilk postahânesi, Yeni Câmî mektep ve dâr'ül-kurrâsının yerine yaptırılmış olup, şimdi İş Bankası Müzesi'dir

rebesi'nde Reis Vekîli ve 1188'de (M.1774) asâleten Reis-ül Küttâb oldu. Sonra birtakım görevlerde bulundu. 20 Cemâziyelevvel 1199 (M. 31 Mart 1785) târihinde, yani Sadrâzam Halil Hamîd Paşa'nın sadareten azledildiği gün, kendisinin vezâreti kaldırılmış ve Lefkoşe'ye sürülmesi emri verilmişti. Bir müddet sonra Rumeli'de, Serez Sancağı'nın Petriç Kasabası'nda, 11 Recep 1199 (M. 19 Mayıs 1785) târihinde idâm edildi. Başî Üsküdar'da, Nuhkuyusu Caddesi üzerinde, Kartal Baba Tekkesi karşısında, vaktiyle yaptırdığı çeşmesinin arkasındaki hazîreye gömüldü. Burası sonradan bir âile hazîresi hâline gelmiştir. Râif Paşa namuslu, âdil ve iyi yazı yazan bir zât idi. Oğulları, ilmiye sınıfından İsmet Beyefendi ile müderris Halil Gâlip Beyefendi'dir. Torunu ise meşhûr Şeyhülislâm Ârif Hikmet Beyefendi'dir.

Sultân III. Mustafa'dan çok yakınlık ve iyilik gördüğü için, oğlu Sultân III. Selim'e taraftar olduğu ve bunu yakînen bilen Sultân I. Abdülhamîd'in Raif Paşa'yı hiç sevmediği söylenir.

Hamîd-i Evvel Sıbyân Mektebi sırasında, eski adı Büyük Demirkapı Caddesi olan şimdiki Mîmar Kemâlettin Caddesi üzerinde, Sadrâzam Hüsrev Paşa'nın (ö.1271/M.1855) büyük konağı bulunuyordu. Bunun arsası üzerine, I. Dünyâ Harbi sırasında Polis Müdiriyet-i Umûmiyesi olan Sansar-yan Hanı yapılmıştır. Binâ 1288 (M.1871) yılından sonra bir

müddet Şehremâneti Dâiresi olmuştur. Fakat binâ kirâsının ödenmesinde güçlük çekildiğinden, 1290'da (M.1873), Hüsrev Paşa'nın eşi Hûriye Hanım'ın şikâyeti üzerine konağın boşaltılması iştenmiştir.¹⁹

Bu binânın hemen sağ tarafında, Râuf Paşa'nın damadı İhsan Bey'in babası Süleyman Paşa'nın konağı vardı. Bu konağın yerinde bugün, 1895 yılında yaptırılan Kayseri Hanı bulunmaktadır. Râuf Paşa 1909'da vefât etti. Kabri Karacaahmet Mezarlığı'nda, 9. Ada'da, Tunusbağı Caddesi üzerindeki büyük âile sofrasındadır.

Mîmar Kemâlettin Caddesi'nin Sirkeci yönünden bakıldığında sağ köşesinde, 1330 (M.1912) târihlerinde tek kalmış olan Sadrâzam Giritli Mustafa Nâili Paşa'nın mühürdârı Halil Râmi Bey'in nohîdî boyalı ahşap konağı, arka tarafında da Arnavut Rüstem Paşa'nın dükkânları mevcuttu. Konağın yerinde, 1923'de yaptırılan ve güzel bir yapı olan Nur Han bulunmaktadır. Rüstem Paşa dükkânlarının yerinde ise Yalı Köşkü Vakıf Hanı mevcuttur. Dükkânların yanında da 1907'de inşâ olunan ve bugün Altın Borsası olan Antalya Hanı vardır. Evvelce, konak ile dükkânlar arasından Haliç Surları uzanıyordu. Surların son kalıntısı, Antalya Hanı'nın yanındaki köşe binâ yapılırken ortaya çıkmıştır ki Antalya Hanı'nın hemen dibinde idi.

Mîr-i Mîran'dan Rüstem Paşa, 1299'da (M.1882) vefât etti. Kabri Merkez Efendi Türbesi arkasında, şadırvan avlusundadır.²⁰

Halil Rami Bey'in konağı karşısında, Mâliye Nâzırı ve tekke sahibi Mûsa Safvetî Paşa'nın büyücek bir bostanı vardı. Bu bostanın yerine, sonradan Köprülü Han diye mârûf bir han inşa edilmiştir. Şimdi yerinde Konyalı Lokantası ve tam köşede de V. Vakıf Han vardır.

Bu bostanın karşısında, Eski Düyûn-u Umûmiye Sokağı'nın sağ köşesinde; Bağdat Vâliliği'nde bulunmuş Necip Paşa'nın büyük oğlu, Sadrâzam Mahmut Nedim Paşa'nın kardeşi, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurucularından Mehmet Bey'in babası, Yeniköylü diye bilinen Sağır Ahmet Şükrü Bey'in konağı vardı ki 1335'de (M.1917) Osmâniye

Otelі olmuştur. Bu otelin yerinde şimdi bütün sokağı kaplayan Doğubank İş Hanı bulunmaktadır.²¹

Necip Paşa, 1267'de (M.1851) vefât etti. Kabri Eyüp'te, Mihrîşah Vâlide Sultân Sebîlî'nin sağ tarafındaki hâcet pence-resinin arkasındadır. Tire'de bir kütüphânesi vardır.²² Oğlu Ahmet Şükrü Bey ise 1294'te (M.1877) vefât etti. Kabri babasının yanındadır. Yirmi iki yaşında eyleme geçen Mehmet Bey, Safer 1291'de (M. 1874 Nisan), 31 yaşında vefât etti. Rumelihisarı'nda, Kayalar'da medfûndur. İhtilâlcı idi.

Büyük Postane inşaatı.

BAHÇEKAPISI

Hamîd-i Evvel İmâreti sırasında, semte ismi verilen ve Haliç sur kapılarından biri olan bahçe kapısı sınırlarını gösteren bir harita

Hamîd-i Evvel İmâreti sırasında, semte ismi verilen ve Haliç sur kapılarından biri olan bahçe kapısı bulunuyor; Şeyhülislâm Caddesi'ni, Arpacılar Caddesi ile Yalı Köşkü Caddesi'ne bağlıyordu.

İsmi orada bulunan bir senatör konağından alan kapı, Bizans döneminde *Porta Neorion* veya *Porta Oraia* adları ile anılıyor ve Venediklilerin mahallesini Pizalıların mahallesinden ayırıyordu. Bu kapıya, “Güzel Kapı” manasında, *Oreapili* de deniyordu.

Bahçekapısı Haliç kapılarının hemen en mühimi olup, zahîre ve eşyâ şehre bu kapıdan girerdi. Bu kapının civârında bir kule vardı ki Haliç'i kapatan zincirin bir ucu bu kuleye ve diğer ucu da Galata tarafında, Kurşunlu Mahzen'e bağlı bulunuyordu.

Evliyâ Çelebi bu kapıdan Şehîd, Şühûd veya Çıfıt Kapısı adlarıyla bahseder: İstanbul'un fethi sırasında, burada yapılan savaşlarda çok şehit verildiği için *Şehîd Kapısı* (veya şehîd'in çoğulu olan şühûd) ve bu kapı civârında Yahudi evlerinin bulunmasından dolayı da Çıfıt Kapısı deniyordu.

Yine Evliyâ Çelebi'ye göre, bu kapı civârında Kanaracıyân (Çengelli kasaplar) esnâfının kârhaneleri (iş yerleri) bulunuyordu. Pâdişâha mahsus mîrî Kanaralar, iki yüz neferden oluşan bir topluluktu. Bunlar aynı zamanda sarayın etini temin ediyordu.

Arpa Emîni'nin anbarı da burada idi. Çelebi bunu şu şekilde dile getirmiştir: “*Evsâf-ı emîni dâne-i gendiüm yani buğday: Emîn bir, neferât üç yüz, nâzırı ve kâtibleri vardır. Anbârı Bağçekapusu'nun taşrasında leb-i deryâda anbar-ı azîmdir.*”

Kiler Emîni de burada idi: *“Ağaları birdir. Neferâtları bindir. Kılâr-ı Hâssa, Bağçekapusu’nun hâricinde bir kılar-ı azîmdir kim içinde hulviyyât ü zülbiyyât ve katr-ı nebât bulunur kılâr-ı hâssadır.”*²³

Ahmet Lütî Efendi, ünlü târihinde 1280 (M.1863) yılı olaylarını anlatırken diyor ki: *“Hersene Surre-i Hümayûn’un Topkapı Sarayı’ndan çıkarılması eski bir âdetti. O gün Surre Alayı temâşası için Topkapı Sarayı’ndan Bahçekapısı civârında Vezir İskeleyi’ne kadar Surre’nin yolu ahâli ile hıncahınc dolardı. Bahçekapısı’nın o gün, alt eşiği bir iki arşın kadar kazılır ve Mahmîl-i Şerîf devesinin geçmesi temin edilirdi. Alay geçtikten sonra kapının eşiği eski haline getirilirdi.”*²⁴

1284 (M.1868) yılında İstanbul’un şahdamarı anlamında olan bu târihî kapı yıktırılmıştır. Lütî Efendi, târihinde, *“Bedavadan çok îrât getireceği tamâiyle İstanbul surunun bazı tarafları kaldırılıp satılmağa teşebbüs olundu. Şöyle ki, en evvel İstanbul’un şahdamarı mesâbesinde olan Bahçekapısı’nın yıkılmasıyla, iki tarafta meydana gelen kal’a duvarlarının enkâzıyla zemîninin satışına geçildi”* demektedir.²⁵

Bahçekapısı’nın yıkılmasından sonra, kapının sol tarafına ve kapı hizâsına bir börekçi fırını yaptırılmıştı. Gazeteci Ahmet Samim Bey, 1910 Haziran’ında, bu fırın önünde, arkasından kafasına bir kurşun sıkılarak öldürüldü. Cesedi, biraz ilerideki Hidâyet Câmii’ne getirilerek bir teneşir tahtası üzerine yatırıldı ve ertesi gün Divanyolu’nda Sultân II. Mahmut Türbesi hazîresine, 5. Adaya gömüldü.

Hilâl Gazetesi Müdürü ve Ahmet Samim Bey’in dayısı olan Âsım Bey’in, Samim Bey’in vefâtı için yazdığı şu dörtlük, sonradan Üdi Ekrem Bey tarafından bestelenmiştir. Birçok kimse bilmeden dinlediği bu hazîn şarkı şudur:

*Gönlümü başka emellerle avutsaydım,
Ne olurdu, seni bir lâhzâ unutsaydım.
Rûhumu bir gece hulyâsız uyutsaydım,
Ne olurdu, seni bir lâhzâ unutsaydım.”*²⁶

Bahçekapısı’nın hemen sağ tarafında ve Haliç Surları dışında, Bursa Tekkesi Câmii adı ile anılan Mehmet Geylânî Efendi’nin mâbedi ve türbesi mevcuttur. İstanbul’un fet-hinde bulunmuştur.²⁷

Kapının tam karşısında da Hidâyet Câmii ve Mahmûdiye Karakolu bulunuyordu. Hidâyet Câmii, vaktiyle deniz kenarında ve buradaki kayıkâneler üzerinde bulunan bekâr odalarının yıktırılması suretiyle, Sultân II. Mahmut tarafından 1229 (M.1813) târihinde ahşap olarak yaptırılmıştır. Mâbedin harâp olması üzerine, Sultân II. Albulhamid, 1305 (M.1887) târihinde, Mîmâr Valî’ye favkânî ve kârgîr olarak yaptırmıştır. Altında Evliya Çelebi’nin bahsettiği anbarlardan biri mevcuttur.²⁸

Hidâyet Câmii’nin bulunduğu yerdeki bekâr odalarına *Melek Girmez Odaları* denirdi. Bu câmiin yanındaki dar sokağa hâlâ *Melek Girmez Sokağı* deniyor. Oysa sokağın ismi Kömürcü Bekir Sokağı’dır. Yağ tüccârının mağazaları buradadır. Bu mağazaların altında kadim mahzenler bulunmaktadır. Ayrıca bu civârda Pirinççiler Çarşısı vardı.

Çarşıda, 1171 Şâbân’ında (M.1758 Nisan) bir yağma olayı meydana gelmiştir. Kasımpaşa’dan gelen halk, dükkânları basıp pirinçleri yağma etmiştir. Buna mâni olamayan Yenîçeri Ağası Nalbant Mehmet Paşa azledilmiş ve yerine Kul Kethüdâsı Vefâlî Mehmet Ağa atanmıştır.²⁹

Hidâyet Câmii’nin yanında Gümrük Anbarları vardır. Bu anbarların sırasında, Arpa Emîni Selim Efendi’nin yaptırdığı 1305 (M.1887) târîhli küçük bir mescit vardı. Bu mescidin hizâsında da meşhûr *Mes’adet Ham* bulunmaktadır. Hazîne-i Hâssa’ya ait olan bu muhteşem yapı 1333 (M.1915) târihinde Mîmâr Vedat Bey tarafından yaptırılmıştır. Bâni-si, Sultân Mehmet Reşat’tır. Bugün *Liman Ham* adı ile anılan binâ, deniz tarafına doğru yatmıştır. Temelde sıfır olan açıklık çatıda bir metreden fazladır. Bu haliyle binâ İstanbul’un *Pisa Kulesi* sayılır.

MAHMÛDİYE KARAKOLU VE ÇEŞMESİ

Bahçekapısı civârında, Arpacılar Caddesi ile Yalı Köşkü Caddesi'nin birleştiği yerde ve köşedeki büyük, kârgîr Anadolu Hanı'nın yerinde idi. Karşısında, Arpacılar Câmii adı ile anılan Bursa Tekkesi Mescidi bulunmaktadır. Eski bir Yeniçeri Kulluğu yerine yapıldığı sanılan karakolun kapısı üzerinde, Pertev Paşa'nın yazdığı şu kitâbe mevcuttu:

*Nâzım-ı cünd-i zafer Hazret-i Sultân Mahmut
Hâris-i mülk ü milel zull-i zalîl-i Yezdân*

*Resm-i zibâ karavulhâneler inşâ buyurub
Her biri oldu mahallinde binâ-yı vâlâ*

*Hele Bağçekapısı pek yeridir pek yakışur
Karavullar dikilüb dursa cû ser-i vâlâ*

*Ömr ü ikbâli olub feth-i zaferle efzûn
Eylesün asker-i mansûr ile kevnî imlâ*

*Olsa Pertev nola saff beste bazm-ı târih
Karavulhâne yapıldı bu mahâlde âlâ
1247 (M.1831)³⁰*

“Cephesi sütunlu büyük” karakol binâsı 1326 (M.1908) senesinde 12 bin liraya bir Ermeni'ye satıldı. O da yıktırarak şimdiki iş hanını yaptırdı. O zaman, meşhûr *Mayer Elbise ve Tuhafiye Şirketi* burada faaliyete geçti.

Karakolun sol tarafında, Sultân II. Mahmut tarafından yaptırılmış güzel bir çeşme vardı. Bugün yerinde Gülbankyan

Hanı bulunmaktadır. Çeşme, yolun genişletilmesi sırasında yıktırılmıştır. Çifte tuğralı kitâbesi, Türk-İslam Eserleri Müzesi'ne kaldırılmıştır. Kitâbesi, teberrüken bu mahalle kayd olundu:

*Ayn-ı cûd-ü mâ'delet Sultân Mahmud'ül-eser
Mevki'inde çeşme yaptı oldu reyyân-ı teşnegân*

*İç bu âb-ı Kevser'i âdem gibi sevr eyle gel
Sû-be-sû Bağçekapısı oldu gülzâr-ı cinân*

*Menbâ-ı cûy-ı hilâfet âb-ı rûy-ı saltanat
Pâdişâh-ı Hızır-meşreb yemm-himem şâh-ı cihân*

*Tâ ki dünyâyı ide dil-sir-i enhâr ü uyûn
Ola kalbi menhel âb-ı hayât-ı câvidân*

*Ayniyâ atşâne işrâb eyledim târih-i tâm
Çeşme-i zîbinde îcâd eyledi Mahmud Hân
1250 (M.1834)*

Şâir Aynî'nin bu şiiri, Hâşim Efendi'nin hattıyla yazılmıştır. Hâşim Efendi 1261'de (M.1845) vefât etti. Kabri, yazı hocası Râkım Efendi'nin Zincirlikuyu'daki türbesindedir.³¹

Bu çeşme ve karakolun civârında da Istabl-ı Âmire'ye mahsus arpa ve saman anbarları vardı.

Çeşmenin biraz ilerisinde, Arpacılar Caddesi ile Kömür-cü Bekir Sokağı arasında ve caddenin sol köşesinde ahşap, fevkânî Gümrükönü Mescidi vardı. Bânîsinin Fâtih olduğu

1074 yılında IV. Mehmet'in annesi Hatice Turhan Valide Sulta tarafından yaptırılan Yeni Camii

bilinen mâbet, evkâf tarafından Serasker Rızâ Paşa'ya satılmıştır. O da mescidi yıktırarak şimdi görülen iş hanını yaptırmıştır. Meşhûr Selânikli İpekci Kâni Efendi'nin mağazası da bu iş hanının altında idi. Rıza Paşa "göz boyama kabilinden" yapının üst kat köşelerine küçük kuleler yaptırmıştır.³²

Külliyeye pek yakın bir durumda olan muhteşem bir mâbet ise Yeni Câmi'dir. Takrîben 100 metre uzaklıkta olan Yeni Câmi Külliyesi; câmi, türbe, hünkâr kasrı, sebîl, dâr'ül-hadis, mektep ve hamamdan oluşuyordu. Mısır Çarşısı bu eserin müsakkafâtı, yani akarı idi. Mektep, dâr'ül-hadis ve hamam bugün mevcut değildir. Hamamın yarine bir vakıf han ve diğerlerinin yerine de eski Postahâne Binâsı yapılmıştır.

Yeni Câmi 1074 (M.1663) târihinde tamamlanmış olup bânisi IV. Mehmet'in muhterem ve muhteşem annesi

Hatîce Turhan Vâlide Sultân'dır.

Hamîd-i Evvel Külliyesi civârında, Şeyhülislâm Caddesi ile Vakıf Hanı Sokağı'nın birleştiği yerde I. Vakıf Han bulunmaktadır ki bugün Yapı Kredi Bankası'nın elindedir. Burada, IV. Mehmet (Avcı Mehmet) devri ulemâsından Vânî Mehmet Efendi'nin medresesi ve hazîresi vardı. Medrese 1918 yılında yıktırıldı. Hazîresi de Ayvansaray dışına, Tokmaktepe Mezarlığı'na nakledildi. Burada ayrıca bir de türbe vardı.³³

Yıktırılan Mehmet Efendi Medresesi'ne bedel, Gülhâne Parkı kapısı karşısında, Zeynep Sultân Câmiî yanına yeniden yapıldı ki sonradan ilkokul olmuştur. Vânî Mehmet Efendi, 1096 (M.1686) târihinde, Bursa'nın Kestel Köyü'nde vefât etti. Kabri bu câminin son cemaat yerindedir. Şâhidesi vardır.

HAMÎD-İ EVVEL KÜLLİYESİ

Hamîd-i Evvel Külliyesi'nde ilk olarak 1191 (M.1777) târihinde imâret, mektep, sebîl ve çeşme; 1194 (M.1780) senesinde de medrese, kütüphâne ve türbe yaptırılmış veya bu üçü bu târihte tamamlanmıştır. Bu târih sırasına sâdık kalınarak önce imâret, mektep, sebîl ve çeşmenin târihi yazılacaktır.

Hamîd-i Evvel İmâretî'nin giriş kapısı

Hamîd-i Evvel İmâretî'nin yıkım aşaması

HAMÎD-İ EVVEL İMÂRETİ

Hamîd-i Evvel İmâreti, Hamîdiye Caddesi üzerinde ve Sultân I. Abdülhamîd Türbesi ile Arasta Çarşısı'nın karşısında idi. İmâretin arkası İstanbul suruna kadar uzanıyordu. Cepheden bakıldığında, sağ köşesinde sebîl ve çeşmesi bulunuyordu. Şimdi yerinde muhteşem IV. Vakıf Han vardır.

İmâretin yapımı hakkında Cevdet Paşa ünlü târihinde diyor ki: *“Sultân Abdülhamîd Han Hazretleri ecdâdının yaptıklarına özenerek bir câmi ve imâret inşâsını düşündüler. Ancak inşaatın yapılacağı yerlerin câmiler ve mescitlerle dolu olduğu görülerek Bahçekapısı'nda bulunan Valide Câmiî yakınında bir imâret binâsına lûzum görüldü. Böylece 1190 Şâbân ayının 23. günü (M. 7 Ekim 1776) sadrâzam ve şeyhülislâm hazır oldukları halde adı geçen yerde bir imâret binâsının temelleri atıldı.”*³⁴

İmâret, maktûl İbrahim Paşa'nın oğlu Reis-ül Küttâb İsmâîl Râîf Paşa'nın o târihte boş duran arsasına yapılmıştır. Râîf Paşa, temel atma merâsiminden dört ay önce, reis'ül küttâblık görevinden azledilmiş ve bir süre sonra da Kırıs'a sürülmüştür. Bu hususta *Büyük Postahâne* bahsinde açıklama yapılmıştır.

Yeni Câmi'nin yapımından 114 yıl sonra yaptırılan imâret, 1191 Zilkâde'sinin birinci günü (M. 1 Aralık 1777) tamamlanmıştır. On dört ay gibi kısa bir zamanda yapımı biten imâretin açılış merâsimi, 13 gün sonra, yani 1191 Zilkâde'nin 14. günü (M. 14 Aralık 1777) yapılmıştır.

Cevdet Paşa, bu açılışı şu şekilde dile getirmiştir:

“Vâlide Câmiî yakınında zamânın sultâmı Abdülhamîd Han Hazretleri'nin binâ ve bitirmeğe muvaffak oldukları imâret, mektep, sebîlhane bu sırada sona ermekle müneccimbaşı tarafından takdîm olunan haber kâğıdı gereğince 1191 Zilkâde'sinin 14. Pazartesi günü Vâlide Câmiî'ne pâdişâh gelince sadrâzam ve şeyhülislâm ve sâir vükelâ ve ileri gelenler hazır oldukları halde duâ olunup bu hizmette bulunmuş olanlara kürkler ve hil'atler giydirildi.”

Bu binâların bitişine târih ve yazılar, o vakit Reis'ül-Hattâtın olan Mehmet Esad Yesârî Efendi'nin eliyle yazılıp yerlerine nakş ve hâkkolunmuştur.³⁵

İmâretin debdebeli açılış merâsimini, bir de Şemdânîzâde Süleyman Efendi'den dinleyelim:

“Zilkâde'nin on dördüncü günü (M. 14 Aralık 1777) hazret-i pâdişâh-ı rûy-ı zemîn hâmi-i dîn-i mu'în şer-i mübîn şeyh-i âkil şehenşeh-i kâmil vâris-i memleket-i Süleymân âb-ı rûy-i gürûh-ı Osmânî zîver-i taht ve efser-i nâsih-i menkâbet-i İskender bâ'is-i iltisâm-ı sügûr-ı İslâm vâsita-i intizâm-ı umûr-u enâm Sultân Abdülhamîd Han Efendimiz Hazretleri mahmiyye-i İstanbul'da Bahçekapısı dâhilinde binâsına mübâşeret buyurdıkları İmâret-i Âmire ve sebîl-i müşâbih-i sel-sebîl ve çeşme-i âb-ı hayât revan ve mekteb-i sibyan tekmile reside olmağla işbu yevm-i sa'idde sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenat Pâdişâh-ı âlem-ârâ sâhib-kırân-ı kişver-küşâ hazretleri bi'z-zât debdebe-i saltanatları ile teşrîf buyurdukda muntazır olan Sadr-ı Âzamı Dârendeli Fâzıl Mehmet Paşa ve Sadr-ı Fetvâsı sa'dü's-su'ûd ulemâ Es'ad Molla hazretleri istikbal matbah-ı imâretde tabh olunan ta'am fî-sebîlillah fukarâyâ ziyâfet olu-

Hamîd-i Evvel Külliyesi kapısı üzerine nakşedilmiş hat

nup çeşmeden ve sebîlden su yerine şerbet-i sükkar icrâ ve cümle atşânı irva buyurub tâ'yini olmayan muhtâc-ı medâris dâniş-mendânına ve tekkeler dervişânına muayyen buyurdu...

“Böyle mahallinde vâki olan eseri yevmiye suyundan ekmeğinden intifâ edenlerden mâada gelüb geçen günde kırk bin adam bârik Allah deyüb hayır du'â ile geçer.”³⁶

İmâretin temel atma merâsiminde bulunan Derviş Mehmet Paşa, 7 Cemâziyelevvel 1189'da (M. 6 Temmuz 1775) sadrâzam olmuş; bir yıl altı ay sonra, yani açılış merâsiminden üç buçuk ay sonra, 25 Zilkâde 1190 (M. 5 Ocak 1777) târihinde de azledilmiştir. 1191'de (M.1777) Sakız Adası'nda, henüz yaşı elliye varmamışken vefât etti. Kabri oradaki İbrâhim Paşa Câmii hazîresindedir.

Derviş Paşa Bursa Mevlevihânesi'ni ve Üsküdar'da Nasûhîzâde Tekkesi'ni tâmir ettirmiş; Mısır'da Seyyid'üs-Sâdât türbesi ve câmii ile Eyüp'te Büyük İskele civârında bir çeşme yaptırmıştır. Bunlardan başka hayır eserleri de vardır.³⁷

Temel atma merâsimine iştirâk edenlerden biri de Şeyhülislâm Topkapılı Salihzâde Camgöz Mehmet Emîn Efendi idi. Kendisi 29 Cemâziyelevvel 1189'da (M. 28 Temmuz 1775) şeyhülislâm olmuş ve merâsimden iki ay sonra, 19 Şevvâl 1190 (M. 1 Aralık 1776) günü de azledilmiştir. 1191'de (M.1777) Bursa'da vefât etti. Kabri Emir Sultân Mezarlığı'ndadır. Fucarâyâ müşfik idi. Murat Molla Tekkesi'ne ekmek parası ve

Hatm-i Hâcegân vakfetti. Diğer bazı hayrâtı da vardır.³⁸

İmâretin temel atma ve açılışında eşref saati tâyin eden Müneccimbaşı Abdullah Efendi 1194'de (M.1780) vefât etti. Nefis hatlı şâhidesi Üsküdar'da, Karacaahmet Mezarlığı'nda, 10. Ada'da, Karacaahmet Sultân Türbesi'nin arkasındadır.³⁹

İmâretin temel atma ve açılışında bulunanlardan biri de üç defa başdeFTERdâr olan Peykî Hasan Efendi idi. Kendisi 1206'da (M.1791) vefât etti. Kabri Üsküdar'da, Karacaahmet Mezarlığı'nda, 8. Ada'da, Duvardibi mevkiinde ve Ahmet Fethi Paşa âile hazîresinin hemen sağındadır. Kafesi, destarlı şâhidesi vardır.⁴⁰

Hadîkat'ül-Cevâmi yazarı Ayvansarayî Hâfız Hüseyin Efendi, eserinde şu bilgiyi vermektedir:

“İmâretin içinde bulunan mütevellilere ait hücrenin duvarına asılan güzel târihi vaktin şeyhülislâmı es-Seyyid Mehmet Şerif Efendi'nin oğlu Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin kızkardeşleri Fitnat Zübeyde Hamm'dır ki kitabe şudur:

*Cenâb-ı Hazret-i Abd'ül-Hamîd Hân'ın kim
Cihâna mîl ü âdilîn getürmedi devrân
N'ola olursa Sikender o şâh-ı zi-şânın
Gedâ-yı kemter-i dergâh-ı devleti şâyân
Keşîde süfre-i in'âmı kehkeşân-âsâ
Simât-ı cûdine dil-sir cümle halk-ı cihân
Derende-i kâse be-kef bir gedâsıdır fağfûr*

*Nevâl- i matbâhının rize-çinidir Hâkân
Hulûs-ı pâkle eltâf-ı Hakk'a mazhâr olub
Muvaḫḫak oldu acîb hayre ol şeh-i zî-şân
Binâ idince bu âli imâreti kıldı
Revan valde ve cedd-i pâkini şâdân
Bunun gibi nice hayrâta eyleyüb Tevfîk
Hatâdan eyliye mahfûz zâtını Yezdân
Sürûr u şevkle tahtında eyleyüb dâ'im
Âdûların ide makhûr Hazret-i Mennân
Hulûs-ı kalp-ile subh u mesâ Fitnat
Du'â-yı devlet ü iclâlin ile vird-i zebân
Düşerse bir düşer el-hâk bu resme bir târih
Zehî, imâret-i vâlâ-yı Pâdişâh-ı zemân 1191(1777)*

İmâretin iki kapısı olup birisi Bahçekapısı tarafına ve birisi dahi sebîlin arkasında Hocapaşa tarafına açılmıştır. Ve iki kapılarının dışına birer çeşme yapılmıştır. Sebîlin yanına dahi bir çeşme binâ kılınmıştır. Cümlesinin suyu Kırkçeşme suyundadır. Yazları susuzlara verilmek üzere sebîle kar dahi ta'yîn olunmuştur.²⁴¹

Kitâbenin yazarı Fitnat Zübeyde Hanım, Şeyhülislâm Said Efendi'nin kızı, sudûrdan Derviş Efendi'nin eşidir. 1194'de (M.1780) vefât etti. Kabri Eyüp Sultân Türbesi çıkışı yanın-

da olup taşı vardır. Basılmış dîvânı mevcuttur.

Muntazam olmayan, dikdörtgen şeklinde yaptırılan imâret Hamîdiye Caddesi boyunca uzanıyor ve 2500 arşın kare (1750 m²) bir alanı kaplıyordu. İki kapısı vardı. Biri Bahçekapısı tarafına, diğeri ise Mîmâr Kemalettin Caddesi yönüne açılıyordu.

Bu yönde olan kapının karşısında, Hamîd-i Evvel Sıbyân Mektebi ve Sebîli bulunuyordu. Ayrıca her iki kapının yanında, üzerinde su âyeti yazılı, klasik olmayan birer çeşme vardı.

Kapıları Hamîd-i Evvel Türbesi kapısının bir benzeri olup, kemerinin iki yanına ikişer mermer sütun yerleştirilmişti. Alnına ise birer âyet-i kerîme yazılmıştı. Bunlar ünlü hattat, Dîvân-ı Hümâyûn hocası Mehmet Emîn Efendi'nindi.

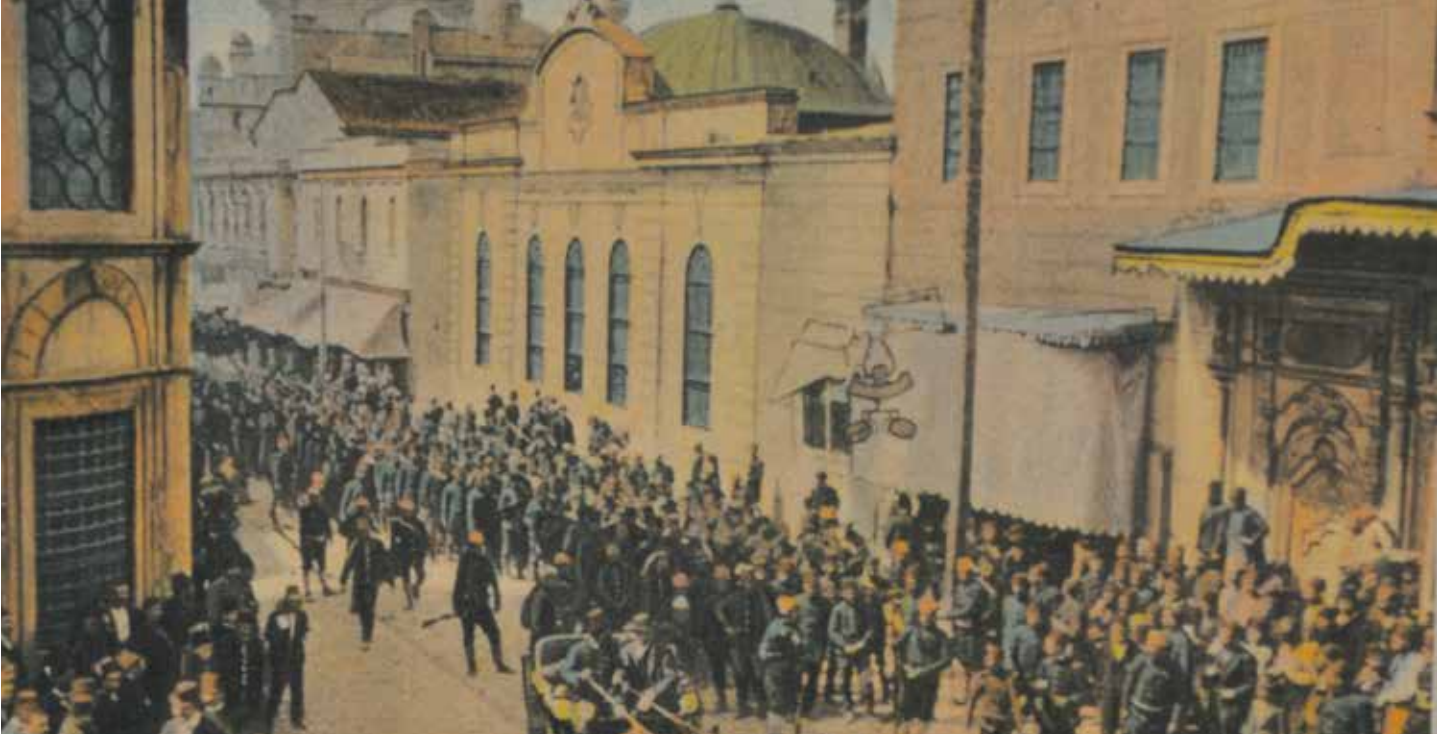
Medrese tipinde yaptırılan imâretin aşhânesi etrâfında kubbeli hücreler ve bunların önünde de mermer sütunlu bir revâk vardı. Hücrelerin dışa bakan pencereleri mevcuttu.

Eski resimlerden gördüğümüze göre, imâret sonradan bazı değişikliğe uğramış ve Bahçekapısı tarafındaki kapının hemen gerisine ve hücrelerin üzerine yarı kârgir bir kat çıkılmıştı.

Hamîd-i Evvel Türbesi giriş kapısı üzerine nakşedilmiş hat

İMÂRETLERİN KURULUŞ AMACI

İmâretin yapımındaki asıl düşünce, medresede okuyan öğrencilerin derslerinden başka bir de mâîşetlerini düşünmemelerini ve bu sâyele daha başarılı olmalarını temindir. Avrupa'da henüz bu tip müesseselerin bulunmadığı bir zamanda, Selçûkiler ve Osmanlılar, bu hayır evlerini ülkenin kasabalarına kadar yaymışlardı.

Aşağıdaki satırlar, Mehmet Zeki Pakalın'ın *Târih Deyimleri* adlı eserinden alınmıştır:

“Müslümanlıkta yoksullara yardım pek makbul sayıldığı için, vakt-ü hâli yerinde olanlar dâima yemek yedirmeyi isterler, zenginler ise birçok faydalı işler arasında imâretler yaptırıp fakirlerin karınlarını doyurmayı kendileri için âhîret zahîresi sayarlar.

Türkler dindarlıkta öteki kavimlerden ileri gittiklerinden bulundukları yerlerde birçok imâretler yaptırmışlar ve onların devamı için vakıflar meydana getirmişlerdir. Vaktiyle yalnız İstanbul'da 20 tane imâretin bulunduğunu söylemek, yapılması

ve devam ettirilmesi büyük bir para sarfına bağlı olan bu hayır müesseselerine Osmanlı Türkleri'nin ne kadar ehemmiyet verdiklerini ispâta kifâyet eder.”

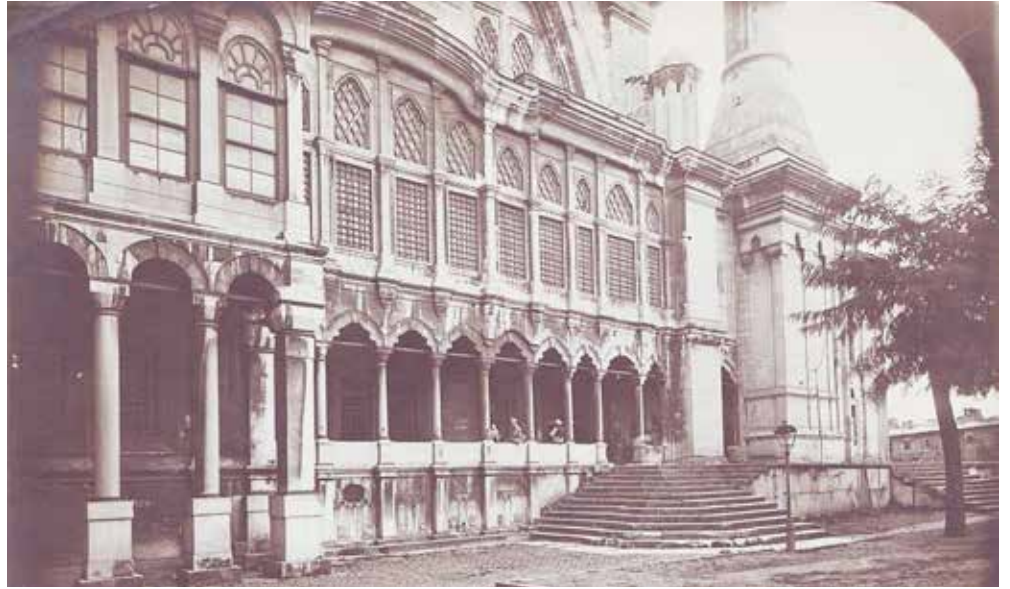
Günde en az dört-beş bin kişi, öğle ve akşam olmak üzere iki defa yemek yenen bu müesseselerden, dört sınıf halk istifâde ederdi:

- 1- Medrese Öğrencileri
- 2- Câmî ve hayrât hademeleri
- 3- Memleket fukarâları
- 4- Gelen giden misâfirler

“1908 Temmuz devrimine kadar devam eden imâretler, 6 Nisan 1327 (M.1911) târihli kânunla, yalnız iki tanesi bırakılmak suretiyle kapatılmış, binâları başka başka işlerde kullanılmaya başlanmıştır. Bunlardan Süleymâniye İmâreti, Türk-İslam Eserleri Müzesi; Nur-î Osmâniye İmâreti ise çini fabrikası olarak kullanılmıştır. Yıkılanlar, anbar gibi hasis işlerde kullanılanlar da vardır.”

Türk İslam Eserleri Müzesi olarak kullanılan Süleymaniye İmâreti

Çini Fabrikası olarak kullanılan Nur-i Osmani imâreti

“Bu hayır kurumlarının kapatılmasındaki yanlışlık sonradan baş gösteren ihtiyaçlarla meydana çıkmış; eski adıyla Hilâl-i Ahmer, şimdiki adıyla Kızılay, şiddetle duyulan bu ihtiyacı karşılamaya koyulmuş ise de mâlî vaziyetinin kifâyetsizliği yüzünden eskisi gibi büyük mikyasta yardıma imkân bulunamamıştır.”

“İmâretlerin hepsinde ilmiyye öğrencisi yemek yerd. Öğrencilerin dağıtımını bittikten sonra, fakirlere ve misâfirlere dağıtım başladı.”

“Öğrencilere fodla, çorba, pilav, aşûre, bazen de zirbaç tevzî olunurdu. Bir fodla, doksan dirhem miktarında ekmektir.

Sabahları imâretler sabah namazı açılır, sabah derslerinden evvel fodlalar verilerek, öğrenciye buğday ve arpa unundan ve kırmasından yapılan çorba dağıtılır. Bu çorba, imâret içindeki me’kel’de her talebeye büyük ve muayyen bir kepçe olmak üzere verilir ve orada taslarla içilir. Dersten çıktıktan sonra, yağlı pirinç çorbası alınır, buna bazen nohut da konur. Bu çorbayı arzu edenler imârette içebildikleri gibi, birçok medreselerin çorbası öğrenciden seçilen ve ‘Kemer’ nâmıyla anılan birer adam ve arkadaşları vasıtasıyla, bir sırık ucuna iki ipe bağlı teneke veya güğümlerle medreseye getirilir, fodlalarla birlikte orada öğrenciye dağıtılırdı.”

“Medresenin en güçlü kuvvetli, kıdemli ve sözü dinlenen öğrencisi olan Kemer, medrese öğrencilerinden iâşe işlerine bakmak üzere bir sene müddetle seçilirdi. Beline kemer taktığı için de bu isim verilirdi.”

“Perşembe günleri de her imârette zerde, pilav ve Hâmidiye ile Lâleli İmaretleri’nde pazartesi-perşembe günleri zerde ve etli pilav yapılır ve bolca verilir.”

“İmâretteki vazife sahiplerinin nev’i ve miktarları vakıfnâmelelerin çoğunda tespit olunmuştur. Ezcümle Fâtih’in imâret kadrosu şudur:”

- 1- İmâretin Nâzırı (Yemekhane Müdürü)
- 2- Kâtip
- 3- Hazîne Emîni
- 4- Sarf Emîni
- 5- Kilârî (Anbar memuru)
- 6- Müstakbil-i misâfir (Buyurun Efendimci)
- 7- Nakîb (Dört dağıtıcı)
- 8- Nakkâd-ı kendüm (İki kalburcu)

- 9- Nakkâd-ı erz (Pirincin taşlarını ayıklayan)
- 10- Seracı (İki kandilci)
- 11- Ferraş (Temizlikçi)
- 12- Hâdim-i me’kel-i suhtegân (Medrese öğrencilerinin yemesini temin eden kimse)
- 13- Hâdim-i me’kel-i misafirîn ve fukarâ (Hizmetçi)
- 14- Bevvâb, iki (Kapıcı)
- 15- Çarubi (Süpürgeci)
- 16- Kâse-Şû (Bulaşıkçı)
- 17- Hâfız-ı tas, iki (Taş koruyucu)
- 18- Seyis
- 19- Hammâl-ı hatab (Odun taşıyıcı)
- 20- Hammâl-ı lâm (Et taşıyıcı)
- 21- Hammâl-ı zehâir (Zahîre taşıyıcı)
- 22- Ser-tabbah (Aşçıbaşı)
- 23- Tabbah, dört (Aşçı)
- 24- Ser-habbaz (Ekmekcibaşı)
- 25- Habbaz, beş (Ekmekçi)
- 26- Mahin’ün-nükûş (Münasebetsiz yazıları ve resimleri silen kimse)
- 27- Vezzân-ı İmâret (Kantarçı)⁴²

İMÂRET DÜZENİNİN BOZULMASI

Sultân I. Abdülhamid'in ve bilhassa oğlu Sultân II. Mahmut'un 1839'da vefâtından sonra, bu güzel müessese gitgide kuruluş gâyesinden uzaklaşmış ve birtakım kimselerin geçim yeri olmuştur. Muayyen zamanlarda yapılan fodlalar, çorbalar, aşûreler, pilavlar ve zerdeler satılır hâle gelmiştir.

Aşağıdaki satırlar, merhûm İhtifâlcî Mehmet Ziyâ Bey'in

eserinden alınmıştır:

“Pek yakın zamana, hatta 1908 Meşrutiyetine kadar, Bahçe-kapısı sebilinin önüne ve arka sokağına konulan mülevves ke-revetler üzerine dizilen kâseler, tencereler ve etrafına sıralanan her sınıf halkın birbirini çiğniyerek koşuşmaları sûiistimâlin bâriz bir numûnesi idi.”⁴³

HAMÎD-İ EVVEL VAKFİYESİNE GÖRE İMÂRET DÜZENİ

Sultân I. Abdülhamîd'in vakfiyesi, 15 Muharrem 1895 (M. 1781 Ocak) târihlidir. Türbenin yapım târihi 26 Zilhicce 1194 (M. 26 Aralık 1780) olduğuna göre, vakfiye 18 gün sonra tanzîm edilmiş demektir. Vakfiyenin tanzîmi için, Topkapı Sarayı'nın Arz Odası'na Şer'îye Meclisi kurulmuştur. Bu kurulda Sadrâzam Kara Vezir Seyyid Mehmet Paşa Pâdişah'a vekâlet etmiş; Darphâne-i Âmire Nâzırı Mehmet Bey mütevellî; Çuhadâr Ağa, Rikâbdar, Dülbend Ağası, Hazîne-i Enderûn Kethüdâsı, Kiler Kethüdâsı, Seferli Kethüdâsı, Ser-Çuhadâr, Ser-Berber ve Ser-Kahveci şâhit olarak bulunmuştur.

Vakfiyeye göre imâret güçlü-güçsüz, fakir, lokmaya muhtaç, talebe, derviş ve düşkünlerin her sabah ve akşam doyurulmaları için kurulmuştur.

İmârete 2866 okka bakır kapacak ve 496 buçuk okka demirden mutfak eşyası verilmiştir. İmârette bir şeyh (müdü), bir mühürdâr ve vekilharç, bir kiler kâtibi, bir kilerci, iki kapıcı, bir çöp taşıyıcı, bir süpürgeci, bir tamirci, dört aşçı yamağı, dört ekmekçi, dört fırıncı yardımcısı ve bir kailaycı görevlendirilmiştir.

İmârette pişecek pilav, zerde, çorba ve aşûre için sarfedilecek zahîre ve yakacak, vakfiyede günlük ve yıllık tutarlarıyla belirtilmiştir.

İmâret-i Âmire'nin masrafı, vakfiyesine göre şöyle tâyin edilmiştir:

“Her sabah yapılacak çorba için perşembe günleriyle Ramazân-ı Şerîf'ten maadâ senevî 272 günde günde dört buçuk keylden 1224 keyl ve günde on sekizer keylden 78 günde 1404 keyl ki toplam yıllık 2628 keyl Mısır pirinci.

“Ve öğle vakti verilecek çorba için günde üç buçuk keylden yıllık 272 günde 952 keyl döğölmüş buğday.

“Ve sabahları verilecek çorba için günde üçer ukıyyeden yıllık 272 günde 816 ukıyye ve öğle zamâmı verilecek çorba için yine günde üçer ukıyyeden senevî 272 günde 316 ukıyye ve perşembe günleri ile Ramazan-ı Şerîf'te verilecek pilav ve zerde için beher gün seksener ukıyyeden senevî 78 günde 6240 ukıyye süzme bal.

“Ve şurbâlar için günde dokuzar ukıyyeden senevî 272 günde 2448 ukıyye ve pilav için günde on sekizer ukıyyeden senevî 78 günde 1404 ukıyye ki cem'an senevî 3852 ukıyye semiz koyun eti.

“Ve şûrbalar için günde dörder ukıyyeden senevî 272 günde 1088 ukıyye ve pilav için günde onar ukıyye senevî 78 günde 780 ukıyye ki cem'an 1868 ukıyye nohut.

“Ve her ay beşer ukıyyeden senevî 60 ukıyye karabiber. Ve günde üçer yüz dirhemden senevî 78 günde 58,5 ukıyye safran. Ve beher gün günde birer keylden senevî 350 keyl tuz. Ve günde birer buçuk ukıyyeden senevî 525 ukıyye susam. Ve günde onar ukıyyeden senevî 272 günde 2720 ukıyye soğan.

“Ve mutfak ve fırın için her gün yedişer çekiden senevî 350 günde 2450 çeki odun satın alınıp ‘ibtidâ-i şuhûr-i isnâ aşer cür’-a-bahş-i şehâdet-i Sıbteyn-i Seyyidü’l-Beşer olan re’s-i âmm-ı meymenet-encâm a’ni şeh-r-i muharremü’l harâmda’ Hazret-i Nuh Peygamber’in sünnetinden olan Âşûra aşısı için her sene yirmişişer keyl buğday ve seksen ukıyye şeker ve 800 ukıyye bal ve 5 keyl nohut ve 5 keyl böğrülce ve 20 çeki odun ve 250 gurusluk meyva ve sâir levâzımat tedârik olunup pişirildikten sonra isteyen fukarâ ve mesâkinûna taksîm olunur.

“Her gün on sekizer keylden senevî 350 günde 6300 keyl un ile yapılacak fodlalar ta’yinâtını dahi her gün yapılan fodladan Ka’ım-Makâm-ı Evkâf-ı Hümayûn’larına günde 10 çift fodla ve Kâtip-i Evkâf-ı Hümayûn’a günde 7 çift fodla ve Kâtip-i Rûznâmce-i Evkâf-ı Hümayûn’a günde 5 çift fodla ve Câbi-i Evkâf-ı Hümayûn’a günde 2 çift fodla ve Veznedâr-ı Evkâf-ı Hümayûn’a günde 2 çift fodla ve Emîn-i Binâ-i İmâret olan İsmâil Efendi’ye günde 10 çift fodla ve Kâtip-i Kalem-i Haremeyn-i Muhteremeyn’e günde 2 çift fodla ve Şeyh-i İmâret-i Âmire’ye günde 3 çift fodla ve Vekilharc-ı İmâret’e günde 4 çift fodla ve Kâtip-i Kiler-i İmâret’e günde 2 çift fodla ve Anbârî-i İmâret’e günde 2 çift fodla ve Müstahfız-ı Odâ-i Mütevellî ve Kantârî’ye günde 3 çift fodla ve ‘Kal’i-ger ve mezbele-keş ve ferâş-ı ocakhâ-yı imâretten her birine’ günde birer çift fodla.

“Ve aylıkla tutulan kâtibe ve tâmirciye günde 2 çift fodla ve imâretin baş aşçısına günde 3 çift fodla, üç aşçı ile üç aşçı yardımcısından her birine ikişer çiftten 12 çift fodla ve imâretin baş ekmekçisine günde 3 çift fodla ve üç ekmekçi ile yardımcısına ve fodla taşıyıcısına günde 15 çift fodla ve birinci kapıcı ile imâreti temizleyene günde 2 çift fodla ve ikinci kapıcı ve temizleyiciye yine günde 2 çift fodla.

“Ve mektebin mu’allimine günde 3 çift fodla ve mektebin halîfesine günde 2 çift fodla ve hat hocasına günde 2 çift fodla ve kitap hocasına günde 2 çift fodla ve kapıcı ile mektebi koruyana günde 3 çift fodla ve mektebe gelen öğrenciye günde 20 çift fodla.

“Ve sebîl-i evvel ile ikinci sebîlciye üçer çift fodla ve câbi-i kasâbâta günde 1 çift fodla ve baş kurşuncuya günde 1 çift fodla ve su nâzırı ile su yollarına bakan ve anahtarcıdan her birine günde birer çift fodla.

“Medrese-i Hümayûn dâiresinden olan muhaddis ve müder-

ris efendilerden her birine dörder çiftten günde 8 çift fodla ve şeyh’ül-kurrâ ve birinci ve ikinci kültür hocası efendilerden her birine ikişer çiftten günde 6 çift fodla.

“Ve 20 bâb odalarda oturan 40 talebenin her birine birer çiftten günde 40 çift fodla ve hâfız-ı kütüb-ü evvel efendiye günde 4 çift fodla ve hâfız-ı kütüb-ü sâni ve üçüncü ve dördüncü efendilerin her birine üçer çiftten günde 9 çift fodla ve müderris efendi yardımcısı ve kapıcı ve kandilci ve medrese temizleyicisi ve dersâne kapıcısı ve mücellidden her birine birer çiftten günde 6 çift fodla ve birinci ve ikinci ve üçüncü türbedârdan her birine ikişer çiftten günde 6 çift fodla ve üç kişi türbe kapıcısının her birine birer çiftten günde 3 çift fodla ve temizlikçi ve kütüphâne kapıcısına günde 2 çift fodla ve üç kişi destârî-i şehzâdegân efendilerin her birine birer çiftten günde 3 çift fodla” verilecektir.

Bunlardan ayrı olarak, Beylerbeyi Câmii vâizine, hatîbine, ser mahfile bir; ikinci imama, mekteb hocasına ve halîfesine üç; temizlikçiyle Kasr-ı Hümayûn koruyucusuna, minârede kandil yakana; birinci, ikinci ve üçüncü müezzinlere; ilahiyiciye, kandilciye, devr-hâna, na’t-hâna, muvakkite, hasır koruyucularına, mekteb talebesine ve minber seccâdesini koruyana olmak üzere her gün 67 çift fodla gönderilecektir.

Ayrıca Emirgân’daki câmiye ve diğer bazı câmi ve medreselere de fodlalar gönderiliyordu.

Bunlardan başka, Cağaloğlu civârında Çalak Tekkesi’ne günde 6 çift; Bahçekapı’da, I. Vakıf Han’ın yerinde bulunan Vâni Efendi Medresesi’ne günde 10 çift; Üsküdar Tabutcular’da, bugün yerinde Vakıflar Bankası’nın bulunduğu yerde olan Saçlı Hüseyin Efendi Tekkesi’ne günde 5 çift; Üsküdar Sâdiler Tekkesi’ne günde 5 çift; yine Üsküdar’da, Öküzlimanı diye de bilinen Paşalimanı’ndaki Yarımca Baba Bektâşi Tekkesi’ne günde 3 çift; Bâb-ı Âli civârında, Salkım Söğüt’teki Aydın Dede Tekkesi’ne günde 5 çift; Hamîd-i Evvel Medresesi kapısı yanındaki Yıldız Dede Tekkesi’ne günde 5 çift; Boğaziçi’nde, Yeniköy’de vâkî Şeyh İsmâil Efendi Tekkesi’ne günde 5 çift; Fâtih Nişanca’daki Hamzazâde Tekkesi’ne günde 6 çift; Eyüp Yahyâzâde Tekkesi’ne günde 6 çift; Savaklar’da Cemâlîzâde Tekkesi’ne günde 6 çift; Şeybet’ül-Hıdrî Hz. Zâviyesi’ne günde 3 çift; Beşiktaş’ta Sinan Paşa Câmii yanındaki Dülgerzâde Tekkesi’ne günde 7 çift; Rumelihisarı’nda vâkî Durmuş Dede Tekkesi’ne günde 5 çift; Beşiktaş’ta Yahyâ Efendi Türbesi’ne günde 5 çift;

Dolmabahçe Câmîi karşısındaki Hâfız Efendi Tekkesi'ne günde 5 çift; Galata'da Hâmid Efendi Tekkesi'ne günde 4 çift; Yenibahçe'de Mahmut Efendi Tekkesi'ne günde 3 çift; İstanbul'da Baba Cafer Zindanı'na günde 5 çift fodla veriliyordu.

Yukarıda yazılanlardan başka ayrıca imâretten fukarâya ve mesakine üçyüzelliiki çift fodla dağıtılıyordu.⁴⁴

Fetih Gazilerinden Yıldız Dede'nin türbesi

VAKFIN GELİRLERİ

Bir dönem gelirleri Hamîd-i Evvel Külliyesi'ne ait Beylerbeyi Hamamı

İmâretin, medresenin, kütüphânenin, türbenin, sebîl ve çeşmenin pek çok masrafı vardı. Yalnızca imârete arabalar dolusu tahıl, un, bal, şeker gibi maddelerle çekilerce odun geliyordu. Bunların masrafının karşılanması için bazı akâr tesis edilmiştir ki şunlardır:

1. Aksaray Yenikapı civârında, Büyük Langa Sarayı arsası ile üzerindeki binâlardan elde edilen gelir. Buradaki Yalı Mahallesi, Sultân III. Mustafa tarafından tesis edilmiş ve bir de hamam yapılmıştır.
2. Aksaray-Topkapı arasında, Pîrî Mehmet Paşa Câmîi civârında, Molla Gürâni Mahallesi'nde iki halvetli hamamla bahçeli ve sulu arsaları olan bir bâb menzil.
3. Saraçhâne başında, Mîmâr Ayas Mahallesi'nde bir ev.
4. Uzunçarşı'nın üst tarafında, Bezzâz-ı Cedîd Mahallesi'nde (şimdi Mercan Mahallesi) bir menzille, medrese civârındaki bir ev ve 30 kadar dükkân ve iki kulluk.
5. Hamîd-i Evvel İmâreti köşesindeki arsa üzerinde yaptırılacak binâ ve dükkânlar.
6. Hamîd-i Evvel Kütüphânesi karşısında yaptırılacak dükkân ve mahzenler.
7. Sultân Ahmet Meydanı yakınında, Fazlı Paşa Sarayı'ndaki on iki odalı işyeri.
8. Yedikule Kapısı dışında, Kazlıçeşme'de on koyun ve bir mirî salhaneden ve bunlara bağlı 265 kasap gediğinden elde edilenler.

9. Mora'da Burgos Bey Çiftliği ile dokuz çiftlikten,
10. Bugün Yunanistan'da kalan Tırhalı'da, Yenişehir Fener Nahiyesi'ndeki altı çiftlikten,
11. Serez'deki iki çiftlikten,
12. Boğaziçi Beylerbeyi ve İstavroz'da (Abdullah Ağa Câmii civârı) sekiz dönümlük arazi üzerindeki binâ, Beylerbeyi hamamı, değirmen, yalı ve sâireden elde edilen gelirlerden,
13. Boğaziçi'nde, Emirgân Câmii'nin üzerinde bulunduğu geniş arâzideki koru, bağ, bahçe, bostan, mera, yalı, iki dalyan, hamam, fırın, değirmen, kayıkhâneler ve bir gümrükhânedan,
14. Aydın Sancağı'nın Tire ve dolaylarının yıllık mahsûlât gelirinin bir kısmından,
15. Beypazarı, Avlonya, Delvine ve Aydın'da iki yerin gelirinden,
16. İstanbul, Bursa ve sâir yerlerin ipek kaparı rûsûmundan,
17. Mora peynir rûsûmundan,
18. Selânik Gümrük rûsûmundan elde edilen gelirler.

Mimar Kemalettin Caddesi'nden Hamîd-i Evvel Külliyesi'nin görünüşü

İMÂRETİN YÖNETİMİ

Bu geniş kadrolu ve çok büyük sarfiyatlı imâretin iyi bir şekilde, verimli olarak çalışabilmesi için tecrübeli bir yönetim kadrosuna ihtiyaç vardı. Vakfiyesinde bu husus şu şekilde belirtilmiştir:

“İmâret-i Âmîre-i Hümayun’da bir yarar, doğru, dindâr kimse imâret şeyhi (müdürü) olup vazîfesini kusursuz yapmalı ve günde 30 akçe almalıdır. Ve bir mûtemet ve sâdık kimse dahi imâret mühürdârı olup lüzumlu zamanlarda imâretin mühürlü kapısını açmalı ve günde 20 akçe almalıdır.”

“İmâret mühürdârı olan kimse meşrûtiyyet üzere vekilharc-ı imâret olup zahîrenin konulmasında dikkat ve ihtimâm ile hizmet etmeli ve bunun için de günde 20 akçe almalıdır.”

“Doğru, mâhir ve hesâbı kuvvetli bir kimse kiler kâtibi olup zahîrenin imârete girişine ve çıkışına dikkat edecek ve bunun için de günde 10 akçe alacaktır.”

“Bir lâyük kimse kilerin anbarcısı olup günde 4 akçe ve imâretin birinci kapıcısı olan kimse kapının açılmasına dikkat edecek ve günde 15 akçe alacaktır.”

“İmâret avlusunun temizliği birinci kapıcıya meşrû olup bunun için günde 5 akçe, çalışkan bir kimse imâretin ikinci kapıcısı olup günde 15 akçe ve geçit yeri, matbah ve furun temizliği dahi imâretin ikinci kapıcısına meşrû olup, bu görevi kusursuz yapacak ve günde 5 akçe ve bir kimse dahi çöpün atılmasını sağlayacak ve günde 5 akçe alacaktır.”

“Günde 5 akçe ile tutulan tamir işini ve yine günde 2 akçe ile çalışacak bir kimse imâretin ocağını temizleyecektir. Temizliği ile tamınan dört kişi imâretin aşçısı olup pilav, çorba ve zerde pişi-

receklerdir. Âşûrada kemâl-i nefâset ile edâ-yı hidmet-i lâzıme eyliyeler, her biri onar akçe vazîfeye mutasarrıf olalar.”

“İçlerinden biri reisliğe elverişli ve kâdir ise diğer üç kişi üzerine reis olup günde 5 akçe, aşçı reisi olan kimse de günde 20 akçe ve dört ehliyetli kimse dahi aşçı yardımcısı olup üstâdlarına lâyük ile hizmet edecek ve her biri günde 7 akçe alacaktır.”

“Aşçı yardımcılarında ‘akdem-ü-evveli’ matbah-ı imârette odun yarıcı olup meşrutiyyet üzere günde 5 akçe; ikinci yardımcı dahi un, buğday ve zahîre hammalı olup meşrutiyyet üzere günde 5 akçe; üçüncü yardımcı dahi ‘tas-keş ve tas-şûy-ı imâret olup’ kap kacağın nakli görevini yapacak ve meşrutiyyet üzere günde 5 akçe alacaktır.”

“Ekmekcilikte mâhir ve çalışkan dört kişi imâretin ekmekcisi olup yoğurma ve mayalamaya ve ekmeğin iyi pişmesine dikkat edecek ve her biri 15’er akçe alacaktır.”

“İçlerinde reisliğe liyâkatli olanı diğer üç kişi üzerine reis olup günde 5 akçe ve kuvvetli dört kişi ekmekci yardımcısı olup, la-zım gelen hizmeti kusursuz yaptıklarında her biri günde 7 akçe ve bu yardımcılarında dahi akdem ve evveli imâretin oduncusu olup meşrutiyyet üzere günde 5 akçe ve ikinci yardımcı un, buğday ve zahîre hammalı olup, yine meşrutiyyet üzere günde 5 akçe ve üçüncü yardımcı, imâretin kap kacağına bakacak ve o dahi meşrutiyyet üzere günde 5 akçe alacaktır.”

“Aşçı yardımcılarını ile ekmekci yardımcılarının mülâzımları fodla taşıyıcısı olup her biri meşrutiyyet üzere günde 5 akçe ve bir kişi de imâretin kap ve kacağın kontrol edip koruyacak ve bu görev için günde 2 akçe alacaktır.”⁴⁵

Hamid-i Evvel İmareti civarı

HAMÎD-İ EVVEL İMÂRETİNİN KAPATILMASI VE YIKTIRILMASI

XVIII. yüzyıl sonlarında İstanbul'daki imâretler, her gün otuz binden fazla insanın karnını doyuruyordu. Son yüzyılında Osmanlı'nın elinden çıkan topraklar ve arka arkaya yapılan savaşlar yoksulluk yaratmış, imâretlerin yükünü daha da artırmıştı. İttihat ve Terakkî hükûmeti 19 Rebiyülâhîr 1329 (M. 19 Nisan 1911) târihinde bir kânun çıkartarak imâretlerin kapatılmasını temin etti. Kapatılmaları için gösterilen gerekçe ise buralarda denetimsizliklerden doğan vurgunlar idi. Oysa insânî amaçlarla yaptırılan bu hayır müesseseleri ıslâh olunabilirdi.⁴⁶

O devri yaşayan Mehmet Ziyâ Bey, bu durumu üzülererek şöyle dile getirmiştir:

“Esef edilir ki, son zamanlarda bazı genç nâzırlar, büsbütün başka bir zihniyetle hareket ederek bu gibi hayır müesseselerinin lüzumsuzluğuna kâni idi. Hâlbuki hüküm bunların değil, hayır müesseselerini meydana getirenlerin mânevî şahsiyetleridir. Alâkadar memurların vazîfesi, ancak ve ancak bunları tanzîm ve imârdır.

“Âsâr-ı hayriye ve müessesât-ı nâfi'a meyânında imâretler, hakîkaten şayân-ı tebcil şefkat müesseseleridir. Gerek pâdişâhlarımız ve gerek devlet ricali, yaptırmış oldukları bu imâret-i âmirelerinin yaşaması ve devam etmesi için zengin vakıflar tesis etmişlerdir.”⁴⁷

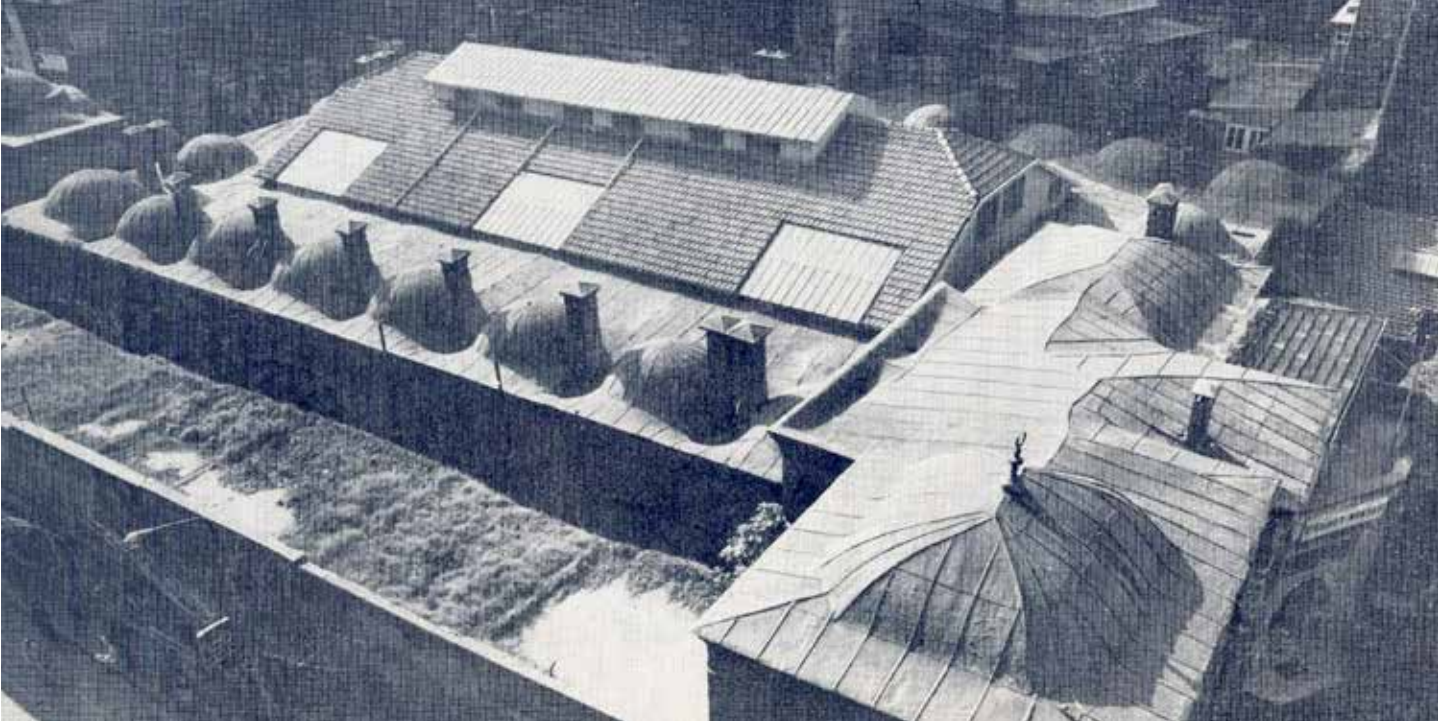
İmaretin yıkımı sırasında ve yıkımdan evvel, basında çıkan yazılarda ve bilhassa Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nde, Hamîd-i Evvel Türbesi'nin dahi yıktırılması istenmiştir. Ne hazîn!

Bu kânun, 30 Zilhicce 1327 (M. 12 Ocak 1910) târihinde sadrâzam olan İbrâhim Hakkı Paşa'nın sadâreti devrinde kabul edilmiştir. O sırada Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi Evkâf Nâzırı idi. Hayri Efendi, bu görev uhdesinde olduğu halde, 18 Rebiyülâhîr 1332'de (M. 16 Mart 1914) Mehmet Es'ad Efendi yerine Şeyhülislâm oldu. Meclis-i Mebusan'ın isteği üzerine verdiği fetvâ gereğince Şehzâdebaşı, Fâtih, Nûr-ı Osmâniye, Lâleli ve Üsküdar imâretleri bırakılarak diğerlerinin kapatılması ve bâzılarının yerine vakıf hanlarının yapılması karar altına alınmış ve Hamîdiye İmâreti de yapımından 138 yıl sonra, 1330'da (M.1912) yıktırılarak, arsasına şimdiki muhteşem IV. Vakıf Han yaptırılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin şuursuz bir şekilde, 11 Kasım 1914 târihinde I. Dünya Harbî'ne girmesi üzerine, yıktırılan veya kapatılan bu imâretlerin yokluğu büyük sıkıntı yaratmış ve Evkâf Nezâreti medreselerimizde fakir halka yeni imâretler açmak zorunda kalmıştı. İmâretlerden karnını doyuran muhtâcine yemek yerine para verileceği vâdedildiği halde, bu da yapılmamıştır. Pekiyi, iyi veya kötü bir şekilde işleyen bu imâretlerin gelirleri ne oldu?

İmâretin yerine yaptırılan IV. Vakıf Han

İstanbul Ticaret Borsası'nın 1999'depreminden önce dıştan görünüşü

HAMÎD-İ EVVEL İMÂRETİ YERİNE YAPILAN IV. VAKIF HAN

İmâretin yamuk arsası üzerine yaptırılan IV. Vakıf Han, Evkâf Nâzırı ve Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi'nin meşîhati zamanında yapılmıştır. Mîmârı, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yetişmiş en değerli mîmârlarımızdan biri olan Kemâlettin Bey'dir.

IV. Vakıf Han, bu devirde yapılmış en muhteşem yapılardan biridir. Mehmet Ziya Bey, İstanbul ve Boğaziçi adlı eserinde diyor ki:

“Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti, inşaat heyyet-i fenniyyesi mârifetiyle tersîm edilen resm ve plan üzerine 89 bin lira bedel ile İtalyalı Dinâre'ye ihâleten, münhedim Hamîdiye İmâreti yerine zemîn katından maada beş kat üzerine yapılan IV. Vakıf Han'ın binâsı metîn, yalnız caddeye bakan cephesi muhteşem ve muallâ ve son zamanlarda yapılan büyük binâlar arasında hakikaten âbidâtta sayılacak kıymeti hâiz, şu kadar ki binânın caddeye nâzır yüzü ile Yeni Câmi'e bakan cephesi ve deniz tarafı, binânın heyyet-i umûmiyyesi ile âhenkdâr letâfette değildir.”⁴⁸

“Harb-i Umûmî'yi müteâkib, akd olunan mütâreke ahkâmınca İstanbul'a gelen İtilâf Kuvvetleri meyânında bulunan Fran-

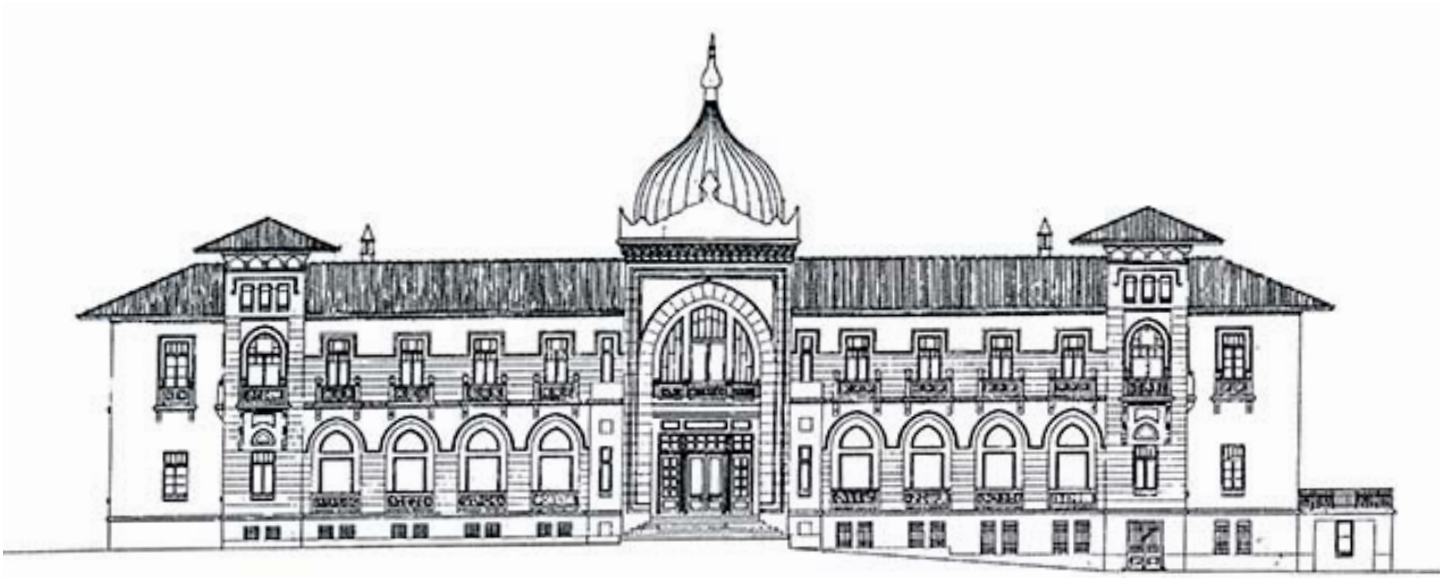
sızlar, inşaatı henüz ikmâl ve evkâfca muâmele-i teslîmiyyesi icrâ edilmeden, bu hanı işgal ile içine asker ikâme etmişlerdir. Bu muamele, hukuka ne dereceye kadar uygundur?”⁴⁹

13 Kasım 1918 târihinde gerçekleştirilen bu işgâl sırasında IV. Vakıf Han'ın dışı tamamlanmış ancak içi noksan vaziyette idi.⁵⁰

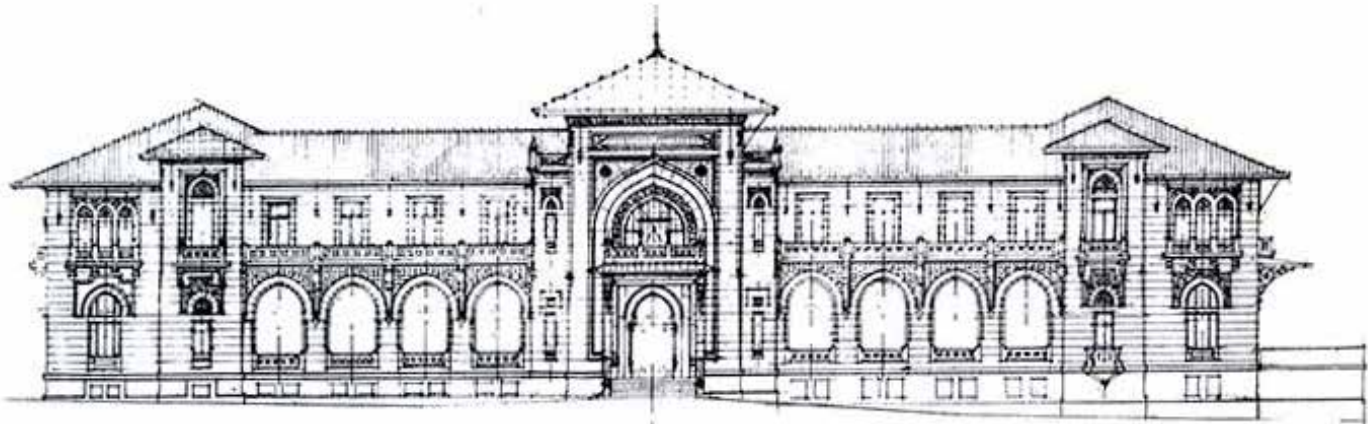
Evkâf İdâresi'ne yüksek gelir getirmesi için yaptırılan hanın Fransız askerlerince işgali ve onlar tarafından diğer yerlerde olduğu gibi burasının da harap edilmesi tekrar elden geçirilmesine sebep olmuş ve parasal güçlüklerin de eklenmesiyle hanın açılışı ancak Cumhuriyet'ten sonra, Mart 1926'da yapılabilmektedir. O sırada Ankara'da bulunan Kemâlettin Bey, onarım işine bakması için Mîmâr Alâettin Bey'i görevlendirmiştir.

Bodrum katıyla birlikte yedi kat olan han, çelik iskelet sistemiyle yapılmıştır. Giriş katın 'U' şeklinde bir pasaj ve cadde üzerinde olmak üzere 24 adet dükkânı vardır. Ayrıca her katta 37 odadan toplam 148 büro bulunmaktadır.⁵¹

MÎMÂR KEMALETTİN BEY'İN ESERLERİNDE ÇİZİMLER

Nişantaşı'nda bugün yıkılmış olan Halil Paşa Konağı Çizimi

Nişantaşı'nda bugün yıkılmış olan İsmail Paşa Konağı Çizimi

MÎMÂR KEMALETTİN BEY

IV. Vakıf Han'ın mîmârı Ahmet Kemâlettin Bey, deniz kaymakamı (yarbayı) Ali Bey ile Sadberk Hanım'ın oğludur. 1870 yılında Acıbâdem'de, Sarayardı Sokağı ile Ata Sokağı'nın birleştiği köşedeki 3 kapı numaralı evde dünyaya geldi. İyi bir öğrenim gördü. 1909-1919 ve 1925-1927 yılları arasında Vakıflar Baş Mîmârı olarak çalıştı.

İstanbul, Ankara ve yurt dışında birçok nâdide eserler meydana getiren bu çok değerli mîmârımız, 13 Temmuz 1927

târihinde, 57 yaşında olduğu halde, Ankara'da vefât etti. Naaşı 16 Temmuz'da özel bir vagonla İstanbul'a getirilerek Karacaahmet Mezarlığı'na, 3. Adaya, Harmanlık Kapısı'nın biraz ilerisine gömülmüştür. Evkâf Müdiriyet-i Umûmiyesi görkemli bir anıt mezar yaptırmayı üstlenmişse de bunu hiçbir zaman yerine getirmemiş ve tam bir vefâsızlık örneği göstermiştir. Sonradan kabrinin üzerine mermer bir kitâbe konmuştur.⁵²

ŞEYHÜLİSLÂM MUSTAFA HAYRİ EFENDİ

IV. Vakıf Han'ın yapılmasına karar veren Hayri Efendi, ulemâ âileye mensup olup babası, Karamanoğlu İbrâhim Bey'in Ürgüp'teki Câmî'-i Kebîr'inin evkâfına mütevellî olan Abdullah Avni Efendi'dir. 1283'te (M.1866) Ürgüp'te doğdu. Köklü bir medrese eğitimi gördü. Ayrıca Hukuk Fakültesi'ne devam ederek 1895'te pekiyi derece ile mezun oldu. Sonra birtakım görevlerde bulundu. 19 Zilhicce 1327'de (M. 1 Ocak 1909) Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne atandı. 18 Rebiyülahir 1332'de (M. 15 Mart 1914), Evkâf Nezâreti uhdesinde kalmak şartıyla, Şeyhülislâm oldu.

Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı iken, 19 Rebiyülahir 1329'da (M. 19 Nisan 1911) çok yüce maksatlarda *têsis edilmiş olan imâretler* yolsuzlukların kaynağı haline geldiği için, İstanbul'da ikisi hariç diğerlerinin kapatılmasına karar verildi.

Hayri Efendi, İstanbul'a birçok güzel eserler kazandırmıştır. Bunları yalnız isim olarak zikretmekte yarar vardır:

Evkâf-ı İslâmiye Müzesi (Türk ve İslam Eserleri Müzesi)

I., II., III., IV. ve V. Vakıf Hanları: V. Vakıf Han, yüz öğrenci kapasiteli bir talebe yurdu olarak yapılmıştır. Bugün Vefâ Lisesi olarak kullanılmaktadır. Bu binâ, Vakıflar İdaresi'nden Milli Eğitim Bakanlığı'na intikâl ettiği için, ona bedel olarak Sirkeci'de ayrıca V. Vakıf Han binâsı inşâ edilmiştir.

Medresetü'l Kuzât: Bu muhteşem yapı, bugün İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphânesi'dir.

Bostancı Mekteb-i İptidâiyesi

Bostancı Câmîi

Kamer Hâtun Câmîi

Bebek Câmîi

Yavuz Sultân Selim'de, I. Sultân Abdülhamîd Medresesi

Üsküdar Ayazma Mektebi

Göztepe Mektebi

Mahmut Şevket Paşa Türbesi

Fethiye Medresesi

Medresetü'l Hattâtîn

Gurebâ-i Müslimîn Hastahânesi

Elektrikli Tramvay

Evkâf-ı İslâmiye Matbaası

Hayri Efendi'nin diğer bazı hizmetleri daha olmuştur. Bu muhterem insan 7 Temmuz 1921 (H.1340) târihinde, Ürgüp'te vefât etti. Kabri orada, Hayri Efendi Meydanı'nda, Karamanoğlu İbrâhim Bey Câmîi'nin kapısı karşısındaki küçük hazîrededir. Mermer lahdindeki kitâbesi şudur:

Hüv'el- Bâki

İsmi müsemmâya muvâfık idi

Doğrusu hürmetlere lââyık idi

Hazret-i Hayri bütün akrânına

Arsa-i hayrâtda sâbık idi

Mesned-i vâlâyı meşihatde bir

Nûr-feşân neyyir-i şârik idi

Himmeti âlî idi eflâkdan

Azmine tevîk-i merâfık idi

Âyet oku târihini bi-hadd-i du'a

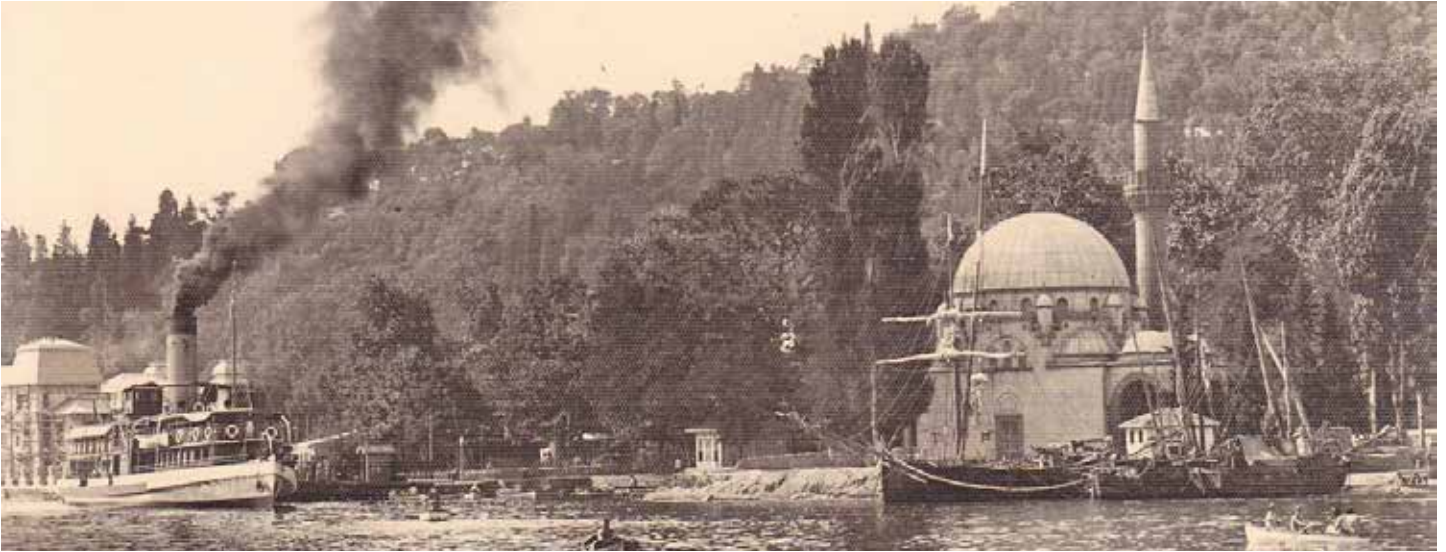
Hayyirete âşık idi

1340.⁵³

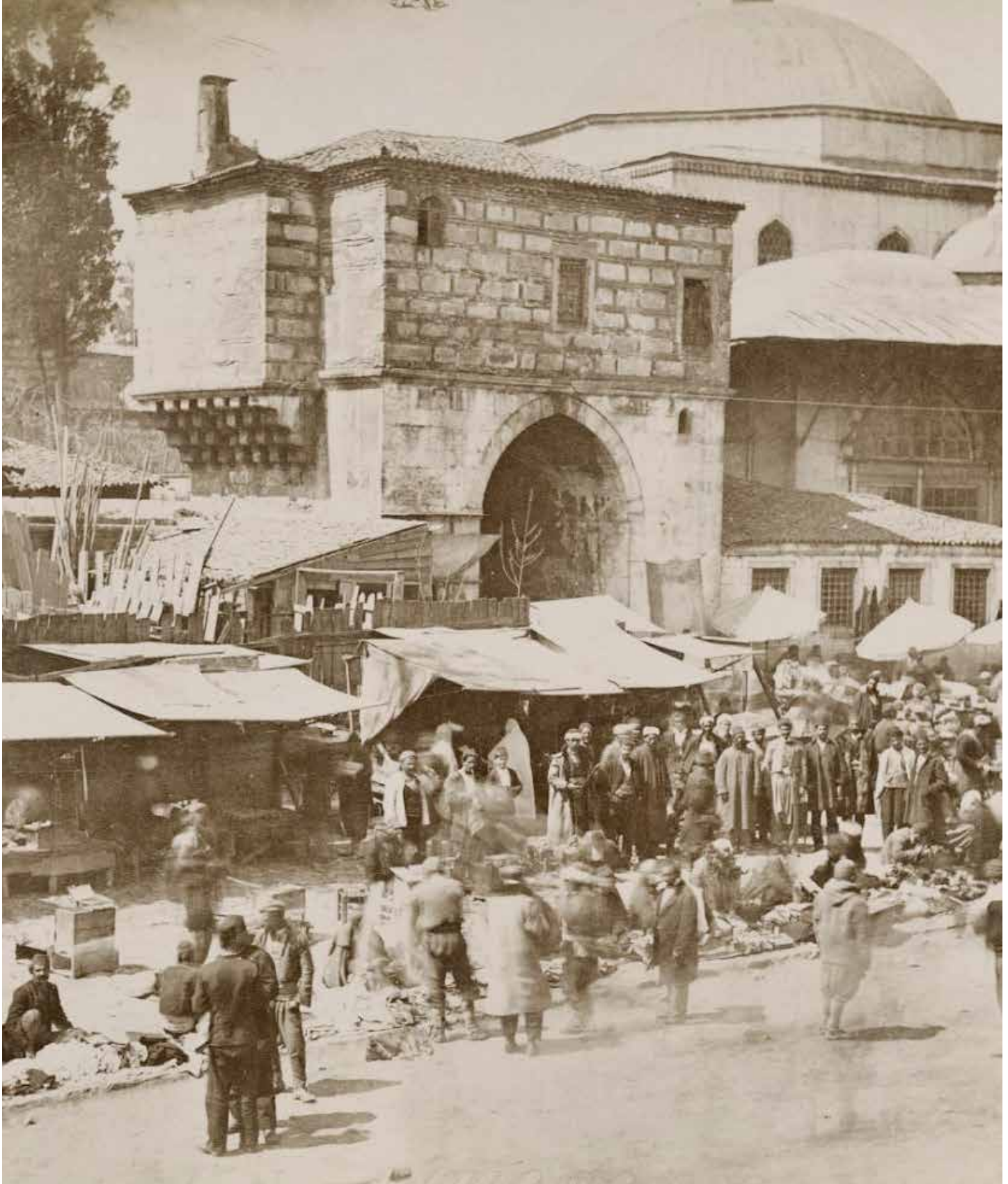
ŞEYHÜLİSLÂM MUSTAFA HAYRÎ EFENDİ'NİN YAPTIRDIĞI ESERLERDEN BİRKAÇI

Mustafa Hayri Efendi'nin yaptırdığı Bostancı Camii

Mustafa Hayri Efendi'nin yaptırdığı Bebek Camii

Eminönü'nde yıktırılan Sıbyan Mektebi

SİBYAN MEKTEBİ

Mektep imâretin sağ tarafında, imâretin ikinci kapısı karşısında ve Hamîdiye Sebîlî'nin hemen arkasında idi. Tam karşısında Hamîd-i Evvel Türbesi bulunmaktadır. Mîmâr Kemalettin Cad-desi'nin sol köşesinde olan sıbyân mektebi, 1330 (M.1912) yılında imâretle beraber yıktırılmıştır. Buna bedel olarak, Bostancı Câmii yanında Hamîd-i Evvel Mektebi yaptırılmıştır ki bugün de mevcuttur. Merdivenli kapısı üzerine *Sultân Abdülhamid Hân-ı Evvel Vakıf Mektebi* yazılıdır. 1194'de (M.1780) yaptırılmıştır.

Kitâbede Sultân I. Abdülhamid'in adı geçtiği halde, Mîmâr Kemâlettin Bey'in hazırladığı planın üst köşesinde, “*Bostancı'da inşâ olunacak İbrahim Paşa Mekteb-i İptidâîyesi*” diye kayıtlıdır. Buradan, Bahçekapısı'ndaki Hamîd-i Evvel Sıbyân Mektebi sahasının Malatyalı İbrâhim Paşa'ya ait olduğu anlaşılmaktadır. İbrâhim Paşa, İsmâil Râif Paşa'nın babasıdır. Mektep, babasından intikâl eden İsmâil Raif Paşa arsası üzerine yapılmıştır. Mektebin yapımı ve donanımı için 3660 altın lira sarf edilmiştir. Okulun beş dersliği, üç idârî odası ve bir teneffüşhânesi bulunuyordu.

Fevkânî olan mektebin altında dükkânlar ve geniş köşe başında da sebîl ve çeşmeleri mevcuttu. Eski resimlerden gördüğümüze göre, binâyı beşik bir kubbe örtmekte idi.

Bu okulda bir müddet okuyan *İstanbul ve Boğaziçi* adlı eserin yazarı Mehmet Ziya Bey, şöyle demektedir:

“*Muharrîr-i fakîr, küçükken bir müddet Yeni Postahâne-nin arka cihetinde, Acımusluk Yokuşu köşesindeki Nevşehirli Dâmat İbrâhim Paşa Sıbyân Mektebi'nde okuduğum gibi,*

Hamîdiye Türbesi Kabristanı'na bitişik ahşap Dâmat İbrâhim Paşa Mektebi'nde ve sonradan yeniden yapılmış olan, yıkılan Hamîd-i Evvel İptidâî Mektebi'nde de merhûm ve mağfûr Hoca Mustafa Efendi'den tâ'lim-i hatt ve Kur'ân-ı Azim'üş-şân eylemiş idim.”

Bu açıklamadan, Hamîd-i Evvel Hazîresi'nin yanında bulunan Kazasker Hanı yerinde, Nevşehirli İbrahim Paşa'nın (Ö.1730) ahşap bir sıbyân mektebi bulunduğu anlaşılmaktadır.

Hamîd-i Evvel Sıbyân Mektebi kapısının üzerinde, Lûtfullah Efendi'nin söylemiş olduğu şu kitâbe bulunuyordu:

*Şehenşeh-i âli himem Hâkân-ı memdûhü'ş-şiyem
Gerdûn-vakâr ü cem-haşem Sultân İskender âbid
Kur'an'a kılmış iktidâ-i münkâd-ı emr-i Kibriyâ
Amma ki olmuş muktedâ şâhâne ol-zât-ı vâhid
Ol Pâdişâh-ı pürkerem dünyayı kıldı muğtenem
Hayrâta sa'y itdi bu-dem tarh eyleyüb resm-i cedîd
Yazdı kalem Lütîfi gibi târih-i tamm-ı atıyebi
Sıbyâna yaptı mektebi Şâh-ı Cihân Abd'ül-Hamîd
1191 (M.1777)*

MEKTEPTE YAPILAN EĞİTİM

Hamîd-i Evvel Vakfîyesi'nden öğrendiğimize göre: *“Dâr'ül-ilm-i münîf olan mekteb-i zibâ ve mu'al-limhâne-i ra'nâda bir edib-ü kâmil ve âlim-ü-âmil mezhar-ı nûr-ı imân bir hâce-i sâhib-i iz'ân mu'allim-i sıbyân”* olacak ve *“evlâd-ı mü'minîne tâ'lim-i Hazret-i Kur'an-ı Kerîm ve tefhim-i kırâat-ı Furkân-ı Rabb-ı Rahîm eyleyüb yevmî 50 akçe”* verilecektir.

“Bir reşid ve müsta'id hizmet-i lâzimesinde sâ'i ve mevcûd kimesne dahi halîfe-i mekteb olub yevmî 30 akçe” alacaktır.

“Ve bir hattât-ı üstâd ta'lim-i hatda sâhib-i î'tiyâd kimesne dahi mekteb-i şerîfe müdâvemet eden sıbyâna hâce-i meşk olub irâ'e-i sînâat-i hatt ile edâ-yı hizmet eyliye yevmî 30 akçe vazîfeye muta-sarrıf ola.”

“Ve ulemâ-i âmilînden ulûm-ı arabîyyede mâhir ve tedkik ile istihrâc-ı mesâ'ile kâdir bir kimesne dahi mekteb-i şerîf-i mezkûrda hâce-i kitâb olup mekteb-i münîfe müdâvemet üzere olan sıbyândan sâhib-i rüşd ü sedâd ve bâliğ-i nisâb-ı isti'dâd olanlara tedris-i ulûm-ı arabîyye ve ta'lim-i lûgat-ı farisiyye-i dürrîyye eyleyüb yevmî 40 akçe verile.”

Bunlardan başka, mektebe bir kapıcı ve süpürücü de alınmış ve onlara da günde 10'ar akçe verilmiştir. Ayrıca mektebin bir de koruyucusu vardı.

Vakfiyeden, mektebe 60 öğrencinin devam ettiğini ve bunlara da günde 2'şer akçe verildiğini öğreniyoruz.

Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Târîhi* adlı muhteşem eserinde şu açıklamada bulunmuştur:

“Bu mekteb programına Arapça ve Farsça'nın konulmuş olması, o devirde hissedilen ihtiyâcın bir ifâdesi olmakla beraber, Hamîdiye Mektebi'nin o sırada devletin en büyük hükûmet dâiresi olan Bâbiâli yakınında bulunmasından ve oraya memûr olacakların bunlara muhtâç oluşundan ileri gelir.”

“Hamîdiye Mektebi, bir bakımdan, 1254'de (M.1838) açılması-na teşebbüs olunan rüştiyelerin başlangıcı da sayılır. Çünkü bu rüştiyelerin programları da Hamîdiye Mektebi'nden yüksek bir şey değildi.”

“Sıbyân mekteblerinde çocuklar parasız okuduktan başka, üste de hem gündelik hem elbise alırlardı ve daha üstelik olarak da bedava yerler-içerlerdi. Hatta yılda bir defa da gezintiye götürülürdü.”

“Hamîdiye Mektebi'nin altında bir sebîl ile iki çeşme ve bir de mağaza vardı. Mekteb, sebîl ve çeşmelerin resimleri, Nevsâl-i Osmanî'nin 4. yılında görülür.”

“Hamîdiye Mektebi'nin öğrencileri, yemeklerini hemen yan taraf-taki imârette yerler ve hepsine her yıl birer boğası kapama, birer fes, birer mintan, birer zıbın, birer kuşak, birer mest pabuç verilirdi.”

Kağıthanedede bulunan Daye Hatun Sıbyan mektebi talebe ve hocaları

“Hamîd-i Evvel Mektebi öğrencileri, diğer okullarda olduğu gibi, yılın belli bir gününde sıra ile Bâbüâlî’ye getirilip orada kendilerine pılav, zerde yedirilir ve bahşiş verilirdi.”³⁴

Eskiden çocukların mektebe başlamaları bir törenle olur-

du ki buna *Âmin Alayı* denirdi. Bu güzel alay olayını, Osman Nuri Ergin Bey’in *Türkiye Maarifi* adlı eserinden, Tâhir’ül-Mevlevî’nin *Mahfel Mecmuâsı*’ndaki yazısından ve Ahmet Râsim Bey’in *Falaka* adlı kitabından okumak gerekir.

HAMÎD-İ EVVEL SEBÎLİ

Sebîl, Hamîdiye Caddesi ile Mîmâr Kemâlettin Sokağı'nın birleştiği yerde, Hamîd-i Evvel İmâreti'nin sağ tarafında ve Hamîd-i Evvel Sıbyân Mektebi'nin geniş pâhı önünde idi. Karşısında Sultân I. Abdülhamid'in türbesi bulunmaktadır.

Sebîl, 1330'da (M.1912) imâretin yıktırılması sırasında gâyet dikkatli bir şekilde sökülerek Gülhâne Parkı kapısı karşısına, Zeynep Sultân Câmii avlu kapısının sol tarafındaki eski Soğuk Çeşme'nin yerine nakledilmiştir. Semte ismi verilen bu çeşmenin kitâbesi, bugün iki parça olarak câmiin hazîresindedir.

Türk barok mîmârisinin uygulandığı sebîlin dökme demir şebekeli beş penceresi vardır. Her pencerenin iki yanına başlıklı, ince ve zarif üç sütun yerleştirilmiştir. Pencerele 2,10 metre

yükseklğinde ve 1,20 metre genişliğindedir.

Pencere kemeri üzerine, içinde yazı olmayan, şekilli madalyonlar asılmıştır. Bunun üzerinde ve şekilli bir çerçeve içine dört mısra hâkkedilmiştir. Bu yazının üzerinde yine aynı biçimde bir madalyon bulunmakta ve bunu geniş bir saçak örtmektedir. Saçağın üzerinde dâirevî bir kasnak ve bunun üzerinde de kurşun kaplı iken betona çevrilmiş yüksek bir kubbe bulunmaktadır. Sebîlin her penceresinde yedi tas gözü mevcuttur.

Her pencere üzerinde dört sıra halinde hazırlanmış dört mısra bulunmaktadır. Hepsi yirmi mısra olan kitâbenin tamamı şudur:

Sebîl, 1330'da Gülhâne Parkı kapısı karşısına taşındı

Gayıs-ı midrâr-ı kerem, cedvel-i enhâr-himem
Menbâ'-i cûy-ı atâ menhel-i ihsân-ü-sehâ
Hüsrev-i dâd-meniş Hazret-i Sultân Hamid
İtdi bârân-ı adâletle cihâm ırvâ
Zer-ü-sîmi su gibi sarf iderek kılmışdır
Dest-i ihsâmı bu ser-çeşme-i sâfı icrâ
Ola her katresi bir bahr-i amik-i gufran
Sâki-i Kevser ile haşr ide ukbâda Hüda
Jâle-i adli ile buldu terâvet âlem
Açılub gülmededir gonca-i tab'-l zuafâ
Dolanup dergâhın ol-şâh-ı adâlet-cânın
Yüz sürer pâyına cûlar gibi, ashâb-ı safâ
Âlem-i şevketi serv ü çemen nusret olub
Aka tiğinden ânın su gibi hûn-ı â'dâ
Görüb itmâmım âsâr-ı cihândârînin
Bendesî Hayri-i hoş-gûy-ı sadâkat-peymâ
Vasfın imlâda zebân-ı kalemi ahres iken
Nâgehan yâver olup mûciz-i ilhâm-ı Hüda
Yazdı târihin ânın nutka getirdi Lâlî
Kevserin aym değil mi bu sebîl-i zîbâ
1191 (1777)

Kitâbe yazarı Hayri Efendi, üç defa Reis'ül Küttâb (Dışişleri Bakanı) olmuş değerli bir zât idi. 1204 Muharrem'inin dör-

dünde (M. 24 Eylül 1789), Kalas civârında, Tuna Nehri'ne karşı Boza Suyu'nda boğularak vefât etti.

“Âlim, mâhir, kâtip, şâir olup erbâb-ı sülûk olan inâbe ile hânesi tekye-i fukarâ idi. İstidâtlı olanları eğitirdi. Toplanmış dîvânı varsa da basılmamıştır. Şiirlerinde Lâlî (Dilsiz) müstear ismini kullanırdı.”³⁵

“Bu sebîl eski yerinde iken Şekerci Hacı Bekirzâde Muhiddin Efendi tarafından kandillerde halka şerbet dağıtıldığı gibi; haziran, temmuz ve ağustos aylarında da yine halka kar ile soğutulmuş sular verildiği yazılıdır.”³⁶

Tâhir Ağa'nın mîmârbaşılığı sırasında yapılmıştır.

İki yanında birer çeşme bulunduğundan, sebîlin güzel ve simetrik bir görünüşü vardır. Sebîlin içinde de ayrıca bir çeşme bulunmaktadır. Mermer kemerli iç kapısının sağ tarafında ve bu çeşmenin arkasındaki sağır duvar üzerinde, kare şeklindeki mermer levhaya şunlar yazılmıştır:

Du'â'üs-Sultân sebab'ül-gufrân
Enderûn-ı Hümayûn Hazîneli
İsmâîl Efendi 1191. (M.1777)

VAKFİYESİNE GÖRE SEBİL

15 Muharrem 1195 (M. 11 Ocak 1781) târihli vakfîyesine göre, “âb gibi sâf ve pâk ve çabuk ve çalak iki nefer kimesne sebilhâne-i dilârâda sebil-i evvel ve sebil-i sâni olub her biri yirmişer akçe” alacaktır.

“Sebil-i evvel olan kimesne sebil-hâne-i merkûme bevvâblığını (kapıcılığını) dahi rûyet eyleyüb meşrûtiyyet üzere yevmî on akçe bevvablığı mutasarrıf ola.”

“Sebil-i sâni olan kimesne sebil-hâne-i merkûme ferraşlığını rûyet eyleyüb ol dahi meşrûtiyyet üzere yevmî on akçe” temizlik vazifesi için alacaktır.

“Sebil-hâne-i râ’nânın cânib-i yemininde vâkî çeşme-i müstesnânın hâfız-ı tası sebil-i evvel olan kimesne olub cânib-i yesârında olan çeşme-i bi-behânın hâfız-ı tası sebil-i sâni olan kimesne olub her biri subh u mesâ (sabah ve akşam) ref’ü ta’lik-i tas ile edâ-yı hizmet eyleyeler meşrûtiyyet üzere yevmî beşer akçe vazifeye mutasarrıf olalar.”

“İmâret-i âmire ve sebil-hâne-i mezkûre ve çeşmelere ve sâ’ire cereyan eden mâ’-i lezîze bir müstakim ve pîşe-kâr kimesne râh-ı âbî olub yevmî on akçe vazifeye mutasarrıf ola.”

“Bir kimesne dahi gulâm-ı miştah-ı râh-ı âb olub yevmî beş akçe vazifeye mutasarrıf ola. Ve hâssa-i hümayûn su nâzırı olan ağalar evkâf-ı hümayûnları mâ’-i lezîzinin râh-ı âbleri husûsuna nezâret ile yevmî beş akçe vazîfe-i nezârete mutasarrıf olub mahsûlât-ı vakf-ı hümayûndan nâzır-ı merkûma senevî yüz kuruş cihet-i mâ’îşet verile...”

İmâret arsaları ile beraber satın alınan iki masura mâ’-i leziz, sebilhâne ve çeşmelere kâfi gelmediğinden, on masura suya ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için Yeni Câmi vakfından ve Eyüp’e bağlı Bahçeköyü civârından yeniden tedârik edilen su, kemerlere katılarak, su nâzırı ve bilirkişilerin gayreti ile beş lüle su temin edilmiştir. Her bir lülesi sekizer masura olarak kırk masura su elde edilmiştir.⁵⁷

HAMÎD-İ EVVEL ÇEŞMELERİ

Sebîlin sağ ve sol tarafındaki çeşmeler aynı biçim ve şekillidir. 1912’de şimdiki yerine nakledilmiştir. Yeri için sebîl bahsine bakınız.

Rokoko stilli ayna taşının iki yanına ve çeşme cephesinin iki tarafına birer ince sütun yerleştirilmiştir. Tamamen mermerden yapılmış olan çeşmenin şekilli ayna kemerinin üzerine, içinde *Mâşâallah* yazısı bulunan şekilli bir madalyon asılmıştır. Bunu takip eden silmenin üzerinde, dört satır halinde hazırlanmış sekizer mısralı bir kitâbe bulunmaktadır. Sebîlin uzatılan saçağı kitâbeyi örtmektedir. Sebîlin sağ tarafındaki çeşmenin sağında sebîlin mermer kemerli kapısı bulunmaktadır.

Çeşmelerin kitabesi sebîlin sağ tarafındaki çeşme üzerinde başlamakta ve sebîlin sol tarafındaki çeşme üzerinde son bulmaktadır. Her iki çeşmede de sekizer mısra vardır. Kitâbe şudur:

*Zıll-i Hüdâ-yı müste’ân şâhinşeh-i kevn-ü mekân
Bâbında anın Hüsrevân ihsânını eyler ümmîd
Feyz-i zülâl-i meşrebi sırâb ider bir matlâbı
Devrinde çerhin kevkebi her biri hurşîd-i sa’id
Mir’ât-i tâb’-ı enveri hurşîd olur reşk-âveri
Ef’âl-i hayrın masdarı ol tâb’-ı pür-nûr u reşîd
Rûh-ı Hüseyin’i şâd idüb feyzinden istimdâd idüb
Bu çeşmeyi bünyâd idüb atşânı kıldı müstefid
Ol Hüsrev-i kudsî-sıfat icrâ idüb azb-ı Fırat
Leb teşnesi âb-ı hayat şerminden olmuş nâ-bedîd
Atşân ider tâ cüstü-cû suyu cihânda sû-be-sû
Fermânını mânend-i cû icrâ ide Rabb-ı Mecîd
Lûtfi kazub mermerde nâm oldu enâm içre be-nâm
Yazdı iki târîh-i tâm her biri mümtaz-ü vâhid
Rûh-ı Hüseyin’i şâd ile mâ’i safâyı ver dile
Zemzem akıtdı cûdiyle Şâh-ı Cihân Abd’ül-Hamîd
1191 (M.1777)⁵⁸*

Hamîd-i Evvel Sebili’nin solundaki çeşme

HAMİD-İ EVVEL MEDRESESİ

Medrese, Hamidiye Caddesi boyunca uzanan Arasta Çarşısı'nın arkasında, Hamîdiye Türbesi ile Zahîre Borsası Sokağı arasındadır. Zahîre Borsası Sokağı'na, Hamîdiye Türbesi avlusuna ve Yeni Postahâne Caddesi'ne açılan kapıları vardır. Türbe avlusuna açılan iki kapısı mevcuttur. Fakat Yeni Postahâne Caddesi'ne açılan kapı gibi, biri kapatılmıştır.

Medresenin esas kapısı, Zahîre Borsası Sokağı üzerindedir. Bu kapının sağ tarafında Yıldız Dede Hamamı ve Râsım Paşa Hanı bulunmaktadır. Kapının üzerinde dört satır halinde hazırlanmış on altı mısralı bir kitâbesi vardır. Her satırında dört mısra bulunan kitâbesi şudur:

*Pâdişâh-ı âl-i Osman sâye-i Rabb'ül-Mecîd
Hazret-i Abd'ül-Hamîd Hân sâhib-i re'y-i sedîd
Matlâ'-ı divân-ı şevketdir fîrûğ-ı devleti
Ferd-i zâtı gûyi-yâ Şehnâme'de beyt'ül-kasîd
Medrese mekteb imâret hem kitabhâne sebîl
Yapdırub aldı du'â-yı hayr-ı akrâ ü abid*

*Medrese sûretde ammâ hey'et-i matbû'ası
Muhtasar mecmu'â-i nâdidedir gâyet müfîd
Bârek-Allah bir mu'allâ medrese yaptırdı kim,
Vâz'-ı erkânı müesses tâk-ı vâlâsı meşîd
Mesken-ü me'kel kütüb âmâdedir özr itmeyüb
Tâliban tahsîl-i ilme eylesün sâ'y-i mezîd
Hasbetenli'llah idü ilm-i şerîfe itibâr
Enbiyâ vârislerine itdi ikrâm-ı ekid
Binde bir ancak düşer Tevfik ana târih-i tâm
Ehl-i ilme medrese yaptırdı Şeh Abd'ül-Hamîd
1194 (M.1780)*

Kitabe yazarı Yahyâ Tefvik Efendi kitâbeyi yazdığı sırada, Mekke-i Mükerrreme Kazası'ndan ayrılmış, evinde oturuyordu. 1205'de (M.1791) Şeyhülislâm oldu ve on üç gün sonra 27 Mart 1791'de vefât etti. Kabri Fâtih'te, Yedi Emirler Sokağı üzerindeki medresesi avlusunda idi. 1918 büyük Fâtih yangınında yandı ve hepsi birden yok oldu.⁵⁹

Sokağa açılan cümle kapısından küçük bir avluya girilir.

Hamîd-i Evvel Medresesi avlusunun 1939 tarihindeki hali

Tam karşıda 16 x 31.30 metre ölçülerinde olan medrese avlusu, sağ tarafta kütüphâneye çıkan taş merdiven, sol tarafta da Arasta Çarşısı'nın arkasına çıkılan medhâl vardır. Küçük avluda, medrese mescidinin avlusunda iken buraya getirilen kitâbesiz iki çeşme vardır. Mermerden yapılmışlardır.

Dikdörtgen şeklinde yapılmış olan medrese yirmi bir odadan olup önünde mermer sütunlu bir revâk vardır. Sağ ve sol tarafta, odaların önündeki revâkta on birer, iki tarafta ise dörder sütun bulunmaktadır. Sütun başlıkları klasik değildir. Avlunun ortasındaki şadırvandan eser yoktur. Odaların üzeri kurşun kaplı kubbelerle örtülmüştür. Avlunun üstü, Borsa tarafından betonarme kolonlar üzerine oturtulmuş bir çatı ile kapatılmış ve uzun kenarlarına birer aydınlık feneri yapılmıştır.

Birinci küçük avludan medrese avlusuna girildiğinde, hemen sağ ve soldaki merdivenlerden set üzerindeki medrese odalarına çıkılır. Her odanın altında odun ve kömür koymaya yarayan birer mahzen vardır. İstanbul medreselerinin hiçbirinin odaları altında mahzen yoktur. Bunlar evvelce medresenin yerinde bulunan manastıra ait olmalıdır.

Medrese odalarına yuvarlak kemerli kapılardan girilir. Yan duvarlarındaki yüklük ve ocak yerleri bugün dolap olarak kullanılmaktadır. Her oda kesme taş söveli, klasik topuzlu demir parmaklıklı iki pencereden ışık alır. Her iki hücre kapısının arasındaki üçüncü kapıdan bodrum katına inilir. Merdivenden önce bir sahanlığa gelinir. Dış duvarda açılan hava deliklerinden merdivenlerin aydınlanması sağlanmıştır.

*“Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır”
Hamidiye Medresesi Mescid kapısı üzerinde bulunan Yusuf Suresi’nin 76. ayetinin son kısmı yer alır*

Hamid-i Evvel Medresesi avlusunun günümüzdeki hali

MEDRESENİN DERSHÂNESİ VEYA MESCİDİ

Revâklı medrese avlusunun güney tarafında bulunan beşik tonoz örtülü bir geçitten mescit olarak da kullanılan dershâneye gidilir. Ayrıca güney ve batı taraflarının birleştiği köşede, üstü beşik tonoz ile örtülü üçüncü bir geçitten de medrese helâlarının olduğu avluya varılmaktadır. İçten içe 10 metre x 10 metre ölçülerinde olan kare planlı mâbet veya dershânenin önünde dört mermer sütunlu bir geçit ve mescit kapısının sağında da bahçeye açılan bir kapı vardır.

Mescidin kapısı üzerinde mermer bir taşta yazılmış bir âyet-i kerime bulunmaktadır. Alt ve üst pencerelerden ışık alan mâbet, iki sıra tuğla hatıllı olarak, muntazam olmayan kesme taştan yapılmıştır. Pencerelerin bazıları önceden örülmüştür. Kurşun kaplı kubbesi sekiz yüzlü bir kasnağa oturtulmuştur.

Medreseyi kullanan Ticâret Borsası, mescidi betonarme bir hasırla iki kata ayırmıştır. Üst kat meclis toplantı salonu olmuştur. Mâbedin mihrâbı ise alt katta kalmıştır.

Mescit bahçesinden Hamîdiye Türbesi avlusuna ve Yeni Postahâne Caddesi'ne açılan kapılar sonradan örülmüştür.

Hamîd-i Evvel Medresesi, imâretin yıktırılması ve yerine IV. Vakıf Han'ın yapılması üzerine kapatılmış; buna bedel olarak Yavuz Sultân Selim Câmii İmâreti yıktırılmış, arsasına Hamîd-i Evvel Medresesi ve Kütüphanesi inşa olunmuştur. Üç kat ve bir bodrumdan ibaret olan binâ, on

altı bin liraya mâl olmuştur. Bodrum katında mutfak, yemekhâne, banyo ve lavabolar bulunmaktadır. Diğer katlarda dershâneler ve idâri odalar vardır. Buraya medresenin yaptırılması, Hamîd-i Evvel Medresesi'nin yıktırılacak olmasından kaynaklanmıştır.⁶⁰

Yeni yapılan medresenin, Yavuz Sultân Selim Câmii avlusuna bakan kapısı üzerine ve bir sıra halinde, “*Birinci Abdülhamid Han Medresesi*” yazılmıştır. Bu nefis hat, Ömer Vasfi Efendi'nindi. Bu yazının sağında ve bir çerçeve içinde “*ilk yapılışı 1194*”; sol tarafında ve yine bir çerçeve içinde “*yeni-yeniden yapılışı 1333*” diye yazılmıştır. Buradan medresenin 1915 senesinde inşâ olunduğunu anlamaktayız.

Kitâbe yazarı Ömer Vasfi Efendi 1880 yılında, Tophâne'de, Defterdâr Mahallesi'nde doğdu. Hırka-i Şerîf Câmii kâtibi Hâfız Eyüp Sabri Efendi'nin oğludur. İyi bir eğitim gördü. Babasının vefâtı üzerine 1899'da kâtiplik görevi buna verildi. 1893'de Fevziye Mektebi sülûs hocası Kadri Efendi'den yazmaya başladı. 1907'de icâzet aldı. 2 Cemâziyelâhır 1347'de (M. 26 Kasım 1928) vefât etti. Kabri Eyüp Sultân Mezarlığı'ndadır.⁶¹

Hamîd-i Evvel Medresesi 1926 târihinde, mülkiyeti ve yıktırılması şartı ile İstanbul Ziraat Borsası'na verilmiştir. Borsa idârecileri burasını yıkmamış ve onararak medrese avlusuna ahşap yazıhâneler yaptırmıştır. Aslına dokunmadan yapılan yenileme neticesinde, medresenin yalnız mescit kısmı beton hasır ile ikiye bölünmüştür.⁶²

VAKFİYESİNE GÖRE HAMİD-İ EVVEL MEDRESESİ

15 Muharrem 1195 (M. 11 Ocak 1781) târihli vakfiyesine göre, medresede görev yapacak olanlarda şu vasıflar aranıyordu: “*Envâ’-i fezâ’il-i hamîde ve esnâf-ı ma’ârif-i adîde ile mevsûf ve kemâl-i salâh ve diyânet ile mâ’rûf bir zât-ı sûtûde-sîmât*” olmuş, “*Medrese-i münîfede muhaddis*” olanlar, haftanın pazartesi ve perşembe günleri medrese dershânesinde öğrenciye “*tadrîs-i fenn-i şerîf-i hadîs-i Nebevî*” öğretecek ve 240 akçe gibi büyük bir gündelik alacaktır.

“*Âlim, fâzıl ve kâmil bir temiz ahlâklı zât dahi medrese-i hümayûnda müderris olup*” cumâ ve haftanın üç gününden başka, isteklilerle meşgul olacak, Vakf-ı Hümayûn’dan günde 240 akçe alacaktır.

Değişik konular ve dersler için bilgili iki kimse, Medrese-i Hümayûn’da genel kültür hocası olup, biri “*yevm-i sülesâ ve erba’ada ve biri dahi yevm-i cum’a*”da medrese dershânesinde öğrenciye ders verecekler ve bunun içinde günde 50’şer akçe alacaklardır.

Okumada mâhir, öğretmeye muktedir bir kimse dahi *şeyh’ül-kurrâ* olacak ve haftada cumartesi ve pazartesi günleri türbede “*tadrîs-i ilm-i kırâat eyleyüb*” günde 50 akçe alacaktır.

“*Medrese-i Hümayûn’da bulunan 20 adet odaların her birinde iskân olunan ikişer neferden 40 nefer talebenin her birine gün-*

de ikişer akçe” verilecektir.

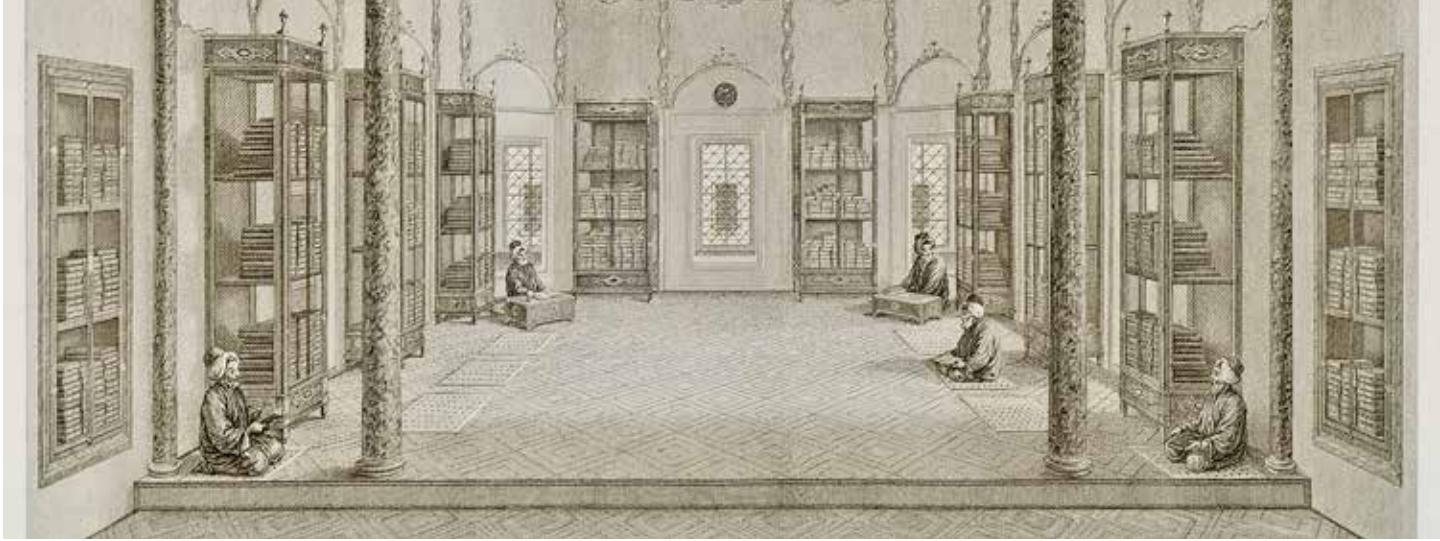
40 nefer talebenin ayrılması hususu Şeyhülislâm Efendi Hazretleri’ne verilip, durumları imtihanla anlaşıldıktan sonra kırk öğrenci bilgilerine göre birinci, ikinci ve üçüncü diye kırkinciye kadar tertip edilecek; defter mûcibince birinciden yirminciye kadar olan talebenin on öğrencisi günde yirmişer akçe ile Sahih-i Buhârî-i Şerif ve on neferi dahi günde yirmişer akçe ile Sahih-i Müslîm-i Şerifhân olacak; geri kalan yirmi öğrenci ile üç adet türbedâr ve müderris odasında oturan, inzibâtı temin eden hocanın yardımcısı ve dışarıdan tâyin olunan altı kişi olmak üzere toplam otuz kişi de günde üçer akçe” alacaktır.

Medrese dershânesinin kapıcısı altı akçe, her ikisinin temizleyicisi günde on akçe, medresenin kapıcısı ve çöpünü atan kimse ise günde dört akçe alacaktır.

Şadırvan temizleyicisi günde altı akçe, çamaşırhâneyi ve helâları temizleyen de günde dört akçe alacaktır. Helâların kandillerini yakana da günde üç akçe verilecektir.

Medresede bulunan öğretim üyelerinden muhaddis ve müderris efendilerden her birine günde dörder çiftten 8 çift, şeyh’ül-kurrâ ve ders-i âmm-i evvel ve sâni efendilerden her birine ikişer çiftten günde 6 çift ve yirmi bab odalarda oturan kırk talebenin her birine birer çiftten günde 40 çift fodla verilecektir.⁶³

HAMÎD-İ EVVEL KÜTÜPHÂNESİ

Kütüphâne, Hamîdiye Caddesi ile Zahîre Borsası Sokâğı'nın birleştiği yerde ve sokağın sol köşesinde. Medreseden biraz ayrı olan kütüphânenin sol tarafında, külliye'nin akârı olan Arasta Çarşısı bulunmaktadır. Kütüphâne, altındaki dükkânın yüksek kemeri üzerine oturtulmuştur. Bu dükkânda meşhûr Hacı Bekir Şekerlemecisi bulunmaktadır.

I. Abdülhamid vakfîyesinde, “Çorlulu Ali Paşa Sarayı denmekle şöhretine binâ'en tahdîd ve tavsîfden müstağnî yirmi adet kârgir dekâkin ile bir adet kemerde vâki' dellâk odasını müstemil saray-ı kebîr” diye bahsedilen ve medresenin yerinde olduğu bilinen Çorlulu Ali Paşa Sarayı'nın yanındaki “bir adet kemerde vâki' dellak odası” bu kütüphânenin yeri olabilir. Çünkü bu kütüphâne de bir adet kemer üzerindedir.⁶⁴

Sokağa açılan cümle kapısından küçük avluya girildiğinde, tam karşıda medrese avlusu ve sağ tarafta da kütüphâneye çıkılan taş merdiven vardır. Buradan üst kattaki hole gidilir. Üstü tonoz bir çatı ile örtülmüştür. Bu hol, iki yan duvarındaki iki pencereden ışık alır. Holden küçük bir koridora

geçilir. Sol tarafta, kütüphâne önündeki kare planlı antreye açılan bir kapı vardır. Kemerli olan bu kapı üzerinde dört satır halinde hazırlanmış şu kitâbe vardır:

*İkmâl-i pâdişehân, Hân Hâmîd-i âdil
Fazl-ı hâkile idü'b adl binâsın teşyîd
Kamyâb oldu makâsadla zamânında fuhûl
Bu kitabhânenin ihyâsın idince temhîd
Bendesî mazhâr-ı eltâf ü utâsı Hayri
Levhâ-i manzûme-i evsâfın ederken tesvîd
Geldi bâ-hûtf-ı Hüda hâtıra bir hoş târih
Yümn-i câvid ola Dâr'ül-kütûb-i Şâh Hâmîd
1194 (M.1780)*

Kitâbe yazarı Hayri Efendi için daha evvel bilgi verilmiştir.

Bu küçük holün sağ tarafındaki kapıdan dikdörtgen şeklindeki okuma salonuna girilir. Salon, basamağın sağ ve solunda bulunan iyon başlıklı ikişer tane ince sütunla holden ayrılır.

Cilthane günümüzde Yönetim Kurulu Toplantı odası olarak hizmet veriyor

Okuma salonunun güneyindeki bir kapıdan kütüphânenin cilthânesine geçilmektedir. Cilthâne bir büyük ve iki küçük tonoz ile örtülmüştür.

Salonun sokak tarafındaki cephesinde bir ve cadde tarafında üç tane dikdörtgen şeklinde penceresi vardır. Arasta tarafında ise iki pencere ve bir de demir kapı bulunmaktadır. Vaktiyle burası kapıdan dükkânların üzerine çıkıldığı, belki de ezan okunduğu bir yerdi. Ziya Bey, “Kütüphânenin

oldukça geniş bir yere geçilir ki burası, icâbı halinde talebenin istirahat etmelerine mahsus, âdeta bir mehtâbiyedir” demektedir.

Kütüphâne, tuğla hatıllı olarak muntazam olmayan kesme taştan yapılmıştır. Üzeri beşik çatılı bir örtü ile örtülmüş olup kirpi saçaklıdır. Okuma salonu kalem işleri ile bezenmiştir. Burası şimdi Borsa’nın yönetim kurulu toplantı salonu olarak kullanılmaktadır.⁶⁵

VAKFİYESİNE GÖRE HAMÎD-İ EVVEL KÜTÜPHÂNESİ

Hamîd-i Evvel Kütüphanesi günümüzde Yönetim Kurulu Başkanı odası olarak hizmet veriyor

Külliyenin temeli 1190 Şâbân'ında (M. 1776 Ekim) atılmış ve on dört ay sonra bazı bölümleri tamamlanmıştır. Medrese ve kütüphanenin inşâsı ise ancak 1194 (M.1780) târihinde bitirilebilmiştir.

Kütüphanenin çalışması ve personel tâyini ile ilgili hususlar 1195 (M.1781) yılının başında hazırlanan vakfîyesiyle tespit edilmiştir.

Hamîdiye Kütüphanesi'nin dört hâfız-ı kütübü, bir mücellidi, bir faraşı ve bir de kapıcısı vardı. Sultân I. Abdülhamid buraya 1552 kitap vakfetmiştir. Bir süre sonra, 1199 (M.1785) yılında Lala İsmail Efendi, kütüphaneye 750 kitap vakfetmiş ve kütüphâne biraz zenginleşmiştir. Lala İsmâil Efendi ayrıca dört hâfız-ı kütûbe beşer akçelik ek gelir de temin etmiştir. Bunun için tanzîm ettiği vakfîyesi, Cemâziyelâhir 1229 (M.1814 Mayıs) târihlidir.

I. Abdülhamid vakfîyesine göre “Kütüphanê-i Hümayûn'da hâfız-ı kütûb-i evvel ve sâmi ve sâlis ve râbi'olub kütûb-i celile def-

terinde tâ'yin” edilmekte ve açıklamaya göre, kitap isteyen öğrenciyi azarlamadan, reddetmeden bu işi yapan birinci hâfız-ı kütûbe günde 120 akçe, ikinciye 100 akçe, üçüncüye 90 akçe ve dördüncüye de 80 akçe verilmekte idi. Bunların her biri, kütüphanenin *menâzilinde* yani evlerinde oturmakta idiler.

Kütüphanede ayrıca doğru bir kimse kapıcılık vazifesini yapıyor, kütüphanenin temizliği ile meşgul oluyor ve bunun için de günde 50 akçe alıyordu.

Kütüphanede, sanatında önde gelen bir kimse de mücellit olarak bulunuyor; tâmire muhtaç kitapları onarıyor ve ciltliyordu. Bunun için bu kimseye 10 akçe ödeniyordu.

Bu gündeliklerden başka, *Hâfız-ı Kütûb-i Evvel* efendiye günde dört çift fodla; ikinci, üçüncü ve dördüncü hâfız-ı kütûplere de üçer çiftten günde dokuz çift fodla verilmekte idi. Bu ekmekler külliye'nin imâretinden geliyordu.⁶⁶

HAMÎD-İ EVVEL KÜTÜPHÂNESİNE KİTAP VAKFEDEN LALA İSMAİL EFENDİ

Hâfız olan İsmâîl Efendi, Enderun-ı Hümayûn'dan yetişmiş ve Sultan I. Abdülhamid'in oğlu Şehzâde Mehmet'e lala olduğu için de bu lakapla şöhrat bulmuştur. Hamîd-i Evvel Sebîli içindeki 1191 (1777) tarihli kitabe de bunundur. Sebile bazı vakıflar yapmış olmalıdır. Hâcegândan olan Lala İsmail Efendi, 18 Rebiyülâhîr 1233 (M. 25 Şubat 1818) târihinde vefât etti. Kabri Eyüp Sultân Türbesi hazîresinde, Lala Mustafa Paşa Türbesi ile Eyüp Sultân Türbesi arasındadır. Şâhidesindeki hat nefîstir.⁶⁷

Aşağıdaki satırlar, Müjgan Cunbur Hanım'ın, *I. Abdülhamid Vakfiyesi ve Hamidiye Kütüphânesi* adlı eserinden aynen alınmıştır:

“Kütüphânesi hem bir medrese hem de başlı başına bir binâ içinde o devrin genel kütüphâneleri tipindedir. Vakfiyede yazıldığına göre fevkani bir binâdır, yanında bir de küçük odası vardır. Kapısındaki kitâbe ‘Yümn-i câvid ola Dâr ül-kütüb-i Şâh Hamîd’dir.

I. Abdülhamid Han'ın vakıf tesisleri içinde Batılı yazarların en çok dikkatini çeken daima kütüphâne olmuştur. XVIII. Yüzyıl sonlarında İstanbul'da uzun süreli bir kültür gezisi yapan İtalyalı rahip M. L'Abbe Toderini Türklerin Edebiyatı Üzerine adını taşıyan üç ciltlik eserinin ikinci cildinde İstanbul kütüphânelerinden bahsederken en geniş bölümü Hamidiye Kütüphânesi üzerine yazmıştır. Önce I. Abdülhamid'e övgüyle söze başlayan Toderini, kütüphâne için şunları söyler:⁶⁸

Devrin hükümdarı Sultân Abdülhamid, tabiatı icabı harpten çekinen, sakın karakterli bir şehzâdeydi. Devamlı olarak edebiyatla meşgul oluşu, onu çok merhametli yapmıştı. Pâdişâh oluncaya kadar tek eğlencesi, kitaplar ve haremdi. Tahta çıkınca da edebiyatın ve edebiyatçıların dostu ve hâmisî oldu. Pâdişâhlığa cülûsunda şairlerin, nâzımların çoğu, ona ilerdeki ikbal ve azametini tasvir eden şiirler sundular. Abdülhamid hepsini mükâfatlandırmak istediği için, pek çok kimseler bu

yüzden büyük gelirler sağladılar. İmparatorluğun en bilgin üstadları tarafından yetiştirilen ve seçkin kitaplara müptelâ olan pâdişâh, sayıca az olmasına rağmen enfes yazmaları bakımından zengin bir genel kütüphâne kurmuştur. Pâdişâhın hükümdarlığı Türk edebiyatı için çok parlak bir devir olmuş, bu devirde matbaa yeniden ihyâ edilmiştir.

Kütüphâne H.1194'de (M.1780) halkın istifadesine açılmıştır. Chiaya Bey'den beri (Yahyâ olsa gerek) İmparatorluğun mühürdârı olan Reis Efendi, altından büyük harflerle kütüphâne kapısının üzerine hakkedilen kitabeyi nefis mısralarla kaleme almış; pâdişâhın fazilet ve adaletini övdükten sonra, son mısra da âdet olduğu tarzda kütüphânenin tesis târihini belirtmiştir.

Kitâbe şöyle biter:

Sultân Abdülhamid'in kütüphânesi ebediyen pâyidar ve âbâdan olsun.

Kitapların bulunduğu binâ, iki oda, bir küçük salon ve bir sofadan müteşekkildir. Kütüphâne tamamen taştan inşa edilmiş, inşâsı dokuz buçuk ayda bitirilmiştir. Altı tane kütüphâneçisi vardır. Bunlardan biri diğerini idâre ve murâkabe eder; hâfız-ı kütüplerin yatacakları evler ve yiyecekleri de sağlanmıştır. Türklerin paskalyaları sayılan bayramda ayrıca onlara 40 kurşluk bir bahşiş de verilmektedir.

Bu kütüphâne Bahçekapusu semtinde, imâret binâsının karşısında ve hükümdar türbelerinin yakınında bulunmaktadır. Salı ve cuma günleri müstesnâ, bütün günler açıktır. Orayı görmeye gittim. Çünkü bu kütüphâne çok meşhûr ve çok övülen bir yerdir. Binâ, yanları müsâvi olmayan bir paralelkenardır. Kubbesi nakışlarla süslenmiş, çok sayıda pencerelerle iyice aydınlatılmıştır. Duvarlara yerleştirilen ve binâyı süsleyen nişlerin başlıkları inci rengiyle nakşedilmiş, kalamı yaldızlı sütuncuklarla süslü ve ceviz ağacından mahâret ve zarâfetle yapılmıştır. Bakır tel kafeslerin arasından, kendilerine has sağlam mahfazalar içindeki kitaplar görülür. Kütüphânenin girişinde, Türk kadranlı büyük ve güzel

rakkaslı bir duvar saati vardır. O bana bir Londra mamulâtı gibi geldi. Muhtelif zamanlarda bu kütüphâneyi ziyaret ettim. Diğerlerinde olduğu gibi, burada da dâimâ okumaya çalışan veya yazmaları istinsahla meşgul Türkler gördüm.

Şövalye Cosmo Comidas'ın istediği, M. Sturmer'in bilgi verip tercüme ettiği katalogda bulunan kitapların sayısı 1604'e çıkar. Bazılarını notlar ekleyerek inceledim. Kitapların düzenlendiği sınıfların sayısı yirmiye bulur. Kur'an'ı tecvidle ve güzel okumayı öğreten kitaplar için ayrı bir sınıf vardır. Diğer sınıflar Sultân Mehmet ve Ayasofya kütüphânelerinde görüldüğü gibidir.

Bundan sonra konulara göre kütüphânedeki eserleri inceleyen Toderini, bilhassa Tevrat'ın Arapça 16 çevirisi ile üç kopya Mezmur tercümesinden, İncil'in iki çevirisinden bahseder. Sonra Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali hatlarıyla yazıldığı söylenen Kur'an nüshaları üzerine genişçe fikirlerini yazar. Bu arada çeşitli konulardaki belli başlı eserlerden, meşhur küreden, kırmızı yaldızlı meşin cilt ve mahfazalardan söz açar.⁶⁹

Toderini'nin verdiği bilgilerle vakfiye karşılaştırılacak olursa bazı uyumsuzluklar görülür. Vakfiyede hâfız-ı kütüp sayısı altı değil dördtür. Aranan vasıflar 'İffet, sadakat ve salâh ve istikamet ile mevsuf olmaları'dır. Bunlar birinci ikinci, üçüncü, dördüncü hâfız-ı kütüp olacaklar; kitapları defterde yazılıp belirtildiği gibi, isteyen talebeye kızıp azarlamadan, red ve tekdir etmeden vereceklerdir. Birinci 120, ikinci 100, üçüncü 90, dördüncü 80 akçe olacaktır. Dikkati çeken husus, bu ücretlerin muhaddis ve müderris gündeliklerinden sonra diğer görevliler arasında en yüksek ücret olduğudur. Hafız-ı kütüplere ayrıca birer ev de tahsis edilmiştir. Vakfiyede bu husus 'Ve bâlâda vasıfları mürûr iden huffâz-ı kütüb, menâzilinde herbiri sâkinler olup duâ-i devâm-ı devlet-i hazret-i tâc-dâriye iştigâl eyleyeler' diye geçmektedir. Kütüphânenin diğer görevlileri müstakimül' etvâr bir kapıcı ve süpürücü, bir de san'atında ehliyetli bir ciltçidir. Kapıcı süpürücü 50, ciltçi 10 akçe gündelik almaktadır. Toderini'nin yazdığı bayram bahşişi vakfiyede geçmemektedir. Fodla tayınından birinci hafız-ı kütüp günde dört çift; ikinci, üçüncü ve dördüncü günde üçer çift; bevâb ve ferraş-ı kütüphâne iki çift; mücellid bir çift fodla alacaklardır. Kapıcı ve ciltçi ile personel sayısı Toderini'nin verdiği rakamı bulmaktadır.

XVIII. Asırda İstanbul'u anlatan P.C. İnciciyan, yanlış olarak Hamidiye kütüphânesini câmi kütüphâneleri içinde saymıştır.⁷⁰

M. D'Ohsson ve Dr. Giulio Ferrario Hamidiye Kütüphânesi'nden aynı ibarelerle bahsederler. I. Abdülhamid Kütüphânesi'ni pâdişâhlar tarafından halkın istifadesine açılan kütüphâneler arasında birinci derecede bulurlar; Müslümanların kayıt işlerinde, yerleştirme ve muhafazada kendilerine mahsus usulleri olduğunu söyleyip iki tip kütüphânedeki bahsederler ki bunların ilki Hamidiye'dir. 'Her kitabın meşinden bir mahfazası bulunur, kitap adı kenara ve mahfazanın üzerine büyük harflerle yazılıp, duvar boyunca dört köşekonulmuş aynalı tel kefesli dolaplara sıralanır' derler ve örnek olarak da Hamidiye Kütüphânesi'nin o zamanki bir görünüşünü verirler.⁷¹

Joseph von Hammer de 1822'de yayımladığı 'İstanbul ve Boğaziçi'ni anlatan eserinde Hamidiye Kütüphânesi'ne genişçe bir bölüm ayırmıştır. Önce diğer İstanbul kütüphâneleriyle bu kütüphânenin karşılaştırılmasını yapan Hammer, Hamidiye için, 'Sultân Abdülhamid Kütüphânesi diğerleri içinde en yeni kurulumudur. Adı geçen pâdişâhın türbe ve medresesinin yanında, Bahçekapısı semtindedir. Bu kütüphâne hem yakınlığı hem de personelinin iyiliği ve hizmetseverliği yüzünden Galata'da, limanın tam karşısında oturan Avrupalılar için gidilmeye en müsait ve en faydalanılabılır bir kütüphânedir. Çoğu câmilerin yanında bulunan ve ancak fermanla girilebilen diğer kütüphânelerde, bu arada meselâ daha uzaktaki güzel ve büyük Râgıp Paşa Kütüphânesi'nde yabancıların okumasına müsaade edilmemektedir,' der. Hamidiye Kütüphânesi'nde birçok sabahlarını çalışmakla geçiren Hammer, kütüphâneyi ve dikkatini çeken hususları şöylece anlatır:

Burada Türk tarzında (bağdaş kurarak) oturulmaktadır. Ne bank ne de iskemle vardır. Yere sadece hasır serilmiştir. Oraya buraya konulmuş olan rahleler oturmak için değil, okuyucuların üzerine kitap koymaları için kullanılmaktadır. Burada da İstanbul'un bütün diğer kütüphânelerinde olduğu gibi kitap salonu aynı zamanda okuma salonudur. Kitaplar tel kafesli dolaplarda yatay olarak üst üste sıralanmıştır. Kitap adları bizde olduğu gibi kitapların sırtlarında değil, cildin etek kısmında yahut ince ciltlerin ara kapaklarında yazılıdır. Bu kütüphâneler -cuma hariç- bütün gün sabahtan ikindi namazına kadar -yani güneşin doğuşundan öğle ile güneşin batışı arasındaki zamana kadar- açıktır, hattâ bazıları güneşin batışına kadar açık kalmak zorundadır. Öğleyin ezan okunduğu zaman bütün okuyucular ayağa kalkar, yüzleri kibleye dönük olarak sıralanırlar. İçlerinden biri öne geçip namazı kıldırmaq için imam olur. Bu

dini hareket, orada bulunan ve namaza katılmayan Avrupalı-ları hiç rahatsız etmeden yapılmaktadır. Bu durum, yabancı-ların çalışmasının nazmın değerinden bir şey kaybettirmediğine ve aynı zamanda dini hoşgörülüğe güzel bir örnektir.⁷²

1831-1832 yıllarında Türkiye’de gezi yapan bir Amerikalı, İstanbul’un saray, tekke ve halk kütüphânelerinden bahsettikten sonra, ‘Abdülhamid Kütüphânesi en iyi düzenlenmiş ve en çok muvaffak olmuş bir kütüphanedir,’ der.⁷³

1844’de Charles White, Abdülhamîd Kütüphânesi’nin 1781 yılında bu sultân tarafından kurulduğundan, Avrupalı gezicilerin bu kütüphâne koleksiyonlarına diğerlerinden daha çok âşinâ olduklarından, çünkü kütüphânenin kurulduğu Bahçe-kapısı’nın iskeleğe çok yakın bulunduğundan bahisle bu kütüp-hânenin asli değer bakımından Râgıp Paşa ve Ayasofya Kütüp-hâneleri’ne nispetle ikinci derecede olduğunu, 2500’ü bulan cilt sayısı ve saha bakımından onlara eşit olduğunu ve bânisinin türbesine yakın inşa edildiğini söyler.⁷⁴

Birkaç sene sonra eserini neşreden Ubicini, Abdülhamid Kütüp-hânesi’nin 1779 yılında 6 kütüphânegisi ve 1604 kitapla kurulduğundan, kütüphânede çok kıymetli birçok Kur’an bulunduğundan, bilhassa üçünün denildiği gibi Halife Ömer, Osman ve Ali tarafından yazılmamakla beraber en azından Peygamberin ilk halifelerinin çağına ait olduğundan bahseder.⁷⁵

Görüldüğü gibi Hamîdiye Kütüphânesi’nde bahsedilen dış eserlerde kuruluş yılı değişik olduğundan başka, muhtevası gösteren rakamlar da başka başkadır. Kütüphâne 1194’te (M.1780) 1504 yazma, 48 basma eserle kurulmuştur. Eserlerinin hepsinin zahriylerinde pâdişâhın vakıf mührü, Evkâf-ı Haremeyn müfettişi Ali Behçet Efendi’nin tescil yazısı ve mührü bulunmaktadır.

I. Abdülhamid’in vakıf mühründe şu ibare görülür:

İlâhî be-hakk-ı Kur’ân-ı mecîd
Arâyiş-i gülzâr ola Abdü’l-Hamîd

Hamîdiye Kütüphânesi’ne 1784 yılında Lala İsmâil Efendi tarafından ikinci büyük ve kıymetli bir koleksiyon daha vakfedilmiştir. 1864 sayımına göre bu kitapların sayısı 762’dir.

Her iki vakfın katalogu ilk defa 1858 de Londra’da Kâtib Çele-

bi’nin ‘Keşfüz-Zünûn’unun yedinci cildinde (s.503-528) G. Flügel tarafından bastırılmıştır. Katalogun 25 yapraklı, nestalikle yapılmış bir yazma nüshası Viyana İmparatorluk Kütüphânesi yazmaları arasında No. Mat 113’tedir. İkinci defa aşağı yukarı 1884 yılında Maarif Nezareti tarafından İstanbul kütüphânelerinin matbu kataloglarını tertip ve tanzimle görevli Mekâtib-i Rüşdiyye Müdürü Selim Sabit Bey’in muhtırasıyla İstanbul’da neşredilmiştir. Bu fihristin sonunda Lala İsmail Efendi kitapları da kayıttır.

Kütüphânede çeşitli yıllarda yapılan sayımlar Maarif Salnameleri’ne değişik rakamlarla geçmiştir. 1864’te 1482; 1877’de 2132; 1898’de ve 1910’da ise 2252 olarak gösterilen Hamîdiye kolleksiyonunda, fihriste göre 1533 eser vardır. Hamîdiye Kütüphânesi, İstanbul gibi büyük bir şehirde çok dağınık bir halde bulunan vakıf kütüphânelerindeki yazmalar elden geldiği kadar bir araya toplamak amacıyla birleştirildiği sırada, 1914’de Sultân Selim’deki Medresetü’l Müttehassisin’e götürülmüş, 1334 târihli İbniyye Salnamesi’nde bildirildiğine göre ‘Ulûm-ı şarkiyyeye aid olmak üzere bu kütüphâneye müsteşrik Katanof’dan ve diğer yerlerden mübayaa ve tedârik olunarak kitapların adedi 10.000’e yükselmiştir.’”

Tevhîd-i Tedrîsat Kânunu ile vakıf kütüphânelerinin Millî Eğitim Bakanlığına devri sırasında, yani 1924’de, Hamîdiye Kütüphânesi de Çarşamba’daki Murad Molla Kütüphânesi’ne taşınmış; 1954 yılında da bu kıymetli ve nefis koleksiyon, Türkiye’nin en büyük yazma eserler kütüphânesi olan Süleymânîye Kütüphânesi’ne nakledilmiştir. O târihten bu yana, Kânûnî’nin muhteşem medresesinden modern bir kütüphâneye adapte edilen bu yeni yerinde, I. Abdülhamîd Han’ın vakfiyedeki deyimle “kütüb-i nefîse ve celîlesi” en iyi şartlar içinde muhafaza edilmektedir.

HAMÎD-İ EVVEL ARASTA ÇARŞISI

Türbe ile Zahir Borsası sokağı arasında olup Hamidiye Caddesi boyunca uzanmaktadır. Burada külliye gelir getirmesi için yapılmış on dükkan bulunmaktadır. Biri, kütüphanenin altındadır. Ne yazık ki

hepsi yabancı ellere geçmiştir. Tonoç çatılı dükkanların arkasında, medrese odalarının ışık alması için bırakılmış, takriben iki metrelik bir aralık vardır. Buradan yükselen bir kavak ağacı, caddeden dahi görülmektedir.

HAMÎD-İ EVVEL TÛRBESİ

Türbe, Hamîdiye Caddesi ile Hamîdiye Türbe Sokağı'nın birleştiği köşededir.

Sicill-i Osmâni yazarı merhum Mehmet Süreyya Beyefendi, Şehzâde Ahmet bahsinde, “*Şehzâde Ahmet Sultân, Abdülhamîd Hân-ı Evvel Hazretleri'nin oğludur. 1190 Şevvâl'inin 26'sında (M. 8 Aralık 1776) doğdu. 1192 Şevvâl'inin yedinci günü (M. 29 Ekim 1778) vefât etti. Türbe ve medrese yapımı için satın alınan Osman Paşa arsasına defnedildi ki Hamîdiye türbesi bu arsanın yerindedir,*” demektedir.⁷⁶

Arsa, Sadr-ı Esbâk Arec (Topal) Osman Paşa'ya aitti. Arsasının yerinde bir konağı olduğu sanılmaktadır. Kendisi 1144'de (M.1731) sadrâzam olmuş ve altı ay sonra da azledilmiştir. Namık Kemal'in büyük dedesi olan Osman Paşa, Kaptân-ı Deryâ Dâmat Râtıb Ahmet Paşa'nın babasıdır. Bunun oğlu ise, Müderris Osman Paşa'dır.

Müderris Osman Paşa, Ağrıboz Muhâfızı iken şehit edildi. Kallâvilî baştaşı Zeyrek'te, Çivizâde Mescidi hazîresinde iken, sonradan bu mescidin karşısındaki Şebsafâ Hâtun Câmii hazîresine nakledilmiştir. Şâhidesindeki kitâbe Şeyhülislâm Yahyâ Tefvîk Efendi'nindir.⁷⁷

Türbe Barok üslûbunda, kare planlı olarak yapılmıştır. Dört cephesi de mermer ile kaplanmıştır. Köşeleri pâhlıdır. Hamîdiye Türbe Sokağı köşesindeki pâhına ve buradaki pencerenin iki tarafına birer *kuzu çeşmeciği* yapılmıştır ki pek zariftir.

Türbenin kapı tarafı hariç üç cephesinde, altta üç ve üstte üç olmak üzere altı penceresi vardır. Ayrıca köşe pâhında da alt-üst iki penceresi vardır. Alttakiler dikdörtgen biçiminde, üsttekiler ise yuvarlak kemerlidir. Alt pencereler klasik topuzlu demir parmaklıklı ve ahşap kapaklıdır. Kurşun kaplı saçaklı

Hamidi-i Evvel Türbesi

kubbesi, sekiz yüzlü bir kasnağa oturtulmuştur. Ayrıca köşe pâhlarının üzerine yarım kubbeler yapılmıştır. Cephelerine firdolayı çeviren silmelerden dolayı, türbe dıştan bakıldığında iki katlı gibi görülmektedir.

Hamidiye Türbe Sokağı'na açılan kapısından zemîni mermer döşeli türbe avlusuna girilir. Bu kapı tamamen mermerden yapılmış, çift söveli ve kemerlidir. Kemer siyah-beyaz mermerden alternatifli olarak yapılmıştır. Sokak tarafına ve kapının altına “*Küll-i nefis-in zâikat’ül-mevt*” (Bütün nefisler ölümü tadacaktır) âyet-i kerîmesi hâkkedilmiştir. Kapının avluya bakan alnında da yine bir âyet-i kerîme bulunmaktadır.

Avlunun sağ tarafında türbe ve türbedâr evi, sol tarafta ve set üzerinde de hazîre mevcuttur. Diğer bir hazîre de türbenin yanında ve türbedâr evinin arkasındadır.

Kapının tam karşısında, alnında yine âyet-i kerîme bulunan mermer kemerli bir kapı vardır ki medreseye açılmaktadır. Bu kapının sağında kitâbesiz küçük bir çeşme vardır.

Hazîre ile medresenin arka cephesi arasındaki dar yoldan Hamîd-i Evvel Mescidi'nin avlusuna açılan kapıya gelinir. Kapının önünde üzeri tonoz çatılı bir galeri bulunmaktadır.

Medresenin bu cephesinde, bu iki kapıdan başka, hazîreye bakan üç penceresi vardır.

Türbe kapısı önünde, sokak tarafı kapalı, türbedâr odası tarafı ahşap camekânlı bir revâk vardır. Ortada kubbe ve iki yanda ise kemerlere oturtulmuş yarım kubbelerle örtülmüştür. Önünde, başlıkları klasik olmayan dört mermer sütun bulunmaktadır. Revâkın sağ taraftaki set duvarına “*Küllemâ dehâle aleyhâ Zekerîyya el-mihrâb*” âyet-i kerîmesini hâvi bir levha asılarak burası mescit haline getirilmiştir.⁷⁸ Türbeye gelenler burada ziyâret namazı kılmaktadır.

Türbenin iç mekâna açılan çift söveli kapısı tamamen mermerden yapılmış olup, iki yanına birer sütun yerleştirilmiştir. Alnında yine bir âyet-i kerîme bulunmaktadır.

Türbenin içinde, alt pencere ile üst pencere arasında 40-50 cm geniş bir kuşak halinde türbeyi firdolayı çeviren “*Sûre-i Mülk*” âyet-i kerimesi, kapı tarafında başlayıp yine burada son bulmaktadır. Yazı, uzunluğu ve yüksekliği yönünden müthiş bir çalışmanın güzel bir ürünüdür. Kapının sağ köşesine “*Ketebehû Mehmet Emin Hâce-i Divân-ı Hümayûn*” ibâresi, sol köşesine de 1194 Z.29 târihi yazılmıştır. Bu, bugünkü 26 Aralık 1780 târihinin karşılığıdır.

KİTÂBE YAZARI MEHMET EMİN EFENDİ

Edirneli'dir. 1155'de (M.1742) ve 13 yaşında olduğu halde icâzet aldı. İstanbul'a gelerek Gümrükçü Seyyid İshak Ağa'nın yardımıyla Teberdâran Ocağı'na girdi. Celî hatla yazdığı Beykoz Çeşmesi, Hünkâr İskelesi ve Kireçburnu'ndaki çeşmenin kitâbeleri onundur. Arap Câmii'nde, mahkeme tarafında 'Selâmü aleyküm...' âyet-i kerîmesi ve Edirne'de vâki' Saray-ı Hümayûn'da binâsına memur olan Ser-levha-i Hâcegân Yusuf Efendi yanında bulunmağla bi'l-cümle celîleri bunların eser-i kalemli-

dir. Üsküdar'da Ayazma Câmii celîleri dahi bunundur. 1198 (M.1784) târihinde vefât etti. Kabri, Edirnekapısı Mezarlığı'ndadır. Yaptığım aramada taşına rastlamadım.⁷⁹

Türbe kapısının iç tarafında ve üstte de *Küll-i men aleyna...* âyeti ile Besmele ve Kelime-i Tevhid yazıları yazılmıştır. Köşe tromplarına da Allah-Muhammed / Ebubekir-Ömer / Osman-Ali / Hasan-Hüseyin madalyonları asılmıştır. Kubbe göbeğinde de yine bir âyet-i kerîme bulunmaktadır.

KADEM-İ ŞERİF

Türbenin kuzey duvarında, önü bir camekânla kapatılmış Kadem-i Şerîf nişi bulunmaktadır. Hazret-i Muhammed (S.A.V.)'in ayağının izi olup, Şam'dan getirilmiştir.

Aşağıdaki satırlar Cevdet Paşa'nın ünlü târihindedir:

“Dimeşk-i Şam Eyâleti'ne tâbî Havran Nahiyesi'nde (eski Şam demekle anılır) Basri adlı kalede bulunan Hazret-i Peygamberimiz'in ayağının izi çıkmış taşım Şam Vâlisi sâbık Azm-Zâde

müteveffâ Vezir Mehmet Paşa (ö.1197 / M.1783) bu yerden kaldıracak müteveffâ Esad Paşa'nın hânesine nakledilip yerleştirilmiş oldu. Bu mutluluk taşının Emeviyye Câmii'nde bulunan Hazret-i Yahyâ A.S. merkadinde yeniden bir yer yapılarak oraya konulup yerleştirilmesi veya İstanbul'a getirilmesinin uygun olacağını hâlâ Şam Vâlisi Derviş Mehmet Paşa bu kez arz edip bildirince, Dâr'ül-Hilâfet'ül-Âliyye'de bu gibi teberrukat-ı senîyyenin bulunması hayırlı, her zaman bereket ve saadet vesilesi olduğu Pâdişâh'ın içinden gelen hatrı üzerine, Hacer-i Şerif'in bu tarafa gönderilmesi için Şam Vâlisi'ne hitâben ferman

Bu taş, 'Peygamber Efendimiz'in peygamber olmadan evvel Şam'a ticaret yolu ile teşriflerinde, bu yere inip de ilk önce ayağını bastığı taştır,' diye Şam halkı arasında rivâyet edilir.

çıkarılmıştı. Birkaç ay geçince yine o yıl Receb'inin 5'inde (M. 25 Mayıs 1784) İstanbul'a gelerek Bahçekapısı civârında yeni yaptırdıkları türbeleri içine yerleştirildi.

"Bu taş, 'Peygamber Efendimiz'in peygamber olmadan evvel Şam'a ticaret yolu ile teşriflerinde, bu yere inip de ilk önce ayağını bastığı taştır,' diye Şam halkı arasında rivâyet edilir ve anılır. Ancak Hazret-i Peygamber Efendimiz'in ayağının taşta tesiri durumunu öğrenip anlamak için Ketep Megazi, Seyr-i İstintak-ı Ehl-i Hadis eserlerinde, Halebi'nin İnsân'ül-Uyûn adlı seyri makbûlünde, İmam Suyuti'nin Hasâis-i Suğra adlı kitabında (Lev a'takadtüm alâ hacir lenfaaküm) ibaresi bulunup, gerçekten eseri kabul eden taş öylece söylenmiş olması, eserin olmasına delalet eder. Sarih bir rivâyet edilmediyse de Peygamberimiz'in

ayağı nakşı diye inanarak onu ta'ziz etmelidir.⁷⁸⁰

Kadem-i Şerîf nişinin çevresi tamamen mermerden yapılmıştır. Alnında ve bir tuğranın altında üç sıra halinde hazırlanmış şu şiir bulunmaktadır:

*Oldu resm-i kadem Hazret-i Fahr-i âlem
Tâc-ı vehhac-ı ser cümle ehl-i imân*

*O kademder-ki idüb tayı semâvât-ı ulâ
Menzil-i sedreye basdı şab-i esrâda âyân*

*Sür yüzün acz-ü niyâz ile idüb istişfâ
Olayım dirsен eğer mazhâr-ı afv ü gufrân*

VAKFİYESİNE GÖRE HAMÎD-İ EVVEL TÜRRESİ

Türbe-i Şerîfe, *sulehâ-yı mû'mîninden sâhib-i verâ u takvâ* (Dinin yasak ettiği şeylerden sakınan) üç kimse türbedâr olup, her biri günde yirmişer akçe alacaktır.

Bir kimseye buhûr için beş akçe, buhûrî (buhur yapıp yakan) için altı akçe verilecektir. Bir kimse de halıların temizliği için günde dört akçe alacaktır.

Türbe ve avlunun temizliğine bakan kimse günde üç akçe ve bir kimse *lagmî-i türbe* olup, beş akçe; türbenin büyük kapısının kapıcısı beş akçe; türbe içi kapısının kapıcısı günde üç akçe; türbe şadırvanını temizleyen günde beş akçe; türbenin kandil ve mumlarını yakan kimse de günde beş akçe alacaktır.

Ayrıca Şehzâde Sultân Ahmet'in sandukası üzerinde bulunan destârının temizliğine bakan bir kimse üç akçe alacaktır. Hâfızlar ve Kur'ân-ı Kerim'i ağır ağır ve kâidesine göre okuyan yedi kişi *hatm-i hân* olup kendi meskenlerinde cuma günü Furkân-ı Kerim'e başlayacak ve perşembe günü tamamlayacaklardır. İkinci vaktinden sonra, türbede toplanıp duâ ve türbede yatanların rûh-ı şerîflerine hediye ve hâssaten "*devâm-ı ömr-ü devlet-i hazret-i şehriyârî ve nusrat-ı asâkir-i muvahhîdîn ve selâmet-i huccâc-ı müslimîn ve kahr-ı a'dâ-i müşrikîn*" için duâ edeceklerdir. Ve bunun için her biri günde 15'er akçe alacaktır. Ayrıca bir kimse de "*duâcî-i hatm-i şerîf olup*," günde on akçe verilecektir. Ve "*bir kimesne dahi naktâcî-i hatm-i şerîf olup, yevmî beş akçe vazîfeye mutasarrıf*" olacaktır.⁸¹

TÜRBE İÇİNDE MEDFÜN OLANLAR

Türbede yirmi bir sanduka vardır. Bunun on dokuz adedi küçük, ikisi ise büyüktür. Kapıdan girildiğine göre, tam karşıdaki büyük sanduka Sultân I. Abdülhamid'e ve kapının sol tarafındaki ikinci büyük sanduka ise Sultân IV. Mustafa'ya aittir.

Şimdi, burada medfun olanları kronolojik sıraya göre yazalım:

7 Şevvâl 1192 (M. 29 Ekim 1773) târihinde vefât eden, **Sultân I. Abdülhamid'in** oğlu **Şehzâde Ahmed**: Anne-si Sîneperver Kadın olup, 1190 Şevvâl'inin 25. günü (M. 7 Aralık 1776) doğdu. Doğumuna, Şeyhülislâm Yahyâ Tevfik Efendi şu târihi düşürmüştür:

Bi-hamdülli'llah tevellüd kıldı Sultân Ahmed-i Râbî'

Şehzâde çok küçük iken vefât etmişti. Türbenin yapımına henüz başlanmadığı için boş arsaya defnedildi.

Sîneperver Kadın, 1194'de (M.1780) küçük oğlunun adına

Üsküdar'da, Balaban İskeleyi civârında, köşede, üç yüzlü güzel bir çeşme yaptırmıştı. Çeşmenin kitâbesinde bunu,

*Şehzâde Sultân Ahmed'in, kabrin ide cennet-misal
Merhum Sultân Ahmed'in nev çeşmesinden mâ-i zülâl*

mıs râları ile dile getirmiştir.

Sandukası serpuşlu olup kadife pûşidesi üzerine sırma ile Âyet'el-Kürsî ve Besmele yazılıdır.⁸²

Ayn-i Şâh Sultân: 8 Recep 1194 (M. 10 Temmuz 1780) târihinde doğdu. Sultân I. Abdülhamid'in kızıdır. Yirmi gün kadar yaşadıktan sonra vefât etti. Kadife pûşidesi üzerine sırma işleme ile şunlar yazılmıştır:

Hüv'el-Bâki, merhum ve mağfurleha Ayn-i-Şâh Sultân 1194

Soldan başlamak üzerine sandukasının üzerine âyet-i kerîmeler ile şu şiir işlenmiştir:

*Hayfsana ey çarh-ı kec-rev
Bir gülü bitmeden açılmadan itdin hazân
Âlemi görmek müyesser olmadı
Gâ'ib oldu kuş gibi uçdı hemân
Ağlaşub bu cümle âlem didiler
Gülmedi Ayn-i Sultân figân
Kabrini nûr rûhunu şâd eylesün
Fahr-i âlem hürmetine Müste'ân*

Oysa doğumuna şu târih düşürülmüştü:

*Didi Baba-yı âlem mevlîdi târihini müjde
Gözüm nûru cihâna geldi elhak Ayn-Şâh Sultân* 1194⁸³

14 Rebiyülevvel 1194 (M. 10 Mart 1780) târihinde dünyaya gelen **I. Abdülhamid'in** kızı **Râbi'a Sultân**: 69 gün sonra, 23 Cemâziyelevvel 1194'de (M. 27 Mayıs 1780) vefât etti. Küçük sandukasının alnında, "*Merhûme ve mağfurlehâ Râbi'a Sultân tâbe serâha*" yazılıdır. Pûşidesi üzerinde, diğer sandukalarda olduğu gibi, Âyet-el-Kürsi yazılıdır. Türbedeki kadife pûşideler zamanla derimsi bir şekil aldığından, ilk nazarda kadife olduğu anlaşılamamaktadır.

Râbia Sultân'ın vefâtı sırasında türbenin yapımı devam etmekte idi. Sultân I. Abdülhamid, bu kızına çok sevdiği annesinin adını vermiş ve şehirde üç gün top şenlikleri yapılmıştı.⁸⁴

25 Sefer 1195 (M. 20 Şubat 1781) târihinde vefât eden **Sultân Mehmed**: I. Abdülhamid'in Hümâşah Kadın'dan olan oğludur. 1190 Receb'inin yedinci günü (M. 22 Ağustos 1776) dünyaya geldi. Doğumuna,

Mehemmed nâm bir şehzâde ihsân eyledi Rezzak 1190

târîhi düşürülmüştür. Fakat dört yaşında iken vefât etti. Sandukasının alnında,

Merhum ve mağfurleh Şehzâde Sultân Mehmet tâbe serâh 1195 yazılıdır.

Cevdet Paşa, târihinde 1193 (M.1779) yılı olaylarını anlatırken diyor ki:

"Şehzâde Sultân Mehmed'in saçları uzamış ve tıraş olmak vakti gelmiş olduğundan Cemâziyelevvelin beşinci günü (M. 21 Mayıs 1779) pâdişahın berberbaşısı bu hizmetle şeref duyacağım sadrâzama arz ile bildirince sadâret tarafından şehzâdeye bir baş donanmış midilli takdim ve yanındakilerle berberbaşıya on bir kese akçe ile samur elbise ve süslü bir at hediye edildi."

Yine Cevdet Paşa, şöyle yazmıştır:

"Şehzâde Sultân Mehmed'in Kur'an eğitimi zamanı gelmiş olduğundan eski gelenek üzere büyük alay tertibi yapılarak"

Muharrem'in sekizinci ve birinci Kânun'un yirmi üçüncü günü müneccimbaşı tarafından uygun görülen mutlu vakitte, İncili Köşk içinde besmele-i şerîf ve ardından Pâdişâhın devletinin devamına önce Şeyhülislâm tarafından sonra Ayasofya Şeyhi tarafından duâ olundu."

Fakat Şehzâde Mehmet okumaya başladıktan 46 gün sonra çiçek hastalığından vefât etti. Garip bir tesâdüf olarak aynı gece, Sultân Abdülhamîd'in değer verdiği sadrâzamı Seyyid Mehmet Paşa da vefât etti ve pâdişâhın üzüntüsü kat kat oldu. Sabah olunca Şehzâde Mehmet türbeye, Mehmet Paşa da türbe hazîresine gömüldü.⁸⁵

Sultân I. Abdülhamid, Emirgân Câmii'ni Hümâşah Kadın ile oğlu Mehmed'in ruhları için inşa ettirmiştir. 1196'da (M.1782) yaptırılan bu câmiin kitâbesindeki şu mısralar, durumu bütün açıklığı ile gözler önüne sermektedir:

*Hümâşah kadın ol-kim mâder-i Sultân Mehmed'dir
Bi-emr-illah idince her biri azm-i reh-i rıdvan*

Hümâşah kadın, 1192'de (M.1773) vefât etti ve Yeni Câmi hazîresine gömüldü.

Şehzâde Mehmed'in lalası, İsmâil Efendi idi. 1196 Muharrem'inin ikinci günü (M. 18 Aralık 1781) Sadrâzam Silâhdar Seyyid Mehmed Paşa'nın kardeşi Halil Ağa'nın (Paşa) yerine Hazîne Kethüdâsı iken Silâhdâr-ı Şehriyârî olan İsmâil Efendi, Hamîd-i Evvel Kütüphânesi'ne 750 cilt kitap vakfetmiştir. Bu kütüphâne bahsine bakınız.⁸⁶

8 Muharrem 1196 (M. 24 Aralık 1781) târihinde vefât eden **Sultân I. Abdülhamîd'in** kızı **Melekşâh Sultân:** 2 Sefer 1195'de (M. 28 Ocak 1781) doğdu. Çok küçük yaşta vefât etti. Sandukasının ön yüzünde:

Merhum ve mağfurlehâ Melek-Şâh Sultân tâbe serah 1196

ve sandukasının üzerinde Âyet'el-Kürsî yazılıdır.⁸⁷

25 Şevvâl 1196 (M. 3 Şubat 1782) târihinde vefât eden **Râbi'â Sultân:** Sultân I. Abdülhamid'in bu isimle bilinen ikinci kızı olup, yine sevgili annesinin adını vermiş, fakat bu da altı ay sonra vefât etmiştir. Râbi'â Sultân, 1195 Şâbân'ında

(M. 10 Ağustos 1781) doğdu. Sandukasının ön yüzünde adı ve vefât târihi yazılıdır.⁸⁸

11 Rebiyülâhir 1199 (M. 21 Şubat 1785) târihinde vefât eden, **I. Abdülhamîd'in** oğlu **Şehzâde Murat:** On altı aylık iken vefât eden şehzâde, 1197 Zilkâdesinin 25'inde (M. 22 Ekim 1783) dünyaya gelmişti.⁸⁹

1200 Rebiyülâhir'de (M. Şubat 1786) vefât eden, **Sultân I. Abdülhamîd'in** kızı **Âlemşâh Sultân:** Bir buçuk yaşlarında vefât eden Âlemşâh Sultân, 26 Zilhicce 1198'de (M. 10 Kasım 1784) doğdu ve kendisine tâyinât olarak İstanbul kantarı gelirinden 30.000 kuruş ayrıldı. Fakat ölünce, babasının yazdığı bir hatt-ı hümayûnla kesildi.⁹⁰

10 Muharrem 1200 (M. 13 Kasım 1785) târihinde çiçekten vefât eden, **Sultân Abdülhamîd'in kızı Fatma Sultân:** 6 Muharrem 1197'de (M. 12 Aralık 1782) doğdu. Vefâtında 3 yaşını doldurmamıştı. Dokuz aylık iken, Neşatâbad ve Bahâriye Yalıları kendisine temlik edildi.

1785 yılı Kasım ayında, Topkapı Sarayı'nda çiçek salgını vardı. Fatma Sultân'la beraber diğer bazı şehzâdeler de çiçek çıkardılar. Fatma Sultân ölmüştü; fakat diğer şehzâdeler kurtulunca, Hekimbaşı Hayrullah Efendi'nin becerisidir diye ona "İstanbul Pâyesi" ihsan buyuruldu. Fakat 67 gün sonra Şehzâde Süleyman'ın da çiçekten vefât etmesi Hayrullah Efendi'nin uğursuzluğuna verildi ve saraydan uzaklaştırılarak Tâif'e sürüldü. Daha sonra affedilen Hayrullah Efendi, 1210 Ramazan'ının 25'inde, attan düşerek vefât etti. Kabri Üsküdar'da, Doğancılar'da, Nasûhi Tekkesi hazîresindedir.⁹¹

18 Rebiyülevvel 1200 (M. 19 Ocak 1786) târihinde vefât eden, **I. Abdülhamîd'in** oğlu **Şehzâde Süleyman:** 1193 Sefer'inin 28'inde (M. 17 Mart 1779) vefât etti. Vefâtında altı yaşında idi. Bu hâzin duruma göre, Sultân Abdülhamîd'in takriben her ay bir çocuğu vefât etmiştir.

Cevdet Paşa'nın kaydına göre, Şehzâde Süleyman'ın saçları uzadığından, 11 Rebiyülâhir 1196 (M. 26 Mart 1782) târihinde, Nevruz Ayı'nda baş traşı olmasına karar verilmiş ve bunun için de Sadrâzam İzzet Mehmet Paşa'ya bir Hatt-ı Hümayûn yazılmıştı. Bu Hatt-ı Hümayûn şudur:

“Benim vezir-i hâlis sıddıkım,
 “Bi-inâyet’ül-mülk’ül-mecid oğlum Şehzâde Süleyman bu-
 gün tıraşa bedâ’ ve şürû’ olunduğu teşekkürünü hâvf ve senin
 kadr-ü şânını terfî zimmında hâssa kürklerimden kendi istimâl
 eylediğim siyah tilki cılkafası kontoş ferve-i âlâsını berberbaşı
 kulum ile gönderdim. Vusûlünde kürkü iktifa ve daavât-ı hayrî-
 yeme müdâvemet ve muvâzabat üzere kâffe-i umûr-u devlet ve

saltanâtımın tanzîmine ve cem’i ibâdullahın işlerine sâ’y-ü ih-
 timâm eyleyüp gayret ve ikdam idesün. Cem’i ibâdullahı sana
 ve seni hayr’ül-hâfızine vediâ etdim.”⁹²

18 Şâbân 1201 (M. 5 Haziran 1787) târihinde altı aylık iken
 vefât eden **Sultân Abdülhamid’in kızı Sâliha Sultân: 7**
 Sefer 1201’de (M. 28 Kasım 1786) dünyaya gelmişti.⁹³

I. Abdülhamid Türbesi'nin iç kısmı

SULTÂN I. ABDÜLHAMÎD

Hamîd-i Evvel Külliyesi'nin bânisi Sultân I. Abdülhamîd, Sultân III. Ahmet'in oğlu olup, 5 Recep 1137 (M. 20 Mart 1725) târihinde, Topkapı Sarayı'nda dünyaya geldi. 10 Recep 1203 (M. 6/7 Nisan 1789) târihinde, pazartesiye salıya bağlayan gece vefât etmiştir. Annesi, 1145 (M.1732) yılında vefât eden Râbiâ Şermî Kadın'dır. Asla unutamadığı annesini kaybettiği sırada altı yaşında idi. Kırk üç yıl, çok kapalı bir inzivâ hayatı sürdü. 8 Zilkâde 1187'de (M. 21 Ocak 1774), ağabeyi Sultân III. Mustafa'nın vefâtı üzerine tahta çıktı ve 27. Osmanlı Pâdişâhı oldu. O sırada 49 yaşının içinde idi.

Tahta çıktığı sırada, ağabeyi Sultân III. Mustafa zamânında ve 8 Ekim 1768 târihinde başlayan Osmanlı-Rus Savaşı devam ediyordu. Mâlî sıkıntı vardı. Buna rağmen bir zafer kazanmadan da sulh yapmak istemiyordu. Fakat ordunun Kozluca'da Ruslara yenilmesi ile 12 Cemâziyelevvel 1188'de

(M. 21 Temmuz 1774), yani tahta geçişinden altı ay sonra, uğursuz Küçük Kaynarca Anlaşması'nı kabul etmek zorunda kaldı. Buna göre Kırım Hanlığı sözde istiklâline kavuşuyor ve Ruslar'a Osmanlı topraklarındaki Ortodokslar üzerinde bir nevî himâye hakkı doğuyordu.

Sultân Abdülhamid, Kırım'ın elden çıkışı bir türlü hazmedemiyordu. Geri alınacağı fikri kendisinde hâkimdi. Bunun için, değerli Sadrâzam Halil Hamîd Paşa'nın gayretiyle birtakım askerî islâhata girişildi. Rumeli ve Kafkas sahilindeki kaleler tahkim edildikten başka, sürat topçuları da çoğaltıldı. Pâdişâh tâlimlerde bizzat hazır bulunuyor ve askerini ödüllendiriyordu. Mühendishâne-i Berri-i Hümayûn da bu sırada açıldı.

1190 (M.1776) yılında, İran'a hâkim olan Kerim Han, Basra'yı muhasara etmiş ve 13 ay sonunda da eline geçirmişti.

Mühendishane-i Berr-i Hümayun Topçu Sınıfı

Bu durumda Osmanlı Devleti İran'a harp ilân etmiş ve üç yıl sonra da Basra'yı geri almıştır.

1193 (M.1779) yılında, Rusların Kırım'a asker sevketmesi ve Şahin Giray'ı Kırım Hanı ilân etmesi, Osmanlı Devleti'nin harp hazırlıklarını hızlandırmıştı. Bunun üzerine Fransa'nın arabuluculuğu ile Haliç'te Aynalıkavak Kasrı'nda bir toplantı yapıldı. *Aynalıkavak Tenkihnâmesi* denilen bir anlaşma yapıldı. Buna göre Rusya, askerini Kırım'dan çekecek; fakat Şahin Giray, Han olarak kalacaktı.

Bu anlaşmanın üzerinden 3,5 yıl geçmeden, 1197 (M.1783) yılında Rusya, Kırım Hanlığı'nı ülkesine ilhâk etti. Rus yanlısı Şahin Giray'ın, kendisinin bazı tutumlarından dolayı isyan eden halkın gazâbından korkarak Rusya'ya kaçması ve hanlığı da büyük kardeşi Bahadır Giray'ın ele geçirmesi üzerine, "Şahin Giray'ın hakkını koruyoruz" bahânesi ile Rusya, Kırım'ı işgal etti ve her yerde olduğu gibi, kadın, çocuk ve erkek ayırt etmeden 30 bin kişiyi öldürdü. Osmanlı Devleti bundan evvelki Rus harbinden dolayı çok güçsüz kaldığından, bu duruma ses dahi çıkaramadı.⁹⁴

Aradan üç yıl iki ay geçtikten sonra, 13 Ağustos 1787 târihinde Osmanlı Devleti, Rusya'ya harp ilânına mecbur kal-

dı. Çünkü Rus elçisinin baskıları ve istekleri Bâb-ı Âli'yi bîzar eder hâle gelmişti. Rus Çaricesi II.Katarina, Türkiye'nin taksîmini diğer devletlere teklif bile ediyordu.

Millî onuru rencîde olan halk, yer yer nümâyişler yapıyor ve bazı yerlerdeki Rus konsoloshâneleri taşlanıyordu. Harbe taraftar olan ve Kırım'ın geri alınacağına inanan Sadrâzam Koca Yusuf Paşa, halkın isteğini Pâdişâh'a bildiriyor ve onu savaşa iknâya çalışıyordu. Çünkü Sultân Abdülhamîd sulh taraftarı idi.

Türkiye'nin Rusya'ya harp ilânından altı ay sonra, 9 Şubat 1788'de, Avusturya Rusya'nın yanında yer alarak bize savaş açtı. Fakat beş buçuk ay sonra, 21 Eylül 1788'de, Osmanlı Ordusu Şebes Zaferi'ni kazanmış, Avusturya İmparatoru esir olmaktan son anda kurtulmuş ve ordusu da imhâ edilmiştir. Bu zaferi temin eden de iyi bir asker olan Sadrâzam Koca Yusuf Paşa ve zayıflığından dolayı *cenâze* lâkabıyla anılan Hasan Paşa idi.

Fakat aynı senenin son ayı iyi geçmemiş ve 17 Aralık'ta, çok mühim bir mevkii olan Özi Kalesi Rusların eline düşmüştür. Oysa doğuştan çok cesâretli olan kale kumandanı Hâmid Hüseyin Paşa, büyük bir kahramanlıkla kaleyi

savunmuş ve bu sırada da yaralanmıştır. Ruslar burada da barbarlıklarını göstermiş ve tam bir vahşet içinde, 25 bin kişiyi fecî şekilde öldürmüşler, cesetleri soymuşlar ve evleri yakarak yağma etmişlerdir.

Savaş dolayısıyla son derece üzgün olan Sultân Abdülhamîd'e, Özi Kalesi'nin düşman eline geçtiğinin bildirilmesi üzerine nüzûl isâbet etmiş; Padişâh, üç ay yirmi gün sonra Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Vefâtında 64 yaşını henüz doldurmuş bulunuyordu.⁹⁵

Şimdi, Hamîd-i Evvel Kütüphânesi'ne kitap vakfeden, Hamîd-i Evvel Sebîli'nde de bir kitâbesi bulunan, Sultân Abdülhamid'in vefâtından evvel ve vefâtı sırasında yanında bulunan İstanbullu İsmâil Efendi'nin, hükümdârın vefât ânını anlattığı ve bugün Paris Millî Kütüphânesi'nde bulunan risâlesindeki yazıyı okuyalım:

“Osmanlı Askeri'nin perişanlığının korkunç haberlerini Serdâr-ı Ekrem birbiri peşine yazdıkça, içindeki üzüntü, yanındakilerin dedikodusu üzerine Abdülhamid Han hastalanınca ata binip inmeğe gücü kalmamıştı.

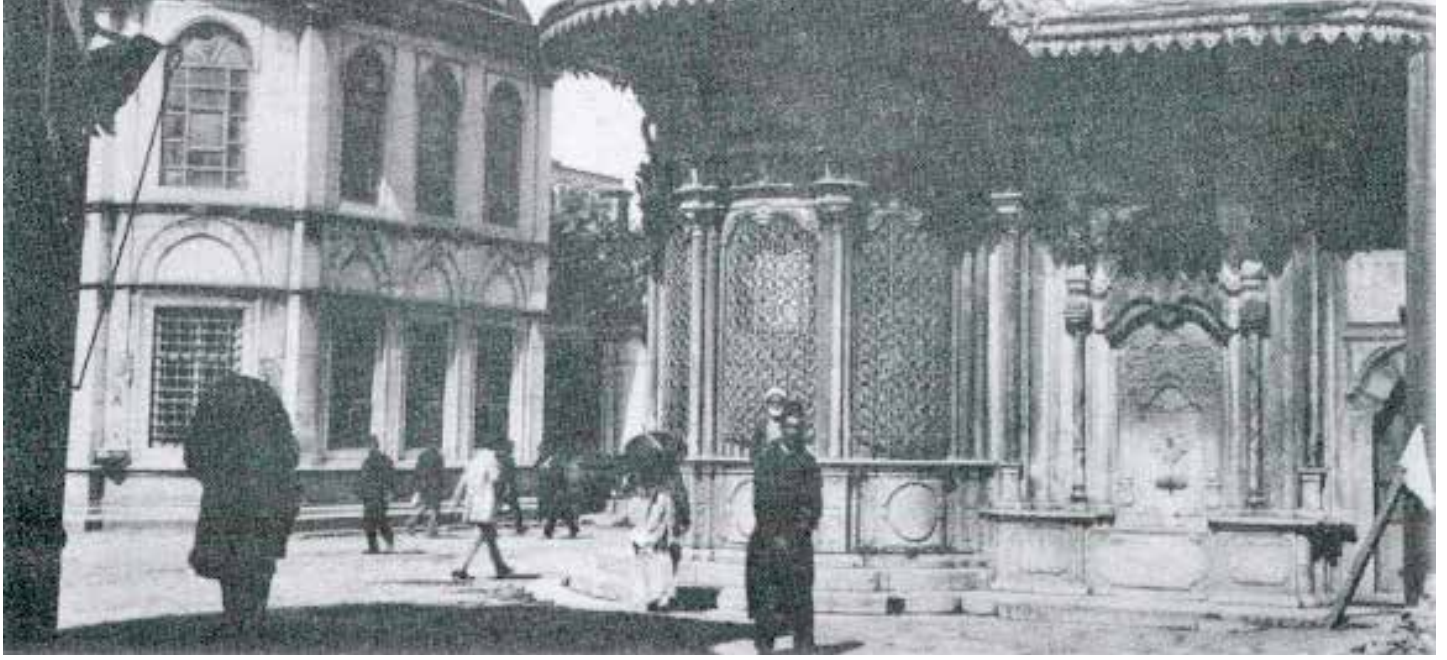
“Bu durumda bu 1203 yılı Receb'i başında (M. 1789 Nisan başı)

Sürre-i Hümayûn vakti gelmiş olduğunu Dâr'üs-sa'âde Ağası İdris Ağa ile Silâhdârı Arnavut Yahyâ Efendi Pâdişâh'a huzurda arz edip hatırlattılar. Hastahğı nedeniyle sürre çıkarılmasında acele ederek, 'Biz bu yıl teberrüken bir gün önce çıkaralım,' diye buyurmalarıyla, Receb'in onuncu günü Sürre-i Hümayûn ihrâcı kararlaştı. O gün Pâdişâh, divan yerine, yani Kubbealtı denilen yere teşrif buyurdular. Ancak hastahğı ileri derecede olduğundan, hemen çabucak Sürre-i Şerife'yi Sürre Emîni'ne teslim etmekle beraber, Şehzâde Sultân Mustafa ile Şehzâde Sultân Mahmud'u kenara çekerek, ayrılacakmış gibi ağlayarak: 'Oğlum Mahmud, seni Cenâb-ı Mevlâ'ya emânet eyledim. Hazret-i Hakk, sana destek olsun, iki cihanda yüzün kara olmaya' diye iki gözünden, ruhları titreten gözyaşları akarak, dışarı çıkmak istediler. Yürümeğe gücü yetmediğinden, Kahvecibaşı Behzadzâde Mustafa Ağa ile Berberbaşı Mustafa Ağa koltuklarına girip, yavaş adımlarla Şimşirlik'e bakan köşke getirdiler. Henüz sadrâzam yerinde dinlenirken, Serdâr-i Ekrem Koca Yusuf Paşa tarafından Kaymakam Salih Paşa'ya, onun da Pâdişâh'a sunduğu yazıyı Karakulak Ağa, Pâdişâh'ın bulunduğu yere getirmişti.

“Çukadar Benli Abdullah Ağa, telhisi Karakulak'dan alıp Pâdişâh'ın eline verdi. Yazıya bakıp Özi Kalesi'nin durumuna dâir olan yere gelince, içden ciğerleri parçalayan bir ah çekerek, elem veren bir inleyişle, derhâl şiddetli bir nüzûl isâbet etti. He-

January Suchodolski tarafından resmedilen 1788 Özi Kuşatması

Sultan 1. Abdülhamid'in Türbesi

Sultan 1. Abdülhamid'in sandukası

kimbaşı Kürkzâde Hasan Efendi gelip, Pâdişah'ın nâbzını eline alıp, 'Efendim Allah'a emânet, bir şey yoktur. Fakat bir parça nezleniz hareket eylemiş,' diye nüüzûl'ü nezle tê'vil ederek teselli vermek isteyince, Pâdişâh melûl melûl Hasan Efendi'nin yüzüne

bakarak, 'Hasan Efendi, son hizmetinde güzelce bak, efendini elinden aldırдын' deyince, Hasan Efendi kendini tutamayıp ağlayarak huzurdan çıktı. Çukadar Ağa'ya, 'umut yok' cevabını verdi. Hakikaten sabâha karşı teslim-i rûh ettiler.

“Şafakla beraber bu dokunaklı müsîbet haber, Enderûn ve Bîrun halkına elem ve keder verince, her gecenin bir sabahı vardır kurahna uyularak yeni Pâdişâh'ın tahta geçmesi beklendiği sırada, Dâr'üs-sa'âde Ağası İdris Ağa, seher vakti Harem-i Hümayûn'a girip Şanlı Şehzâde Sultân Selim Han Hazretleri'nin kâşânelerine girip, huzurlarında yer öpüp, 'Ey Şâh-ı Âli baht, Cenâb-ı sahib'ül-mülk vel melekût hazretleri Tivrûs-u ec-dâd-ı uzzâmımız olan taht-ı hümayûnû, sana atâ ve ihsan kıldı. Buyurun, iptidâ naaş-ı emîrinizi ziyâret kılın. Bâ'dehû Hırka-i Şerîfe odasına teşrif buyurursunuz,' dedikten sonra, geleneğe göre Sultân Selim'i alıp adı geçen şimşirliğe bakan köşke geldiler. Odanın kapısını açıp, 'Buyurun efendim' deyip içeriye girdi ve Abdülhamîd Han'ın üzerindeki örtüyü kaldırıp 'Herkesten önce bu vücud-u şerîfi ziyâret buyurun,' dedi.

“Bu sırada Dar'üs-sa'âde Ağası ve Hazinedar Ağa ve müsâhibler ve sâir harem ağaları da Abdülhamîd Han'ın nâşını Kızlar Kapısı'ndan çıkarıp Dîvan Yeri denilen yere getirdiler. Hem gusul ile kefene sarılıp görüşe hazırlandı. Çünkü sadâret makâmında bulunanlarla şeyhülislâmların ilk önce bi'at etmeleri, Osmanlı Devleti geleneği idi.

“Bi'ât merâsimi sona erdikten sonra, Abdülhamîd Han'ın cenâze namazı kılınp, ardından Sultân Selim Harem-i Hümayûn'a naz ve edâ ile salınarak gitti. Vükelâ ve devlet ricâli ve başkaları da Abdülhamîd Han'ın nâşını alıp Bahçekapı'da kendi imâret-i yanında inşa ettikleri türbe-i şerîfelerine nakl ile ondan önce vefât etmiş olan evlâtları arasına defnedildi.”⁶

Şâir Adanalı Sürûrî Efendi, Abdülhamîd'in vefâtına şu târihi düşürmüştür:

Sahâ-i mülk-ü nâ'ime göçdü, Hân-ı Abdülhamîd 1203.

Sultân Abdülhamîd'in sandukası, türbeye açılan kapının tam karşısında olup, etrafını sedef kakmalı bir şebeke çevirmiştir. Sandukasının üzerindeki kadife pûşideye sırma ile:

*La îlâhe illâllah, Mâlik'ül-Hakk'il-Mübîn
Muhammed'ün-Resûlullah sâdık'ül-vâ'di'l-emîn*

yazılmıştır.

Sandukasının altına da, yine sırma ile şu kitâbe yazılmıştır:

*Hüv'el-Bâkî
Cennet-mekân firdevs-i âşiyân
es-Sultân el-Gâzi Abd'ül Hamîd Hân
İbn'üs-Sultân el-Gâzi Ahmet Hân'üs-sâlis alâ ruhihimâ et-takdîsat
Mâ tütle's-seb'â'l mesânî Hazretleri'nin*

Târih-i velâdeti: 5 Receb 1137 Sah

Cülûs-ı Hümayunları : 8-Za.1187

Müddet-i saltanatı: Sene 15 mah 8

Yevm İrtihâli: 13-B.1203 Sah

Sultân Abdülhamîd iyi niyetli, gayretli ve çok merhametli idi. Veliahtlığı çok kapalı bir şekilde sarayda geçmiştir. Devlet işlerini yakinen takip eder ve alâkadar olurdu. Halil Hâmid Paşa ve Cezâyirli Gâzi Hasan Paşa gibi liyâkatli vezirleri vardı. Çok dindardı. Halk arasında kerâmetine inanılırdı.

Sultân Abdülhamîd'in on sekiz çocuğu oldu. Bunlardan üçü, doğum sırasında ölmüştür. Diğerlerinden on ikisi kız, altısı da erkektir. Şehzâde Mustafa ve Mahmut kendisinden sonra tahta geçmiş iki evlâdıdır. Birçok evlâdı küçük yaşta vefât ettiği halde, ilk kızı Ayşe Dürrişehvar Hanım 1241 (M.1826) yılında, Kuruçeşme'deki yalısında vefât etti. Fâtih Câmii yanındaki Nakşidil Vâlide Sultân Türbesi'ne gömüldü.⁷

Abdülhamîd'in uzun yaşayan çocuklarından biri de *Küçük Esmâ Sultân* diye bilinen kızıdır. 1264'de (M.1848) vefât etti. Kardeşi Sultân II. Mahmud'un Divanyolu'ndaki türbesine gömüldü. Diğer bir kızı olan Hibetullah Sultân da 1257'de (M.1841) öldü ve kardeşi Sultân Mahmut Türbesi'ne gömüldü.⁸

Sultân I. Abdülhamid'in bu külliyyeden başka hayır eserleri de vardır. Bunlardan biri, Beylerbeyi Câmii'dir. *Hadîka* yazarının beyânına göre, mâbedi “İstavroz Sarayı'nın Hırka-i

Türbe içinden şehzadelerin sandukaları

Şerîfe hücresi dâiresi mahalline bir minâreli” olarak 1192’de (M.1778), çok sevdiği ve küçük yaşta kaybettiği annesi Râbi’a Şermi Kadın’ın ruhu için yaptırmıştır. Bu târih, aynı zamanda Hamîd-i Evvel Külliyesi’nin yapımına başlanan târihtir.

Bu zamana kadar, bu beldede yalnız İstavroz Sarayı denilen sahil sarayı ile arkasındaki geniş arazi mevcuttu. Abdülhamîd burayı da parselleterek arsaları ahâliye dağıtmış, dükkânlar yapmış ve ayrıca bir de hamam inşâ ettirerek bugünkü Beylerbeyi’nin temelini atmıştır.⁹⁹

Sultân Abdülhamîd’in ikinci büyük eseri ise 1196 (M.1782) târihinde, türbesinin yapımından bir buçuk yıl sonra inşâ ettirmiş olduğu Emirgân Câmii’dir. Bu târihe kadar bu beldede, *Emirgûne* adı ile bilinen büyük bir yalı ve arkasındaki kuru mevcuttu. Sultân Abdülhamîd bu geniş araziye parselleterek halka dağıtmış, kirâ ile verilen dükkânlar yaptırmış, ayrıca bir hamam ve bir de güzel meydan çeşmesi inşâ ettirmiştir. Bu sâyede bugünkü Emirgân’ın temeli atılmış oldu.

İçli bir hükümdar olan Sultân Abdülhamîd, bu güzel mâbedi 1192’de (M.1778) vefât eden, çok sevdiği eşi Hümâşah

Kadın ile 1195’de (M.1781) vefât eden onun oğlu Şehzâde Mehmet’in aziz ruhları için yaptırmıştır.¹⁰⁰

Sultân Abdülhamîd bunlardan başka, Dolmabahçe İskeleyi civârında denize nâzır bir bahçe tanzîm ettirmiştir. Hadîka-i Hâssa’dan olan bu bahçenin köşesinde de Hümâşah Kadın’ın bir çeşmesi vardı.¹⁰¹

I. Abdülhamîd’in en hayırlı işlerinden biri, yerli malı kullanımını teşvik etmesi ve mecbur tutması; ikincisi de İbrahim Müteferrika’nın 1745 târihindeki vefâtıyla sekteye uğrayan matbaanın 39 sene sonra, 1198 (M.1784) yılında tekrar faaliyete geçirilmesidir.¹⁰²

Yerli malı kullanmanın ülkeye ne kadar yararlı olduğunu ilk defa idrâk eden I. Abdülhamîd’dir. Bu sâyede Osmanlı altınlarının memleket dışına çıkmayacağını ve bununla beraber yerli sanâinin daha çok gelişeceğini düşünmüştür. Bunun ne kadar devâm ettiği belli değildir. Ancak bilinen bir gerçek varsa, o da 150 yıl sonra, Cumhuriyet Devri’nde *Yerli Malı Haftaları*’nın kurulmuş olmasıdır.

Boğaziçi’ne iki güzel belde kazandıran Abdülhamîd, aynı zamanda ülkemizde üçüncü defa özelleştirmeyi gerçek-

leştiren hükümdardı. İlki, 1169'da (M.1755) Sultân III. Osman'ın Üsküdar'da, İhsâniye'de; ikinci defa, Sultân III. Mustafa'nın 1174 (M.1760) yılında yine Üsküdar'da, Ayazma Semsî'nde yaptığı özelleştirmedir. Bundan maksat da bu sarayların masraflarından kurtulmaktır.

Sultân Abdülhamid Beylerbeyi'ndeki câmiini yaptırırken, bu civârdaki Abdullah Ağa vakfını da kendi vakfına ilhâk etmiştir. Bu vakıflar; Lânga'daki Bostan Câmii, Beylerbeyi İstavroz Câmii ve Kısıklı Câmii vakıflarıdır. Bu vakfın çok geniş bir arâzisi vardı ki, Beylerbeyi'nden Bağlarbaşı'na ve Kısıklı'ya kadar uzanıyordu. Bağlarbaşı Kısıklı Yolu'nun Beylerbeyi tarafı Abdullah Ağa; caddenin sağ yanı, yâni Kadıköy ciheti ise İvaz Fâkih vakfı idi. Bağlarbaşı Rum ve Ermeni mezarlıkları, bu vakfın arazisi içine Pâdişâh izni ile tesis edilmiştir.

Şimdi, türbede gömülü olanları yazmaya devam edelim:

1205 Recep (M. Mart 1791) târihinde vefât eden **Sultân I. Abdülhamîd'in kızı Emine Sultân**: 26 Rebiyülevvel 1202'de (M. 5 Ocak 1788) dünyaya gelen Emine Sultân, çiçek hastalığından vefât etmiştir. İki buçuk yaşında vefât eden sultâna, Sakız Adası iskelesi gümrüğü geliri tahsis edildiği gibi, Mora'da Argos Kasabası'nda 28 dükkân ve 31 odalık Panayır Hanı satın alındı.

Ayrıca, Sultân III. Ahmet'in ölen kızı Esmâ Sultân'ın Kuruçeşme'deki sâhilsarayı ile iki bağını, I. Abdülhamîd bu kızına temlik etti. Bunlardan başka, Kadırga Sarayı ile Eyüp Yalısı da bu çok küçük sultâna tahsis edildi. Ayrıca eğlenebilmesi için keman, tanbur, def ve çalpara çalan câriyeler satın alındı.¹⁰³

SULTÂN IV. MUSTAFA

2 6/27 Ramazan 1223 (M. 15/16 Kasım 1808) târihinde siyâseten şehit edildi. Türbe kapısının hemen sol tarafında bulunan sandukasının ön yüzünde, kadife üzerine sırma ile işlenmiş şu kitâbe bulunmaktadır.

*Hüv'el-Bâkî
Cennetmekân Firdevs-i âşîyân es-Sultân Mustafâ'er-
râbî'ibn'üs Sultân
Es-Sultân el-Gâzi Abdülhamîd Han revvâh Allâhü rûhihimâ
Fî gurefî'l-cinân Hazretleri'nin:*

*Türîh-i velâdeti
1193 fî Şîn
Cülûs-ı Hümayûnları
1222 fî 19 ra
Müddet-i saltanâtları
Sene 1, mâh 2
İrtihâlleri
1223 Fî 28 N.*

Bu metne göre, Sultân IV. Mustafa 8 Eylül 1779 târihinde doğmuş, 27 Mayıs 1807'de tahta çıkmış ve 17 Kasım 1808'de

vefât etmiştir. Oysa Sultân Mustafa 29 Mayıs 1807'de pâ-dişâh olmuş ve 15/16 Kasım 1808 gecesi de boğularak îdâm edilmiştir.

Sultân Mustafa, I. Abdülhamîd'in oğludur. Annesi, Ayşe Sîneperver Vâlide Sultân'dır. Topkapı Sarayı'nda dünyaya geldi ve üç gün top şenliği yapılması fermân olundu.

Babasının 1203 (M.1789) târihindeki vefâtında sadece dokuz yaşında idi. Tahta geçen III. Selim, ona iyi muamele etti ve serbest yetişmesini sağladı. Bu yaşlarda tamâmen annesinin etkisi altında kaldı. Sîneperver Kadın, oğlunun bir an önce pâ-dişâh ve kendisinin de vâlide sultân olmasını istiyordu.

Bunun için, Sultân Selim ve Nizâm-ı Cedîd'e düşman olan Köse Musâ Paşa ve Şeyhülislâm Atâullah gibi, iyi bir kişiliğe sahip olmayan kimselerle görüşerek yeniçerilerin ayaklanmasını temin etmeğe çalışıyor ve oğlunun iktidar hırsını körüklüyordu. Bu hususta o kadar ileri gidildi ki, Sultân Selim'in deli olduğu rivâyeti her tarafa yayıldı. Oysa böyle bir durum yoktu, fakat Sultân Mustafa'nın saltanât hırsı çoktu.

15 Rebiyülevvel 1221 (M. 2 Haziran 1806) târihinde meydana gelen II. Edirne Vakası'nda, Şehzâde Mustafa'nın Sadrâzam Hâfız İsmâil Paşa ile gizlice anlaştığı ortaya çıktığı halde, yumuşak tabiatlı Sultân Selim buna hiçbir cezâ vermemiştir. Şehzâde Mustafa bu sırada 26 yaşında idi.

Aradan bir yıl kadar bir zaman geçtikten sonra Kabakçı Mustafa isyânı patlamış; Sultân III. Selim 21 Rebiyülevvel 1222'de (M. 29 Mayıs 1807) tahttan indirilerek, Şehzâde Mustafa 29. Osmanlı Pâdişâhı olmuştur. Sultân Selim'in halline fetvâ veren Atâullah Efendi'nin ikiyüzlü, riyakâr bir şahsiyet olduğu söylenir.

Sultân Selim hâl kararını öğrenince, bizzat Şehzâde Mustafa'ya saltanat müjdesini vermeye gitmiş; bu durumdan haberdar olmayan Mustafa dehşete kapılarak baygınlıklar geçirmiş ve canına kıymaması için amcazâdesine yalvarmıştı. Sultân Selim onu orada hemen öldürtebilirdi. Fakat yapmadı ve bunu hayâtı ile ödedi. Aynı durum Sultân Mustafa'nın eline geçtiği zaman, Sultân Selim'in öldürülmesini derhâl emretmiştir. Bu sırada Sineperver Kadın oğlunun yanında idi.

Kabakçı İsyanı ile İstanbul tam bir karışıklık içinde kalmış ve bu arada birçok güzide devlet adamı öldürülmüştü. Devlet uçurumun kenarına getirilmişti. Kabakçı Mustafa, sahipsiz kalan İstanbul'u kasıp kavuruyordu. Sultân Mustafa bu duruma hiçbir şey yapamadığı gibi, isyancıları ödüllendiriyordu. Bu arada yeniçerilere 180 bin, yamaklara da 100 bin kuruş gönderiyordu. İsyanı körükleyenlerden biri olan kız kardeşi Esmâ Sultân da 20 bin kuruş dağıtmıştır.

Sultân Mustafa'nın tahta geçişinden on beş gün sonra, 11 Mayıs 1807 târihinde, Eyüp Sultân Türbesi içinde Kılıç Alayı yapılmış ve Nâkib'ül-Eşraf Dürrîzâde Abdullah Efendi, yeni pâdişâha kılıç kuşatmıştı.

Bu sırada Sultân III. Selim zamanında başlayan Rus Harbi devam ediyor ve ordudaki Sultân Selim taraftarları da yer yer imhâya çalışılıyordu. Orduda bulunan bu taraftarlardan Sadâret Mektupcusu Mehmet Tahsin, Baş Muhasebeci Abdullah Râmiz, Mehmet Emin Behic, Sadâret Kethüdâsı Mustafa Refik ve Reis'ül-Küttâb Said Galip Efendiler, Alemdâr Mustafa Paşa'nın yanına gelmişler ve onu İstan-

bul üzerine yürümeye ve Sultân Selim'i tekrar tahta çıkarmaya teşvik etmişlerdir.

Alemdâr Mustafa Paşa, 25 Cemâziyelâhîr 1223 (M. 19 Temmuz 1808) günü, Edirnekapısı karşısındaki Davutpaşa Sahrâsı'na ordusu ile beraber geldi. 28 Temmuz 1808 günü de Bâb-ı Âlî'yi basarak Çelebi Mustafa Paşa'dan sadâret mührünü aldı ve Topkapı Sarayı'na yürüdü. Yanında askerleri ve yeni atanan Şeyhülislâm Arapzâde Ârif Efendi ve diğerleri vardı.

Sultân IV. Mustafa'ya hâl edildiği, evvela Dâr'üs-Saâde Ağası Mercan Ağa ve onun hapsedilmesi üzerine şeyhülislâm tarafından tebliğ edildi. Bu duruma son derece sinirlenen Pâdişâh, amcası Sultân Selim ile kardeşi Şehzâde Mahmud'un öldürülmesini emretti. Şehzâde kurtulduysa da Sultân Selim şehit edildi.

Fakat kader ağlarını örmüştü. Sultân Mustafa'ya artık kurtuluş yoktu. Yaptıklarının cezasını görecekti. İmâm-ı Şehriyârî Ahmet Kâmilî Efendi, onu güzellikle, Bağdat Köşkü Sofası'ndan Harem Dâiresi'ne götürdü. Bu sırada Mabeyn Kapısı'na gelerek gürültü eden ve Alemdâr'ı ağzına geleni söyleyerek sindiren Vâlide Sultân'ı da teskin etti. IV. Mustafa'nın hâl fetvâsını da Arapzâde Ârif Efendi vererek, işi tamamladı.

Sultân III. Selim'in şehit edilmesi ve IV. Mustafa'nın hâlli olayından üç buçuk ay sonra, 25/26 Ramazan 1223 (M. 14/15 Kasım 1808) târihinde Alemdâr Vak'ası meydana gelmiş ve IV. Mustafa tekrar tahta çıkarılmak istenmiştir. Mustafa tahttan indirilip hareme kapatıldıktan sonra boş durmamış ve yeniçerilere üç mektup gönderip Sultân II. Mahmut'u tahttan indirmelerini ve kendisini pâdişâh yapmalarını istemiş, iki bin kese de para vaadetmiştir.

Ele geçen bu mektuplar üzerine II. Mahmut, kendisinden altı yaş büyük olan ağabeyinin öldürülmesini emretti. Şeyhülislâm Sâlihîzâde Ahmet Esad Efendi fetvâsı ile hareket eden Kadı Abdurrahman Paşa ile Bostancıbaşı, IV. Mustafa'yı annesinin yanında şehit ettiler. Yanlarında Ramiz Paşa, Kaymakam Memiş Paşa, Bahriye Nâzırı Ali Efendi ve Bahriyeli İnce Mehmet Bey bulunuyordu. Demirkapı Sementi'nde oturanlar, o gece IV. Mustafa'nın çığlıklarını, Valide Sultân ve saraylıların haykırıışlarını dehşet içinde duymuşlardı.

26/27 Ramazan 1223 (M. 15/16 Kasım 1808) târihinde, salı-yı çarşambaya bağlayan gece siyâseten şehit edilen Sultân Mustafa'nın cenâzesi, ihtilâlden dolayı cuma günü öğle namazından sonra merâsimle kaldırılarak bu türbeye defnedildi. O sırada otuz yaşının içinde bulunuyordu.

Oğlunun saltanat hırsını körükleyen annesi Ayşe Sîneper-ver Vâlide Sultân, onun boğularak öldürülmesi üzerine bir köşeye çekildi ve ağlamaktan gözleri kör oldu. Bu olaydan yirmi yıl sonra, 1244 (M.1828) yılında hayâta vedâ etti. Eşsiz ve muhteşem şâhidesi, Eyüp Sultân Türbesi hazîresinde ve Şadırvan Avlusu'ndadır.¹⁰⁴

1224 (M.1809) târihinde vefât eden **Sultân IV. Mustafa'nın kızı Emine Sultân**: 21 Rebiyülevvel 1224'de (M. 6 Mayıs 1809) doğdu. Üç-dört ay yaşadı. Babasının öldürülüşünden altı ay sonra dünyaya geldi. Sandukasının alnına sırma ile şu kitâbe işlenmiştir:

*Şâh-ı sâbık Hazret-i Hân Mustâfâ-yı râbî'in
Rihletinden sonra kalmışdı sâbî duhteri
İtmeyüb ömrü vefâ göçdü be-fermân-ı Hüda
Oldu ma'sûme Emine Sultân'ın cennet yeri*

1224¹⁰⁵

1225 (M.1810) yılında vefât eden **Emine Sultân**: Doğum târihi belli değildir. Sandukası küçük olduğuna göre fazla yaşamamıştır. Mehmet Ziyâ Bey, onun Sultân Abdülhamid'in kızı olduğunu söyler ki doğru değildir. Çünkü Abdülhamid 1789'da vefât ettiğine göre, en az 21 yaşında olması lazım gelir. *Sicill-i Osmânî* yazarı da adını kaydetmemiştir. Yalnız Sultân Mustafa'nın Emine Sultân adlı kızının vefâtından hemen sonra "*bir şehzâde-i bi-ruhu dahi doğdu*" demektedir.

14 Cemâziyelahir 1227 (M. 25 Haziran 1812) târihinde vefât eden **Sultân II. Mahmud'un oğlu Şehzâde Bâyezid**: 13 Rebiyülevvel 1227 (M. 27 Mart 1812) târihinde doğmuş ve üç aylık iken vefât etmiştir. Sandukasının alnına sırma ile şu kitâbe işlenmiştir:

*Sulb-ı Han Mahmud'dan gelmişdi sahn-ı âleme
Bâyezid isminde bir Şehzâde-i iffet nişân
Etmeyüb ömrü vefâ göçdü serây-ı cennete
Ol gül-i nev-resteye me'vâ ola kasr-ı cinân*

*Vâlid-i zîşânına sabr-ı cemil ihsân idüb
Tûl-ı ömr-ile mu'ammer kıla Hayy-i Müste'ân
Sicill-i Osmânî yazarı, kabrinin Nûr-i Osmânîye Türbesi'nde
olduğunu söylemiştir ki doğru değildir.
Şâir Enderûmî Vasîf Efendi, bu küçük şehzâdenin doğumuna da,
Dehre geldi şevk ile Şehzâde Sultân Bâyezid*

1227

târihini düşürmüştür.¹⁰⁶

14 Receb 1227'de (M. 24 Temmuz 1812) vefât eden **Sultân II. Mahmud'un oğlu Şehzâde Murad**: 9 Zilhicce 1226'de (M. 25 Aralık 1811) dünyaya gelmiş ve yedi aylık iken vefât etmiştir. Sandukasının üzerine sırma ile şu kitâbe yazılmıştır:

*Hazret-i Sultân Mahmut Hân-ı âli himmetin
Âleme evvel gelen Şehzâdesi Sultân Murad
Emr-i Hakk'la azm-i ukbâ eyledi mâ'sûm iken
Soldu gül-berg cemâli olmadan dahi küşâd
Vâlidî Şâh-ı cihâna tûl-ı ömr ihsan idüb
Hüznünü şâdiye tebdil eyliye Rabb'ül-ibâd
Vâsîfâ hayr-ı du'â ile didim târihini
Kıla bâlâ cây-ü mesken cenneti Sultân Murad*

1227¹⁰⁷

17 Zilhicce 1256 (M. 12 Şubat 1841) târihinde, sekiz aylık iken vefât eden **Sultân Abdülmecid'in kızı Mevhîbe Sultân**: 29 Rebiyülevvel 1256 (M. 31 Mayıs 1840) târihinde Çırağan Sarayı'nda dünyaya geldi. Abdülmecid'in üçüncü kadınından olan kızıdır. Bu Pâdişâh'ın 3. *Kadınlık* rütbesini alan iki kadını vardır: Biri Verdicanan Kadın, diğeri ise Düzdidil Kadın'dır. Annesinin ikincisi olduğu sanılmaktadır. Sandukası üzerindeki pûşidesine, sırma ile şu kitâbe işlenmiştir:

*Mevhîbe Sultân yatdıkça ilâhi haşre-dek
Şâh-ı devrânın ola efzûn ömr ü şevketi
Münhasıf kıldı dirigâ pûşîş-i ebr-i ecel
Cend meh vermişdi ol meh mihr-i gûne ziynet
Mâtemiyle Ziverâ tesvid kıl târihini
Kıldı mesken Mevhîbe Sultân sarây-ı cenneti*

1256¹⁰⁸

Aynı sene, yine Zîver Paşa, bu sultânın doğumuna şu târihi düşürmüştü:

*Zîver bu târihim dile verdi meserretler hâle
Hakk Mevhîbe Sultân ile âfaka verdi ziyneti*

1256

18 Şin.1268 (M. 7 Haziran 1852) târihinde vefât eden **Sultân Abdülmecid'in şehzâdesi Sultân Mehmed Rüşdi**: Aynı yılın Cemâziyelâhîrinde (M. 31 Mart 1852) dünyâya geldi.

Sandukası üzerinde şu ibâre vardır:

*Mürg-i lâne cenâb-ı merhum Şehzâde Sultân Mehmet Rüşdi
bin Sultân Abdülmecid Han Hazretleri.*

Üzerindeki Tunus fesi, bugün mevcut değildir.¹⁰⁹

Buraya kadar yapılan açıklamadan anlaşıldığı üzere, türbede Sultân I. Abdülhamîd'in dört oğlu, sekiz kızı; Sultân IV. Mustafa'nın iki kızı; Sultân II. Mahmud'un iki oğlu ve Sultân Abdülmecid'in ise bir kızı ve bir oğlu medfundur.

Gömülenlerin ikisi hariç, hepsi çocuk hastalıklarından vefât etmiş sübyanlardır. Bu kadar çok çocuğun vefât etmesini Cevdet Paşa, târihinde hekimbaşların başarısızlı-

ğına veriyor ve “Seretibbâ olan Nû'man-Zâde Mes'ud Efendi ilaçlama hususunda hazâkatsizliği ile birlikte kendisine hasreden cerrahîde olgunluğu müselleme ve fakat ilim ve amel-i tıbda câhil idi,” diyor ve devâm ederek şunları yazıyor:

“İstanbul'a geldiğinden beri ilaçlarının öldürücülüğünü İstanbul halkı üzerinde tecrübe eden Lorenzo adında ecnebi bir doktoru kendisiyle teşrik-i mesâi ederek birçok şehzâdeye cennet yolunda önderlik eden Fatma Sultân'ı tedâviye kalkıştırlarsa da ecele karşı koyamadılar.”¹¹⁰

Sicill-i Osmânî yazarı merhum Mehmet Süreyya Bey de, Mes'ud Efendi için “Hekimbaşı Nû'man Efendi'nin oğludur. Babası, tahsiline çalışırdı. Bu, hevâ vü hevesine tâbî olup, Viyana'ya kemâl-i fûnûn niyetiyle gönderildiyse de balolarda gezip mekteb-i tıbbîye girememiş” demektedir.¹¹¹

Fakat böyle bir insan, 1221 (M.1806) yılında ordu hekimbaşısı oldu. 1223 Cemâziyelâhîrinin on üçünde (M. 6 Ağustos 1808) Ser Tabîb-i Pâdişâhî oldu. Dokuz yıl kadar bu görevde kaldı ve 12 Muharrem 1236 (M. 20 Ekim 1820) târihinde vefât etti. Kabri Üsküdar'da, Karacaahmet Mezarlığı'nda, 1. Adada, Miskinler Tekkesi Çeşmesi'nin gerisindedir.

HAMÎD-İ EVVEL KÜLLİYESİ'NİN MÎMÂRİ TÂHİR AĞA

Mimar Tahir Ağa'nın eserlerinden Beylerbeyi Hamîd-i Evvel Camii

Külliyenin mimarı Mehmet Tahir Ağa, Sultân III. Mustafa ve Sultân I. Abdülhamîd devrine mühürünü vurmuş gibidir. Başta İstanbul olmak üzere, yurdun değişik yerlerinde ve bugün Türkiye dışında kalan pek çok bölgelerde ölmez mîmârlık eserleri meydana getirmiş değerli bir mîmârimızdır.

İstanbul'da Lâleli ve Fâtih; Üsküdar'da Ayazma; Boğaziçi'nde Beylerbeyi ve Emirgân Câmiileri gibi mabetlerle birlikte hanlar, hamamlar, kütüphâneler, çeşmeler, sebiller ve sıbyân mektepleri de yapmıştır.

Tâhir Ağa, Sultân I. Mahmut devrinde (M.1730-1754), on iki yaşında iken babası ile birlikte 1736-39 târihleri arasında yapılan Rusya ve Avusturya seferlerinde bulunmuştur. Düzgün konuşan, hazır cevap ve kendine has tavırları ile tanınmıştır. Bugünkü Bayındırlık Bakanlığı'nın karşılığı olan *Hâssa Baş Mîmârlığı* görevini birkaç defa üstlenmiştir.

Babasının adı ve nereli olduğu şimdilik belli değildir. 1174 (M.1760) târihinde Üsküdar'da, Ayazma Câmii'ni inşa etmekle târih sahnesine çıkmıştır. 1181'de (1768) ve III. Mustafa devrinde, depremde yıkılan Fâtih Câmii'ni şimdiki şekliyle yapmıştır. Son olarak getirildiği Baş Mîmarlık görevi, 18 Ramazan 1198'de (M. 5 Ağustos 1784) sona ermiştir.

1174-1198 (M. 1760-1784) târihleri arasındaki mîmârî faaliyetleri sırasında, yukarıda yazılanlardan başka, Gülhâne Parkı Kapısı karşısında Zeynep Sultân, Paşabahçe ve 1175'de (M.1761) Kadıköyü'nde Sultân III. Mustafa câmiileri ile Yeni Vâlî Han'ı; Çarşamba'da Murat Molla Kütüphânesi ve tekkesini; Koska'da Koca Râgıb Paşa Kütüphânesi'ni ve Cağal oğlu ve Yokuşu başında Tersâne Emîni Yusuf Efendi Sıbyân Mektebi'ni inşa etmiştir. İstanbul Boğazı sonundaki Anadolu Feneri ile Poyraz Limanı kalelerinin, Rumeli tarafında ise Rumeli Feneri ve Garipçe kalelerinin mîmârı da Tâhir Ağa idi. Anadolu'da ve Tuna boyunda da birçok kaleyi onarmıştı.

Dönemin İstanbul'unu gösteren yağlı boya tablo

Bu değerli insanın nerede ve hangi târihte vefât ettiği belli değildir. 1202 Şâbân ayının başlarında (M. 1788 Nisan) Cizye Başbaki Kulu olarak Ordu-yu Hümayûn ile şimdiki Yugoslavya'da, Türklerin *Feth'ül-İslâm* dedikleri Gladova Kalesi civârında bulunduğu ve burada kurulan köprünün nâzırlığını ifâ ettiği bilinmektedir. Burada, elinde keseriyle bilfiil çalışan bu seksenlik pîr-i fânî mîmârımızın yanına gelen Sadrâzam Koca Yusuf Paşa, Avusturya harbi sebebiyle, köprünün bir an evvel bitirilmesini istemiştir.

Tâhir Ağa'nın bundan sonraki hayâtı hakkında hiçbir bilgimiz yoktur. Osmanlı Ordusu, III. Selim devrinde İstanbul'a döndüğü sırada onun da birlikte bulunup bulunmadığı, bugün için belli değildir. Fakat kızının, dâmâdının, eşinin ve bir torunun kabirleri, Üsküdar'da, Karacaahmet Sultân Türbesi arkasında ve etrafı demir parmaklık ile çevrili bir sofada idi. Buraya yaptırılan *Cem Evi* sırasında, bütün kabirler ve parmaklık üzerine asılı olan kitâbeler yok olmuştur. Bunun hemen yanında da Mîmârbaşı Kâsum Ağa neslinin sofası bulunuyordu.¹¹²

Tâhir Ağa, Hamîd-i Evvel Külliyesi'ni rokoko üslûbunda inşâ etmiştir. Bu zamana kadar devam eden millî klasik üslûp terk edilerek Avrupalılaşmak ve Avrupa'nın iyi kötü her şeyini taklit hevesinin uyandığı o zamanlarda, Türk tez-

vinâtı ve Türk eşyâsı, hep barok ve daha sonra rokoko üslûbunda yapılmış ve bu hâl Meşrutîyet'e kadar devam etmiştir. Bu devirde, Mîmâr Kemaleddin ve Mîmâr Vedat Beylerle beraber klasik Türk mimârî üslûbuna dönülmüştür.¹¹³

Mehmet Ziyâ Bey eserinde diyor ki:

*“Sultân III. Ahmet saltanatında, servet sahibi olmak için İstanbul'a gelen birtakım câhil mîmâr ve mühendisler mârifetiyle, Sultân III. Ahmet devrine kadar süren ve Osmanlı Mîmârisi'nde bir fetret devri ve çöküş teşkil eden rokoko denilen acayip şekilli Avrupa tarzında imâretin inşâsına başlanmıştır.”*¹¹⁴

İstanbul'daki rokoko üslûbu Türk zevkine göre tatbik edildiğinden, Avrupa rokokosuna benzemekle bereber, farklı bir rokoko meydana gelmiştir ki bu da Türk sanatı çerçevesine giren bir üslûb olmuştur.

Padişâhlara mahsus bu gibi binâlara, mîmârbaşılardan başka bir de *Binâ Emîni* tâyin edilirdi. Bunların görevi, yapı malzemesini ve ameleyi temin etmek ve bunlar için yapılan masrafları bir deftere kaydetmektir. Bunlar genellikle doğru bilinen kimselerden seçilirdi.¹¹⁵

HAMÎD-İ EVVEL KÜLLİYESİ BİNÂ EMÎNLERİ

Bu külliyeinin iki binâ emîni vardı. İmâret, sebîl, çeşme ve mektebin binâ emîni İsmâil Efendi idi. Bunun Lala Şehrî İsmâil Efendi olduğu sanılmaktadır. Sebîlin içinde kitabesinin bulunması bunu göstermektedir. Fakat *Sicill-i Osmânî*'de binâ emîni olduğu yazılı değildir. İsmâil Efendi hakkında bundan evvel bilgi verilmişti.

Medrese ve türbenin binâ emîni ise Şehremîni Mustafa Efendi idi. *Hadikat'ül-Cevâmi* adlı eserin yazarı Ayvansaraylı Hâfız Hüseyin Efendi, Mustafa Efendi hakkında şu bilgiyi vermiştir:

“Vaktimiz ricâlinden olup Ayvansaray'da dünyaya gelenlerden Hâfız el-Hâc Mustafa bin Ahmet Çelebi ki gençliğinde Darphâne kâtipleri zümresine dâhil ve yoluyla Sâhib-i Ayar olmuş idi. Doğduğu yer olan bu mahallenin Toklu Dede Mescidi için hizmet etmek istemiş ve bir vakıf tedârik ederek mescidin mihrâbı için iki adet büyük balmumu ve kandillerine zeytinyağı ve hizmet eden kayyuma gündelik tâyin ve bunları idâre edecek

müsakkafât vakfetmiştir.”

Mustafa Efendi ayrıca bu civârda bulunan Ebû Şeybet'il-Hudrî'yi (r.a) ziyâret edenlere kolaylık olmak üzere 1186'da (M.1772) bir yol yaptırmıştır. Bu sırada darphânedeki görev senesi tamamlandığından Kanûn-i Osmânî'ye göre şehremîni olmuş ve Sultân I. Abdülhamid'in yaptıracığı Beylerbeyi Câmii ile Hamîd-i Evvel Medrese ve Türbesi'ne binâ emîni olmuştur.

Türbenin yapılışı sonra ereceği sırada, 1194 Cemâziyelâhir guresinde (M. 4 Haziran 1780) şiddetli bir deprem olmuş ve bundan fevkalâde korkan Mustafa Efendi ertesi gün evinde vefât etmiştir. Kabri Eğrikapı dışında, Büyük Tokmaktepe mezarlığında iken Haliç Köprüsü'nün yapımı sırasında Edirnekapısı dışına, Emin Baba Tekkesi arkasına nakledilmiştir. Bu nakil sırasında şâhidesinin bazı yerleri kırıldı. Bu zat, Hadîka yazarı Hâfız Hüseyin Efendi'nin akrabası idi.¹¹⁶

HAMÎD-İ EVVEL KÜLLİYESİ HAZÎRESİ'NDE GÖMÜLÜ OLANLAR

Külliye'nin iki hazîresi vardır. Biri ve büyük olanı türbe karşısındadır; diğeri ise, avludan bakıldığına göre, türbenin sol tarafındaki küçük hazîredir. Büyük hazîre, Hamîdiye Türbe Sokağı üzerinde olup, sokak tarafında klasik demir parmaklıklı sekiz hâcet penceresi vardır. Hazîre duvarının üstü harpuştalıdır. Avlu tarafında ve set üzerinde bulunan mezarlığın önündeki eski demir şebeke sökülmüştür. Kurşun dökülmüş ayaklarının yerleri el'an görülmektedir.

Şimdi büyük hazîrede gömülü olanları târîh sırası ile verelim:

1222 (M.1807) târîhinde vefât eden **Hadice Kadın**: Etrafı demir parmaklıkla çevrilmiş olan kabri, hazîrenin sağ tarafında ve birinci sıradadır. Baş ve ayak taşlarına aynı kitâbe yazılmıştır. Fakat şâhideleri küfeki taşından olduğu için erimektedir. Güçlûkle okunan kitabesi şudur:

"Hüdâvendigâr-i esbâk cennet-mekân / Firdevs-i âşiyân Sultân

Abdülhamîd Hân Hazretleri'nin Başkadın rütbesiyle mümtâz olan / merhûm ve mağfurlehâ Hâce / Hadice Kadın Hazretleri'nin rûh-ı şerîfleri / çün el-fâtiha. 1222"

Ruhşah Hadice Kadın, Sultân Abdülhamîd'in çok sevdiği kadınıdır. Ona delice âşık olduğu söylenir. Yazdığı mektuplardan bazı pasajları okuyalım:

"Ayağının altına yüzüüm sürerek ricâ ederim...", "Benim vücûdum türâb olunca ben senden geçersen, Allah lâîyikımı versin efendim", "ister beni darb eyle, ister öldür, sana teslimim...", "Benim ateş ve-âh-ü figanımı söndürürse, ancak cenâb-ı merhametin söndürür. Sen bana bu vaktimde merhamet etmezsen, kim eder", "Abdülhamid'in câmi Ruhşah", "Hamîd sana kurban olsun, teşrîfinde kulunu ihyâ eyle..."¹⁷

Sultân Abdülhamîd, Hadice Kadın'a Silivri'de iki, İzmit'te bir çiftlik temlik etmiştir.

Ruḥşah Kadın, Beşiktaş Sahilsarayı'nda Sultân Osman Köşkü diye ünlü olan kasrın karşısında, Kolluk Köşesi denilen yerde bir çeşme yaptırmıştır.

1222 yılının Rebiyülevvel ayında (M. 1807 Mayıs) vefât eden **Ömer Ağa**: Kâtibî sikkeli lahdi birinci sırada olup, şâhidesindeki kitâbesi şudur: *Cenâb-ı ismet-meâb, Devletlû Esmâ Sultân aliyyet'üş-şân Hazretleri'nin kethüdâ-yı âlicahları es-Sayyid Ömer Ağa*. Baş şâhidesinin yan yüzünde ve bir çerçeve içinde *Ketebehû es-Seyyid Ali el-Hamdi* diye yazılmıştır. Kitâbe bu hattâtın eseridir.¹¹⁸

Esmâ Sultân (Küçük): Abdülhamid'in kızı olup 1264'de (M.1848) öldü. Kardeşi, Sultân II. Mahmut Türbesi'ne gömüldü.

1222'de (M.1807) vefât eden **Şehzâde Mahmut'un dâyesi (sütannesi) Ayşe**: Kabri birinci sırada olup kitâbesi şudur:

“Şâhzade o âli menkibe Sultân Mahmûd
Eyledi işte anın dâyesi azm-i ukbâ
Lâne-saz oldu cihân içre ser-tubâda
Mürğ-ü ruhu kafes-i tenden olup bi'l-güşâ
Kıldı hem-sâye-i Sıddıka âm Rabb-i Rahîm
Hem-cû serv oldu hurâmân-ı riyâz-ı mevâ
Fevt târihini bu resme didi mülhem-i gayb

Eyledi Âişe'yi zîver cennet-i mevâyı 1222”

1223'de (M. 1808) vefât eden, kâtibî sikkeli lahdi birinci sırada bulunan “**Hâlâ Hazînedar-i Şehriyârî Benli Beşir Ağa**”

1224 (M.1809) târihinde vefât eden ve lahdi üçüncü sırada bulunan **Dilpezir Kalfa**: Baş taşının iki yüzünde de aynı yazı vardır.¹¹⁹

1224-B.22 (M. 1809 Ağustos)'da vefât eden **Kamertâb Kalfa**: Şâhidesi üçüncü sıradadır.

1225 (M. Şubat 1810) târihinde vefât eden **Ayşe Kadın**: Kabrinin etrafı demir parmaklık ile çevrilmiştir. Birinci sıradaki kabrinin pehlesine kuşların su içmesi için iki küçük yalak yapılmıştır. Baş ve ayak taşarlı erimekte olup, yazılar güçlkle okunmaktadır:

“Türbe-i latîfe ve cemi' muvazaa-i kırâat olunan Kur'an ve ahâdisden, cennet mekân Sultân Abdülhamîd Han Hazînedarları'ndan Gümüş Âişe Kadın'ı dahi Cenâb-ı Hakk mahrum eylemeye, âmin.”

8 Zilhicce 1225'de (M. 4 Ocak 1811) vefât eden, kâtibî sikkeli

lâhdi ikinci sırada bulunan Müsâhib-i Hazret-i **Şehriyârî Derviş Nezir Ağa**.

17 Zilhicce 1227'de (M. 22 Aralık 1812) vefât eden, zerrinbaş şahidesi üçüncü sırada bulunan **Hazîne-i Hümayûn Ağalarından Mehmet Reşid Ağa**.

1227'de (M.1812) vefât eden ve kabri ikinci sırada bulunan *Hüdâvendigâr-ı sâbık Sultân Mustafa Han Hazretleri'nin baş kadınları* **Şevkinûr Kadın Hazretleri**.¹²⁰

1228 (M.1813) târihinde vefât eden, kâtibî sikkeli lâhdi üçüncü sırada bulunan, *Mâbeyinci-i Hazret-i Şehriyârî-i sâbık* **Karakulakzâde Ali Beyefendi**.¹²¹

1231'de (M. 1816) vefât eden, küçük lahdi üçüncü sırada ve hâcet penceresi önünde bulunan, *Cennet-mekân Sultân Abdülhamîd Han Efendimiz Hazretleri'nin kerîme-i muhteremeleri Devletlû İsmetlû Esmâ Sultân Aliyyet'üş-Şan Hazretleri'nin ahretliği* **Yâr-Derûn Hanım**.

1231'de (M.1816) vefât eden, kâtibî sikkeli lahdi üçüncü sırada bulunan **Sâbika Ağâ-yı Çukedâr-ı Hazret-i Şehriyârî es-Seyyid Mehmet Esad Ağa**.¹²²

1231 (M.1816) târihinde vefât eden, kâtibî sikkeli lâhdi dördüncü sırada bulunan **Musâhib Câfer Ağa**. Kitâbesi on altı mısralı olup, târih mısraı şudur:

Genç iken aldı Musâhib Câfer Ağa'yı ecel 1231

1232 Muharrem'de (M. 1816 Kasım) vefât eden, kâtibî sikkeli lâhdi üçüncü sırada bulunan, *Saray-ı Atiki Mâ'mûre Ağası* **Cezayirli Ali Ağa**.¹²³

1232 Muharrem'de (M. Kasım 1816) vefât eden, lâhdi dördüncü sırada bulunan Sarây-ı Atik-i Mâ'mûre Ağası Ceza-yirli Ali Ağa'nın ustası **Hadice Usta**.

1233 Muharrem'de (M. Kasım 1817) vefât eden, kâtibî sikkeli lahdi birinci sırada bulunan **Ömer Ağa**: On dört mısralı kitâbesi, o sırada Enderûn-ı Hümayûn'da Kiler Kethüdâsı olan Enderûnî Vâsıf Osman Bey tarafından yazılmış olup, târih beyti şudur:

Vâsıf oku târihini mu'accele du'â kıl
Seyyid Ömer Ağa kıla câ sahn-ı na'îmi 1233

1233'de (M.1818) vefât eden, lâhit şeklindeki kabri birinci sırada bulunan, *Hüdâvendigâr-ı Sâbık Sultân Mustafa Han Hazretleri'nin ikinci kadınları, merhûme* **Seyyâre Kadın Hazretleri**.¹²⁴

1234'de (M.1819) vefât eden, kâtibî sikkeli şahidesi dördüncü sırada bulunan *Silâhdâr-ı Hazret-i Şenriyârî Mir-torun Ahmet Beyefendi*: Sicill-i Osmânî yazarı onun hakkında, “*Enderûn-ı Hümayûn'dan yetiştirdi ve Sultân I. Abdülhamid Han irâdesiyle, şehzâdeleri Sultân Mustafa'ya lala oldu. Gülûsuna kadar bu vazîfede kalıp derhâl rikâbdar ve 1222 Rebiyülâhri'nin on yedisinde (M. 24 Haziran 1807) Silâhdâr-ı Şehriyârî oldu. 1223 Cemâziyelâhîr'inde ayrıldı,*” diyor.¹²⁵ 26 Ağustos 1819 târihinde vefât etti.

1234'de (M. 1818) vefât eden, kâtibî sikkeli lâhdi dördüncü sırada bulunan, **Hâdim-i Şâhî Musâhib Ahmed Ağa**.¹²⁶

1237'de (M.1821) vefât eden, şahidesi ikinci sırada ve Seyyir Ömer Ağa'nın hemen arkasında bulunan *Ser Çukedâr-ı Hazret-i Şehriyârî Seyyid Ömer Ağa'nın halîlesi* **Âişe Hanım**.

1238 Zilhicce'de (M. Ağustos 1823) vefât eden, uzun kavuklu lâhdi beşinci sırada bulunan Enderûn-ı Hümayûn Bâb'üs-sa'âde Ağaları'ndan **Hazînedar Baş es-Seyyid İbrahim Ağa**.¹²⁷

1238'de (M.1822) vefât eden, kabri beşinci sırada bulunan, Sultân Abdülhamîd Hân'ın kadınlarından **3.Binnaz Kadın**.¹²⁸

3 Cemâziyelâhîr 1239 (M. 4 Şubat 1824) Ser Bostâniyûn-ı Husa es-seyyid elhac **Mehmed Ağa**.

1240 Zilhicce'sinde (M. Temmuz 1825) vefât eden, uzun kavuklu lâhdi üçüncü sırada bulunan **Dâr'üs-Sa'âdet'ül-Aliyye Ağası Sâbık Ebûbekir Ağa**.

Kitâbesi şöyle başlamaktadır:

Böyle buldum bu cihâmı, sanki bir zull-î hayâl
Ol sebepten kimse benim halimden etmez su'al

Sandukaların üzerindeki burma başlık şehazadeleri göstermektedir

Sicill-i Osmânî Yazarı: “*Hadice Sultân’ın baş kapı gulâmı olup Enderûn-ı Hümayûn’a alınmış ve orada dahi Başkapı Gulâmı nasb edilmiştir. 1230 Şevvâl’inde (M. Eylül 1815) Hazinesdâr-ı Şehriyârî oldu. 1239 Muharrem’inin on üçünde (M. 19 Eylül 1823) Dar’üs-sâade Ağası oldu,*” diyor. Fakat verdiği vefât târihi doğru değildir.¹²⁹

1240 Rebiyülevvel’inde (M. Ekim 1824) vefât eden, kâtibî sikkeli lâhdi beşinci sırada bulunan, *Dar’üs-Sa’ade Ağaların-dan Sarây-ı Cedîd-i Sultânî başkapı gulâmı Mehmed Ağa.*¹³⁰

1240 Şâbân’ında (M. Mart 1825) vefât eden, kâtibî sikkeli lâhdi beşinci sırada bulunan, *Ser tebdil-i Hazret-i Cihândârî sâbık Silâhşorân-ı Hassa’dan elhâc Mehmed Emin Ağa.*

1240’da (M.1824) vefât eden, kabri dördüncü sırada bulunan, *Harem-i Hümayûn’dan vekil Zühde Usta.*

9 Ramazan 1240 (M. 27 Nisan 1825) târihinde vefât eden ve kabri dördüncü sırada bulunan, ikinci kadın efendinin ustalarından **Kamerbend Hâtun.**

14 Ramazan 1241 (M. 22 Nisan 1826) târihinde vefât eden ve kabri dördüncü sırada bulunan Şevketlû Efendimiz Hazretleri’nin câriyesi **Cezbiârâ Kalfa.**

1241 (M.1826)’da vefât eden, kâtibî sikkeli lâhdi birinci sırada bulunan Ağa Çukadâr-ı Hazret-i Şehriyârî Hâfız **Mehmet Emin Ağa.** Sicill-i Osmânî yazarı, “*Enderûn-ı Hümayûn’dan feyz alıp 1238 Cemâziyelevvel’de (M. Ocak 1823) Pişkir Ağası, 1239 Muharrem’inde Miftâh ve Zilhicce’sinde Dûlbend Ağası olup 1240 Ramazan’ında (M. 1825 Nisan) Rikâbdar ve Zilhicce’sinde Çukadâr-ı Şehriyârî oldu. 1241 Receb’inde (M. 1826 Şubat) fevt olmuştur. Uzun boylu ve şık giyinen bir zât idi. Silâhdâr Ali Ağa hastalanmağla vekil olmuş ve mevtine muntazır iken o iyileşip bu bîçâre irtihâl eylemiştir,*” diyor.¹³¹

15 Cemâziyelâhir 1241 (M. 25 Ocak 1826) târihinde vefât eden ve kabri beşinci sırada bulunan *Ağa Çukadârân Silahdar-ı Hazret-i Şehriyârî Osman Ağa*.¹³²

1241 Cemâziyelevvel'in guresinde (M. 12 Aralık 1825) vefât eden ve kabri beşinci sırada bulunan *Cennet-mekân Gâzi Sultân Selim Hân Hazretleri'nin Sertebdil-i Silahşôrân-ı Hâssa'dan İbrahim İbiş Ağa*.¹³³ Kitâbesi, türbedâr Vâsıf Efendi'nindir.

1242 (M.1826) târihinde vefât eden, kafesi destârlı lâhdi birinci sırada ve hâcet penceresi önünde bulunan **Kisedâr Sırrı Efendi**.

*Sâhib-i fenn-ü kalem, Sırrı Efendi-i bânâm
Hüdâvendiğâr ehl-i divân içre kadri muteber
diye başlayan on iki mısralı kitâbesinin târih beyti şudur:
Düşdü bâ-avn-i Hüdâ, târih-i fevtin söyledim
Sır oldu Sırrı Efendi, kıldı adne sefer* 1242¹³⁴

1242'de (M.1826) vefât eden ve kâtibî sikkeli lâhdi beşinci sırada bulunan *Hazîne Vekîli-i Hazret-i Şehriyârî Kemankeş İbrâhim Ağa*: Kabri, 1295'de (M.1878) Ali Usta tarafından tamir edilmiştir. Bu, bozuk bir yazı ile şâhidesinin arkasına ve yan yüzüne yazılmıştır. Tirkeşlikte fevkalâde meleke ve mahâreti vardı.¹³⁵

25 Cemâziyelâhir 1242 (M. 24 Ocak 1827) târihinde vefât eden ve şâhidesi erimekte olan **Canfeda Hâtun**: Kabri, dördüncü sıradadır.

21 Cemâziyelâhir 1242 (M. 20 Ocak 1827) târihinde vefât eden, kabri dördüncü sırada ve hâcet penceresi önünde bulunan **Mâhinur Hâtun**.

28 Recep 1244 (M. 3 Şubat 1829) tarihinde vefât eden ve kabri dördüncü sırada bulunan *Kilâr-ı Hâssa Kethüdâsı Hâfız Receb Efendi*.¹³⁶

24 Recep 1245 (M.19 Ocak 1830) târihinde vefât eden, zerrin-baş gibi fesli lâhdi üçüncü sırada bulunan, Hazine-i Hümayûn kethüdâsı **Kıbrısı es-Seyyid Mehmet Emîn Efendi**: Şâhidesindeki kitâbe Hattât Hulûsi Efendi'nindir.¹³⁷ Mehmet Emîn Efendi'nin yeğeni Sadr-ı Esbâl Mehmet Paşa'dır.¹³⁸

1245 (M.1829) târihinde vefât eden ve kabri dördüncü sırada bulunan Harem-i Hümayun'dan **Arzunihan Kalfa**.

1249 (M. 1833) târihinde vefât eden, kabri beşinci sırada ve hâcet panceresi önünde bulunan, anasının memesini emerken vefât eden Esmâ Sultân'ın câriyesi **Fâtıma Hanım**: Uzun kitâbesi çok girift idi.

21 Ramazan 1250 (M. 21 Ocak 1835) târihinde vefât eden ve kabri dördüncü sırada bulunan Şevketlû Efendimiz'in kahvecisi **Râmi Usta**.

1251 Rebiyülevvel'inde (M. Temmuz 1835) vefât eden, küçük kabri beşinci sırada bulunan, *Sultân Abdülhamid Han Hazretleri'nin türbedârı Hattat Mustafa Vâsıf Efendi'nin oğlu Mehmet Şevket Efendi*.

Hattat Mustafa Vâsıf Efendi 1268 (M.1851) târihinde vefât etti. Kabri Eyüp'te, Beybaba Sokağı üzerinde ve Ayas Paşa Türbesi'nin sol tarafındadır. 1241'de vefât eden İbrahim İbiş Ağa'nın şâhidesindeki kitâbe bunundur.¹³⁹

5 Şevvâl 1254 (M. 22 Aralık 1838) târihinde vefât eden, orta boy fesli lâhdi beşinci sırada bulunan, *Hasib Paşa Hazretleri'nin mahdumları es-Seyyid Mehmet Atabey Efendi*. Mâliye Nâzırı Hasib Paşa 1286 (1869) târihinde vefât etti. Kabri Üsküdar'da, Selîmiye Câmii hazîresindedir.¹⁴⁰

1254 Zilhicce'sinde (M. Şubat 1839) vefât eden Hîbetullah Sultân'ın hazînedârı **Şâheste Kadın**: Kabri üçüncü sıradadır.

1254 (M.1838) târihinde vefât eden Harem-i Hümayûn'dan **Servi-Bîcan Kalfa**: Kabri dördüncü sıradadır.

1254 (M.1838) târihinde vefât eden ve kabri dördüncü sırada bulunan Şevketlû Efendimiz Hazretleri'nin baş kâtibi **Peyker Kalfa**.

27 Zilkâde 1256 (M. Ocak 1841) târihinde vefât eden ve kabri dördüncü sırada ve medrese yakınında olan **Şevketlû Efendimiz'in Saray Ustası Devletlû Sa'âdetlû Âtîf Usta**.

1260 (M. 1844) târihinde vefât eden ve kabri dördüncü sı-

rada bulunan Enderûn'dan mahreç Şükrü Hasan Efendi'nin oğlu **Mehmet Bahaüddin Efendi**. Kabri çok küçüktür.

1260 (M. 1844) târihinde vefât eden, çok küçük kabri beşinci sırada bulunan Hamîdiye Türbedârı el-Hâc Mustâfa Vâsıf Efendi'nin oğlu **Mehmet Efendi**. Vâsıf Efendi'nin burada gömülü olan ikinci oğludur.

1271'de (M.1854) vefât eden ve kabri dördüncü sırada bulunan Şevketlû Efendimiz'in câriyelerinden iffetlû **Zâtigül Kalfa**.

1274'de (M.1857) vefât eden ve kabri beşinci sırada bulunan, *Mâliye Nâzırı Hasib Paşa Hazretleri'nin mahdum-ı âlileri es-Seyyid Mehmet Ali Bey*. Küçük lâhdi feslidir.

1278 Cemâziyelevvel târihinde (M. Kasım 1861) vefât eden

ve kabri dördüncü sırada, hâcet penceresi önünde olan *Hazret-i Şehriyarî vekil ustası Sad-Cihan Kalfa*: Şâhidesi, sütun şeklindedir.

1280 Sefer (M. Temmuz 1863) târihinde vefât eden ve kabri üçüncü sırada bulunan, Sultân Abdülaziz Han câriyelerinden **Fikrival Kalfa**. Aynı kabrin ayak taşında, 1240'da (M.1824) vefât eden **Şemsinûr Hâtun**'un adı yazılıdır. Ana-kız olabilir, çünkü baş şahidedeki, *Hasreten fâni cihânda, tûl ömür sürdüm*, mısraından bu anlaşılmaktadır.

Harem-i Hümayûn Ağaları'ndan **Ferhad Ağa**: Şâhidesinin târih kısmı gömülüdür. Kâtibî sikkeli olup üçüncü sıradadır.

KÜÇÜK HAZİREDE GÖMÜLÜ OLANLAR

Türbenin sağ tarafında ve Hamîdiye Caddesi üzerinde bir hazîre daha vardır. Önünde, şebeke demirli üç büyük penceresi bulunmaktadır. Tamâmen mermerden yapılan bu pencerelerin arkasında, târih sırasına göre, şu kimseler medfundur:

1195 Sad.25 (M. 20 Şubat 1781) târihinde, *yevm'ül-isneyn* (pazartesi günü) vefât eden, *Kara Vezir* denmekle marûf, **Sadr-ı Esbâk Seyyîd Silâhdâr Mehmet Paşa**. Özgeçmişî Sicill-i Osmânî'de şu şekilde anlatılmıştır:

“Arabsun'da (Arapgir) Seyyîd Ali Bey'in oğlu olup 1140 (M. 1727)'de doğdu. Aşçıbaşı ve Sûrre Emîni Süleyman Ağa dayısı olmağla, 1164 (M. 1751)'de Helvahâne'ye çırağ olup, dayısı vefâtında Teberdâr oldu. Güzel yazı yazması sâyesinde Hazîne Kâtibi ve hemen Hazîne-i Hümayûn Kethüdâsı olup 1189 Muharrem'inin dördünde (M. 7 Mart 1775), Silâhdâr-ı Şehriyârî ve 1193 Şâban'ında (M. Ağustos 1779) sadrâzam oldu,” ve bu görevde iken vefât etti.

Mehmet Paşa kısa boylu, çok esmer, çok dindar, zekî, kavrayışlı, mîzâhı seven, şakacı, Nasreddin Hoca fıkralarını ezbere bilen, çalışkan ve dirâyetli bir zât idi. Memleketi olan Arabsun'da sekiz çeşme, kârgir hamam, dükkân, medrese, derşhâne ve kütüphâneyi hâvî bir câmi yaptı. Orasını köy iken kasabaya döndürdü. Eğrikapı dışındaki Savaklar Mes-cidi'nin ahşap minâresini kârgir olarak yeniledi. Burada bir su kuyusu, iki ayak çeşme ve kahve ocağı yaptırdı. Sultân I. Abdülhamîd kendisini çok takdir ettiğinden vefâtına çok üzülmüştür. Kendisinden 18 yıl sonra vefât eden kızı Şerîfe Ayşe Hanım'ın kabri de bu hazîrededir.¹⁴¹

Mehmet Paşa'nın muhteşem lahdi, kallâvî kavuk ile süslü-

dür. Etrafı demir parmaklık ile çevrilmiştir. Baş şâhidesinin caddeye bakan yüzünde *“Sadr-ı âzam Silâhdâr es-Seyyid Mehmet Paşa. 1195 Sad. 25 yevm'ül-isneyn”* diye yazılmıştır.

Şâhidesinin arka yüzünde ise on mısralı bir şiir vardır ki târih beyti şudur:

*Ey gelüb za'ir olan, böyle oku târihin:
Cennet-i adni makâm ide Mehmed Paşa 1195*

Mehmet Paşa, Nevşehir'e bağlı olup eski adı Arabsun olan şimdiki Gülşehri'ndeki külliyesini, Hamîd-i Evvel Külliyesi'nin yapıldığı târihlerde, yani 1194 yılının Rebiyülahir ayında (M. Nisan 1780) tamamlamıştır.

15 Cemâziyelâhir 1204 (M. 2 Mart 1790) târihinde vefât eden, kâtibi sikkeli şâhidesinin iki yüzünde de yazı bulunan, **Silâhdâr-ı Şehriyârî Hâfız Yahyâ Efendi**: Arnavut olan Yahyâ Efendi, Enderûn'dan yetişmiş, Anahtar Ağası olmuş ve 1197 Zilkâde'sinde (M. Ekim 1783) Hazîne Kethüdâsı olup 1201 Zilkâde'sinde (M. Ağustos 1787) Silâhdâr-ı Şehriyârî olmuş ve 1204 Muharrem'inde de (M. Eylül 1789) azledilmiştir. Hattât olan Yahyâ Efendi'nin Ayasofya Câmi'inde levhâsı vardır.¹⁴²

17 Şevval 1212 (M. 4 Nisan 1798) tarihinde vefât eden, cadde üzerindeki muhteşem lahdi demir parmaklık içinde bulunan *Hüdâvendigâr-ı sâbık, merhum ve mâğfur cennet-mekân Sultân Abdülhamîd Han Hazretleri'nin Hazinedâr'ı merhûme Nevres Kadın*. Baş taşının iç yüzünde ise şu kitâbe bulunmaktadır:

*Vefret-i nakd-ı sadâkatle Hazînedâr idi
Devlet-i Abdülhâmid Hân'ine bu merhûme âh*

*Nûr ide kabrin Hüdâ kim şimdi ol mütevereyi
Böyle pinhân eyledi gencine-veş hâk-ı siyah
Katre şeb-nem değil sabâin gibi giryân olur
Nakl idince köhne dünyâdan didim târihini
Eylesün Nevres Kadın kasr-ı cinanda cilvegâh* 17-L.1211

Sultân I. Abdülhamîd'in 3. Kadını olduğu söylenir. Abdülhamîd'in vakfiyesinde de 3. Kadın olduğu yazılıdır. Hünkarın vefâtından sonra, Ortaköy'deki yalısında yaşadı. Büyüçekmece'deki Burgaz Çiftliği ona aitti.¹⁴³

13 Zilkâde 1213 (M. 18 Nisan 1799) târihinde vefât eden ve baş taşının iki yüzünde de kitabe bulunan, *Sadr-ı esbâk Silâhdâr es-Seyyid Mehmed Paşa Hazretleri'nin kerîme-i muhteremeleri, iffetlû Şerîfe Aişe Hanım Hazretleri*.

9 Zilhicce 1217 (M. 2 Nisan 1803) târihinde vefât eden, kabri lahîit şeklinde olup şâhidesinin her iki yüzünde de yazı bulunan **Yunus Ağa**. Kitâbesi şudur:

*Lûtf ile meskenim kıl Yâ-Hüdâ
Bağ-ı cinan râzıyım her emrine Yâ-Hüdâ
Eyledim teslim-i cân almadan dünyâ*

*Muradın nâ-murad oldum bugün
Vire muradım cennetde bana Hallâk-ı cihan.
Necâbetlû Sultân Mustafa Efendimiz'in
Lâlası, merhum ve mağfur Yunus Ağa* 9-Z.1217

Ayak taşı kırılmıştır.¹⁴⁴

1220 gurre-i Ramazan'da (M. 23 Kasım 1805) vefât eden, kâtibî sikkeli lâhit şâhidesinin yüzü türbedâr evine dönük olan *Silâhdâr-ı Hazret-i Şehriyârî es-Seyyid Abdullah Ağa*.

25 Şevval 1220 (M. 16 Ocak 1806) târihinde vefât eden ve şâhidesinin iki yüzünde de kitâbe olan *Kethüdâyı Sadr-ı âli-i esbak Merhum Nazîf Ahmet Efendi'nin duhter-i pâkîzesi Zeynep Hanım*.

Nazîf Ahmet Efendi, Hacı Selim Ağa'nın oğludur. 1203 Ramazan'ının 27'sinde (M. 21 Haziran 1789) idâm edildi. Kabri Üsküdar'da, babasının yaptırdığı kütüphânesinin yanındadır. Vefâtında iki kızı hayatta idi.¹⁴⁵

12 Rebiyülevvel 1253 (M. 16 Haziran 1837) târihinde vefât eden *cennet-mekân Sultân Abdülhamid Han Hazretleri'nin*

serâ-perde-i iffetleri **Beşinci Mu'tebere Kadın:** Lâhdi muhteşemdi. Şâhidesinin yüzü türbedâr evine dönüktür. Arka yüzüne bir kandil kabartması yapılmıştır.

Buradaki şâhidelerin hemen hemen hepsinin iki yüzünde de kitâbe bulunması, türbedâr evinin 1857 târihinden sonra yaptırıldığını göstermektedir. Bu ev yapılmasa idi, hazîrenin avluya doğru büyüyeceği muhakkaktı.¹⁴⁶

22 Cemâziyelâhir 1261 (M. 28 Haziran 1845) târihinde vefât eden ve şâhidesi tuğralı olan Şevketlû Efendimiz'in Saray Ustası **Dilperî Usta.**

1 Cemâziyelâhir 1274 (M. 17 Ocak 1858) tarihinde vefât eden Şevketlû Efendimiz Hazretleri'nin câriyesi, sa'âdetlû **Kethüda Derviş Kadın.**

DİPNOTLAR

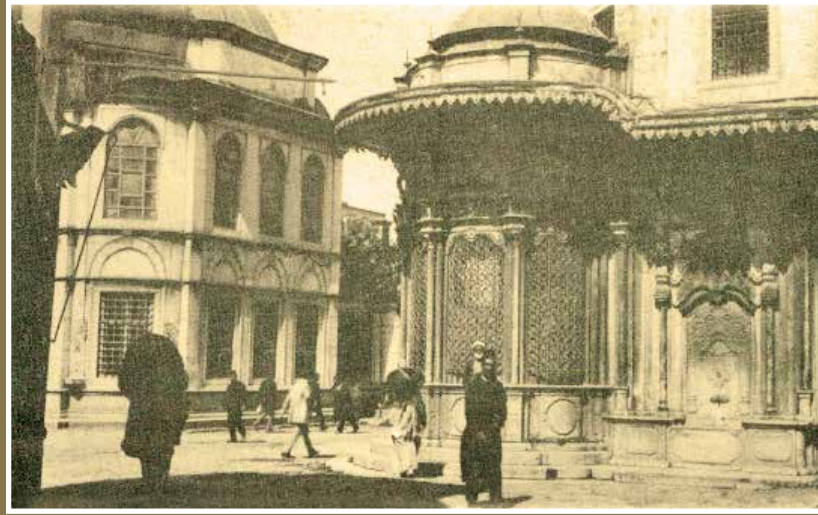
- 1 M. Ziyâ, İstanbul ve Boğaziçi, İstanbul, 1336, Cilt: 1, s. 379.
- 2 Ayvansarâyî Hâfız Hüseyin, Hadîkat'ül-Cevâmî, İstanbul, 1281. 1/s.225, 226.
- 3 Celal Esad, Eski İstanbul, İstanbul, 1328, s. 172.
- 4 Müjgân Cunbur, 1. Abdülhamid Vakfiyesi ve Hamîdiye Kütüphânesi, Ankara Üniversitesi Dil Târih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt: XXII, 1964, s. 36.
- 5 M. Cunbur, a.g.e., s. 36. Zirâ: İnsan vücudunda dirsekten parmak ucuna kadarki kısma denk gelen bir uzunluk ölçüsü. 75-90 cm arasında değişir. (E.N.)
- 6 M. Cunbur, a.g.e., s. 36, 37, 40.
- 7 Hadîkat'ül Cevâmî, 2/194.
- 8 Sicill-i Osmânî, 3/426-427.
- 9 Hadîkat'ül Cevâmî, 1/155.
- 10 Hadîkat'ül Cevâmî, 1/7, 11/256.
- 11 Hadîkat'ül Cevâmî, 1/136-204.
- 12 Meclîs-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm: Yetim Malları İdâri Meclisi. Konuyla ilgili bir okuma için bkz: Doç. Dr. Tahsin Özcan, Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himâyesi ve Eytâm Sandıkları, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 14, Yıl: 20016 (E.N.).
- 13 M. Cunbur, a.g.e., s. 39.
- 14 Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 7/232.
- 15 M. Ziya, İstanbul ve Boğaziçi, 1/397.
- 16 M. Ziya, a.g.e., 1/389.
- 17 Y. Yavuz, Mîmâr Kemalettin, s. 204.
- 18 Sicill-i Osmânî 1/130.1/ s. 370-371.
- 19 O. Nuri, Mecelle-i Umur-ı Belediye, İstanbul, 1995, Cilt: 3, s. 1530.
- 20 Sicill-i Osmânî 2/379.
- 21 M. Ziya, İstanbul ve Boğaziçi, 1/397.
- 22 İ. Erünsal, Türk Kütüphâneleri Târihi, Ankara, 1988, s. 125.
- 23 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, (Haz: O. Şaik Gökyay), İstanbul, 1996, s. 244-258.
- 24 Lûtfî Târihi, (Haz. Münir Aktepe), Ankara, 1988, X., s. 104.
- 25 Lûtfî Târihi, (Haz. Münir Aktepe), Ankara, 1988, II. s. 91.
- 26 Ahmet Samim, İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi I/478.
- 27 Hâdîkat'ül Cevâmî, I/240.
- 28 Tahsin Öz, İstanbul Câmileri, Ankara, 1962, 1/71.
- 29 Şemdânîzâde Târihi, (Haz: M. Aktepe), II., A., s. 16.
- 30 Pertev Paşa Dîvanı, İstanbul, 1258, s. 311-312; M. Ziya, İstanbul ve Boğaziçi, İstanbul, 1336.
- 31 Aynî Dîvânı, İstanbul, 1258, s. 311-312; M. Ziya, İstanbul ve Boğaziçi, İstanbul, 1336, s. 195-325; Mahmut Kemal İnâl, Son Hattatlar, İstanbul, 1970, s. 129.
- 32 M. Ziya, a.g.e, s. 327; Hadîkat'ül Cevâmî, 1/240.
- 33 Sicill-i Osmânî 3/27; M. Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1972, s. 3, 418.
- 34 Cevdet Târihi, Sabah Gazetesi Yay., İstanbul, 1972; C.2, s. 64, 65, 109, 110.
- 35 Cevdet Târihi, C.2, s. 109-110.
- 36 Şemdânîzâde, Mür'î't-Tevârih, Haz. Münir Aktepe, III., s. 51.
- 37 Sicill-i Osmânî, 1311, 2/333.
- 38 Sicill-i Osmânî, 1/411.
- 39 Sicill-i Osmânî, 3/387.
- 40 Sicill-i Osmânî, 2/161.
- 41 Ayvansarâyî, Hadîkatü'l-Cevâmî, 2/175, 176, 177; Ayvansarâyî, Mecmuâ-ı Tevârih, (Haz: F. Derin- V. Çabuk), İstanbul, 1985, s. 91; Divân-ı Fitnat, s. 43; M. Ziya, İstanbul ve Boğaziçi, 1/392-393.
- 42 Mehmet Zeki Pakalın, Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1971, 11., s. 61.
- 43 M. Ziya, a.g.e, 1/386.
- 44 Müjgân Cunbur, I. Abdülhamid Vakfiyesi ve Hamidiye Kütüphânesi, Ankara Üniversitesi Dil ve Târih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, XXII., 1964, Sayı, 1-2, s. 17-69. *Keyl: (Kile):* 40 litrelik hububat ölçüsü. *Ukryye:* Genellikle 40 dirheme denk geldiği kabul edilen eski bir ağırlık ölçüsü. Coğrafyaya göre farklılık gösterebilir. (E.N.)
- 45 M. Cunbur, a.g.e., s. 47-48.
- 46 İslam Ansiklopedisi, Cilt: 5/2. İstanbul, 1950, s. 985.
- 47 M. Ziyâ, aynı eser, 1/387; Nazif Öztürk, Evkâf-ı Hümayun Nezaretî, Vakıflar Der.19, Ankara 1985, s.77; A. Altunsu, Osmanlı Şeyhülislâmları, Ankara 1972, s.243
- 48 M. Ziya, a.g.e, s.394-395
- 49 M.Ziya, a.g.e, s.396
- 50 S. Çetintaş, Mîmâr Kemalettin, Güzel Sanatlar Sayı.5, İst.1944, s.170
- 51 Y. Yavuz, Mîmâr Kemalettin, Ankara 1981, s.173
- 52 Y. Yavuz, a.g.e, s.4-12; S. Çetintaş, a.g.e, s.160-161; Mehmet Ali, Merhum Mîmâr Kemaleddin'in Tercüme-i Hâline Dair, İkdâm Gazetesi, 21Temmuz 1927
- 53 Nazif Oztürk, EvKâf-ı Hümayun Nezâreti, Vakıflar Dergisi 19, Ankara 1985, s.77-85; A. Altunsu, Osmanlı Şeyhülislâmları, Ankara 1972, s.243; Y. Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, s.878
- 54 Müjgân Cunbur, a.g.e, s.48; O. Nuri Ergin, Türkiye Maarif Târihi, İst.1939, Cilt: 1, s.70-72-73-76; O. Nuri Ergin, Türk Şehirlerinde İmâret sistemi, İst.1939, s.56-57; Ayvansarâyî, Hadîkat'ül-Cevâmî, İst.1281,2/180-181; Ayvansarâyî, Mecmuâ-ı Tevârih, Haz. F. Derin -V. Çabuk, İst.1985, s.88-89; Y. Yavuz, Mîmâr Kemalettin, Ankara 1981, s.202; Hakkı Göktürk, Bostancı İlk Okulu, İst.Ansiklopedisi. 6/3001; Sabah Gazetesi, 12 Teşrinisani 1329 (M.1913); M.Ziya, İst.ve Boğaziçi, İst.1336, s.389; N.

- Öztürk, Evkâf-ı Hümayun Nezareti, Vakıflar Der.19, s.81
- 55 M. Tahir, Osmanlı Müellifleri, Meral Yay.İst.1972, 2/175; Sicill-i Osmâni, İst.1311.2/320; Târih-i Cevdet, Sabah Gazetesi Yay. İst.1973, 4/451; M. Ziya, a.g.e, s.394; Affan Egeman, İst. Çeşme ve Sebilleri. İst.1993, s.27; Ayvansarâyî, Mec.Tevarih. Haz. F. Derin -V. Çabuk. İst.1985, s.90
- 56 İ. Kumbaracılar, İst.Sebilleri, İst.1938, s.45
- 57 M. Cunbur, a.g.e, s.49. *Lüle* ve *Masura*, özellikle kaynak sularının çeşmelere dağıtımında kullanılan, suyla ilgili ölçü birimleridir. 1 Lüle, saniyede 600 cm³lük su akışını karşılar. Masura, lülenin sekizde biridir. (E.N)
- 58 İbrahim Tanışık, İstanbul Çeşmeleri, İstanbul, 1943, s. 242; Ayvansarayî, Mec. Tevarih, F. Derin-V. Çabuk, s. 89; İstanbul Ansiklopedisi, I/93; İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1982, I/141.
- 59 Ayvansarâyî, Mec.Tevarih, s.412; Ayvansarâyî, Hadîka 11/179; M. Ziya, a.g.e, s.393; Sicill-i Osmâni, 4/642
- 60 Y. Yavuz, a.g.e, s.227; N. Öztürk, a.g.e, s.81; O.N. Ergin, Türkiye Maarif Târihi, s.70, 72, 1061, 1576.
- 61 İnal, Son Hattatlar, s266
- 62 Zafer Toprak, Borsalar, Dünden Bugüne İst.Ans.2/300
- 63 M. Cunbur, a.g.e, s.52-53
- 64 M. Cunbur, a.g.e, s.36
- 65 M. Ziya, a.g.e, s.393; Birol Alpay, I. Sultân Abdülhamid Külliyesi ve Hamidiye Medresesi, Sanat Târihi Yıllığı VIII. İst 1978, s.9
- 66 İsmail E. Erünsal, Türk Kütüphaneleri Târihi II, Ankara 1988, s.108-109; Halit Dener, Süleymaniye Umumi Kütüphânesi, İst.1957, s.65; M. Cunbur, a.g.e, s.53
- 67 Günay Kut-Nimet Bayraktar, Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri, Ankara, s.157-158; Sicill-i Osmâni, 1/377-378 "Lala İsmail Efendi"
- 68 M.L'Abbe Toderini, De la Litterature des Turcs, Traduit: Prof.M. L'Abbe de Courand. Paris 1789, Poinçol. Cilt:2, s.130 v.d.
- 69 M.L'Abbe Toderini, a.g.e, Cilt:2, s.133 v.d., s.148, s.152, s.177 v.d.
- 70 P.G. İnciciyan, XVIII. Asırda İstanbul, Tercüme ve Tahşiye Eden: H.D. Andreasyan, İstanbul 1956, s.25
- 71 D'Ohsson, Tableau General de l'Empire Ottoman, Paris 1788, Cilt: 2, s..488-9; Dr. Giulio Ferrario, 11 Costume Antica e Moderno o Storia. Firenze 1827, Europa, Cilt: 4, s.278 v.d.
- 72 Jos. von Hammer, Constantinopolis und der Bosphoros, Pesth 1628, Cilt: 1, s.522-523
- 73 J.E.de Kay, Sketches of Turkey in 1831 and 1832 by an American, Newyork 1833, s.142
- 74 Charles White, Three Years in Constantinople or Domestic Manners of the Turks in 1844, London 1846, Cilt: 2, s.183.
- 75 M.A. Ucinini: Lettres sur la Turguie ou Tableau Statistique, Religieux, Politique, administratif, militaire, commercial, etc., de l'Empire Ottoman, depuis le Khatti-Cherif de Gülk-hane (1839), Paris 1853, Cilt:1, S.227. Ucinini'den naklen Bkz. Sir James Porter: Turkey; Its History and Progress, London 1854, Cilt: 2, s.175
- 76 Sicill-i Osmâni, 1/17.
- İsmail H. Danişmend, Kronoloji Târihi, İst.1955, 4/476; Sicill-i Osmâni, 3/428.
- 78 Bkz: Âl-i İmrân Sûresi 37. âyet. (E.N)
- 79 Müstakimzâde, Tuhfe-i Hattâtîn, İst.1928, s.409-410.
- 80 Cevdet Târihi, 3/ 162
- 81 M. Cunbur, a.g.e, s.53
- 82 Sicill-i Osmâni, 1/17; Ayvansarâyî, Mec. Tevarih, (Haz: F. Derin-V. Çabuk), s.86-261, İ. Tanışık, İst. Çeşmeleri, 2/380, M. Ziya, a.g.e, s.380-381
- 83 Ç. Uluçay, Pâdişâhların Kadınları, s.113; H. Şehsuvaroğlu, Asırlar Boyunca İst, s.164; Sicill-i Osm. 1/59; Ayvansarâyî, Mec. Tevarih, s.88
- 84 Ç. Uluçay, a.g.e, s.113; Şehsuvaroğlu, a.g.e, s.164; Sicill-i Osmâni, 1/34; M. Ziya, a.g.e, s.381; Cevdet Târihi, 2/188
- 85 Ayvansarâyî, Mec.Tevarih, s.85; Sicill-i Osmâni, 1/71; G. Oransay, Osmanlı Devleti'nde Kim Kimdi, Ankara 1969, s.211; M. Ziya, a.g.e, s.381; Cevdet Târihi, 2/168, s.203, 204
- 86 Cevdet Târihi 2/224. 2-Sicill-i Osm. 1/81-82; Cevdet Târihi
- 87 Sicill-i Osmâni. 1/81-82; Cevdet Târihi, 2/237.
- 88 Sicill-i Osmâni, 1/34; Cevdet Târihi, 2/237; Ç. Uluçay, a.g.e, s.113
- 89 Sicill-i Osmâni, 1/78
- 90 Ç. Uluçay, s.114
- 91 Ç. Uluçay, s.113; Cevdet Târihi, 3/370; Sicill-i Osmâni, 2/ 318.
- 92 Cevdet Târihi, 2/226-474 ve 3/370
- 93 Sicill-i Osmâni, 1/47; Ç. Uluçay, s.114
- 94 Cevdet Târihi, 2/323-327
- 95 Cevdet Târihi, 4/196
- 96 Cevdet Târihi, 4/323 v.d
- 97 Ç. Uluçay, a.g.e, s.110
- 98 Ç. Uluçay, a.g.e, s.111-114
- 99 Hadikat'ül Cevâmi, 2/ 171, v.d.
- 100 Hadikat'ül Cevâmi, 2/ 137-138; Mir'at-i İstanbul, s.263
- 101 Mec.Tevarih, s.270; Hadikat'ül Cevâmi, 2/89
- 102 Cevdet Târihi, 3/ 171
- 103 Sicill-i Osmâni, I/21; Ç. Uluçay, a.g.e, s.115
- 104 Cavit Baysun, IV. Mustafa, İslam Ansiklopedisi, 8/708; Vak'a-i Cedid, Haz: Y. Senemoğlu, Tercüman Yay. s. 74; Âsım Târihi, 2/36; Cevdet Târihi, Üçdal Neş., İst.1974, 8/187; G. Oğuluckyan Rûznamesi, İst.1972, s.10-18-32-43; İ. H. Uzunçarşılı, Alemdâr Mustafa Paşa, İstanbul, 1942; İ. H. Danişmend, Kronoloji Târihi, 4/87 v.d.
- 105 Sicill-i Osmâni, I/21-22
- 106 Sicill-i Osmâni, 1/25; Vâsıf Dîvânı, s.179; M. Ziya, a.g.e, s.381
- 107 Sicill-i Osmâni, 1/78; M.Ziya, a.g.e, s.383
- 108 Sicill-i Osmâni, 1/82; M. Ziya, a.g.e, s.393; Cevdet Paşa, Tezakir, 13,20. Ankara 1960, s.144 ; Âsâr-ı Dîvân-ı Ziver Paşa, s.111-116
- 109 Sicill-i Osmâni, 1/35; M. Ziya, a.g.e, s.381; Cevdet Paşa, Tezâkir, 13-20, s.145
- 110 Cevdet Paşa, Cilt:9/129
- 111 Sicill-i Osmâni, 4/367
- 112 Muzaffer Erdoğan, Mehmet Tahir Ağa, İst.Ünv.Ed. Fak. Târih Der. Cilt:7, Sayı:10, (1954), s.157 v.d.; İzzet Kumbaracılar,

- Türk Mîmârları, Arkitekt, Sayı:2, (1937), s.60
- 113 C. Esad Arseven, Sanat Ansiklopedisi, İst.1975, 4/1676
- 114 M. Ziya, a.g.e, 1/390.
- 115 M. Zeki Pakalın, Târih Deyimleri ve Terimleri, İst.1971, 1/234
- 116 Hadikat'ül Cevâmi, 1/146
- 117 Ç. Uluçay, Pâdişâhların Kadınları, s.109-110; Ç. Uluçay, Harem Hayatının İç Yüzü, İst.1959, s.107-110; Baş. Osm. Arş. Cevdet Tas. Saray No.1162; M. Cunbur, a.g.e, s.55
- 118 Sicill-i Osmâni, 3 / 597
- 119 Sicill-i Osmâni, 2/21.
- 120 Ç. Uluçay, a.g.e, s.119; Sicill-i Osmâni, 1/46
- 121 Sicill-i Osmâni, 3/556
- 122 Sicill-i Osmâni, 1/336
- 123 Sicill-i Osmâni, 3/556
- 124 Sicill-i Osmâni, 1/45
- 125 Sicill-i Osmâni, 1/235
- 126 Sicill-i Osmâni, 1/285
- 127 Sicill-i Osmâni, 1/153
- 128 Ç. Uluçay, a.g.e, s.106
- 129 Sicill-i Osmâni, 1/184-185
- 130 Sicill-i Osmâni, 1/426
- 131 Sicill-i Osmâni, 1/425
- 132 Sicill-i Osmâni, 3/442
- 133 Sicill-i Osmâni, 1/188
- 134 Sicill-i Osmâni, 3/14
- 135 Sicill-i Osmâni, 1/154
- 136 Sicill-i Osmâni, 2/374.
- 137 Habîbi, Hat ve Hattâtîn, s.169
- 138 Sicill-i Osmâni, 1/427
- 139 M.K. İnal, Son Hattatlar, İst.1970, s.446; Sicill-i Osmâni, 4/475-600
- 140 Sicill-i Osmâni, 2/180-181
- 141 Sicill-i Osmâni, 4/258-259
- 142 Sicill-i Osmâni, 4/642
- 143 Ç. Uluçay, a.g.e, s.108; M. Cunbur, a.g.e, s.55
- 144 Sicill-i Osmâni, 4/677
- 145 Sicill-i Osmâni, 4/562
- 146 Ç. Uluçay, a.g.e, s.107

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Şeref; Topkapı Sarây-ı Hümayunu, Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası, 1327, Yıl: 2, S: 399.
- Ahmet Vâsıf, Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr, Haz: Mücteba İlgürel, Ankara 1994.
- Alpay, İ. Birol; I. Abdülhamîd Külliyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Târihi Yıllığı Sayı:8, İstanbul, 1978.
- Altunsu, Abdülkadir; Osmanlı Şeyhülislâmları, Ankara, 1972.
- Arseven, Celal Esad; Sanat Ansiklopedisi Cilt:4 İstanbul, 1975.
- Arseven, Celal Esad; Türk Sanatı Târihi, İstanbul.
- Âsım (Mütercim) Târihi, Cilt: 1-2 İstanbul, 1254.
- Ata Târihi, Cilt: III. İstanbul, 1293.
- Ayvansarayî Hâfız Hüseyin; Hadikat'ül- Cevâmi, İstanbul 1281.
- Ayvansarayî Hâfız Hüseyin; Mecmuâ-i Tevârih, Haz. F. Derin-V. Çabuk, İstanbul, 1985.
- Baysun, Cavid; Abdülhamid I, İslam Ans., Cilt: I.
- Baysun, Cavid; Mustafa IV., İslam Ans., Cilt:8.
- Celal Esad (Arseven); Eski İstanbul, İstanbul 1328.
- Cevdet Paşa; Târih-, Cevdet, Sabah Gazetesi ve Üçdal Neş. Cilt: I-II-III-IV-VIII.
- Cunbur, Müjgân; I. Abdülhamid Vakfıyesi ve Hamîdiye Kütüphânesi, Ankara Üni. Dil ve Târih-Coğ. Fak. Der. XXII, Sayı: 1-2 (1964).
- Cunbur, Müjgân; Kütüphâne Vakfiyelerinden Notlar, Erdem Mecmuası, Eylül 1985.
- Çetintaş, Sedat; Mîmar Kemâlettin, Mesleği ve Sanat Ülküsü, Güzel Sanatlar Mecmuası, Sayı:5, İst.1944.
- Danişmend, İsmail Hami; Osmanlı Târihi Kronolojisi, Cilt:4, İstanbul, 1955.
- Dener, Halit; Süleymaniye Umûmî Kütüphânesi, İstanbul, 1957.
- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt:7, İstanbul, 1994.
- Ebüzzıya Tevfik; Yeni Osmanlılar Târihi, Haz. Ziyad Ebüzzıya. Cilt: I, İstanbul, 1973, Cilt: 3, İstanbul, 1974.
- Egeman, Affan; İstanbul Çeşme ve Sebilleri, İstanbul, 1993.
- Erdoğan, Muzaffer; Mehmet Tâhir Ağa, İst.Üni. Ed.Fk. Târih Der. Sayı: 10-11-12, İstanbul, 1954.
- Ergin, Osman Nuri; Türkiye Maarif Târihi, Cilt:1-5, İstanbul, 1939.
- Ergin, Osman Nuri; Türk Şehirlerinde İmâret Sistemi, İst.1939.
- Erünsal, İsmail; Türk Kütüphâneleri Târihi, Ankara 1988.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi; Haz. Orhan Şâik Gökyay, Cilt:1, İstanbul, 1996.
- Eyice, Semavi; İstanbul, İslâm Ansiklopedisi, Cilt:5/3.5/2, İst.1950.
- Eyice, Semavi; İstanbul'da Ortadan Kalkan Bâzı Târihi Eserler, İst. Üni. Ed.Fak. Târih Dergisi Sayı: 27, İstanbul, 1973.
- G. Oğulokyan Ruznâmesi, İst.Üni. Ed.Fak.Yay, İstanbul, 1972.
- Göktürk, Hakkı; Bostancı İlkokulu, İstanbul Ansiklopedisi, Cilt:6.
- İnal, Mehmet Kemal; Son Hattatlar, İstanbul 1970.
- İnciciyan P.G.; 18. Asırda İstanbul, (Haz. H.D.Andreasyan) İst.1956.
- İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Yayını, Cilt: I, İstanbul, 1981.
- Karal, Enver Ziya; Osmanlı Târihi, Cilt:5, Ankara 1970.
- Koçu, Reşat Ekrem; Beylerbeyi Câmii, İstanbul Ansiklopedisi, Cilt:5.
- Kumbaracılar, İzzet; Türk Mîmârları, Arkitekt, Sayı: I, İstanbul, 1937.
- Kumbaracılar, İzzet; İstanbul Sebilleri, İstanbul 1938.
- Kuntay, Mithat Cemal; Namık Kemal I, İstanbul 1944.
- Kut; Günay - Bayraktar, Nimet; Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri, Ankara 1984.
- Lûtfî Târihi (Haz. Münir Aktepe) Cilt:10-11, Ankara 1988.
- Mehmet Ali; Merhum Mîmâr Kemâleddin'in Tercüme-i Hâline Dair, İkdâm Gazetesi, 21 Temmuz 1927.
- Mehmet Sâdık; Vak'a-i Hamîdiye-i İstanbul, 1289.
- Mehmet Süreyya; Sicill-i Osmânî. Cilt:1-4, İst.1281.
- Mehmet Tahir; Osmanlı Müellifleri, (Meral Yay), Cilt:1-3, İstanbul, 1972.
- Mehmet Ziya; İstanbul ve Boğaziçi, Cilt: I, İstanbul, 1336.
- Mustafa Paşa; Netâyic'ül-Vukuat, Cilt:3-4, (Haz: N. Çağatay) Ankara 1980.
- Müstakimzâde Süleyman Efendi; Tuhfe-i Hattâtın, İstanbul, 1928.
- Oransay, Gültekin; Osmanlı Devletinde Kim Kimdi, Ankara 1969.
- Osman Nuri (Ergin); Mecelle-i Umûr-ı Belediye, Cilt: 3, İstanbul, 1995.
- Oz, Tahsin; İstanbul Camileri, Cilt:1, Ankara 1962.
- Öztuna, Yılmaz; Devletler ve Hanedanlar, Cilt:2, Ankara 1989.
- Öztürk, Nazif; Evkâf-ı Hümayun Nezâreti, Vakıflar Derneği 19. Ankara 1985.
- Pakalın, M. Zeki; Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. Cilt:2. İstanbul, 1971.
- Pertev Paşa; Dîvân, İstanbul 1256.
- Sabah Gazetesi; Hamîdiye Sebîli, 12-Teşrîn-i Sâni 1329 (1913).
- Samim, Ahmet İstanbul Kültür ve Sanat Ans. Cilt:1, Tercüman Gazetesi Yayını İstanbul, 1982.
- Şehsuvaroğlu, Halûk; Asırlar Boyunca İstanbul, Cumhûriyet Gazetesi Yayını.
- Şem'dânî-i-zâde Süleyman, Mürî'i't-Tevârih. (Haz. Prof.Münir Aktepe), Cilt: II. A ve B. ve III. İstanbul, 1981.
- Tanışık, İbrahim; İstanbul Çeşmeleri, Cilt: 1-2 İstanbul, 1943.
- Toprak, Zafer; Borsalar, Dünden Bugüne İstanbul Ans. Cilt:2.
- Uluçay, Çağatay; Pâdişahların Kadınları ve Kızları, Ankara 1980.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; Alemdâr Mustafa Paşa, İstanbul 1942.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; Osmanlı Târihi. Cilt:4, Ankara 1982.
- Vak'a-i Cedid, Haz. Yavuz Senemoğlu, Tercüman Yayını.
- Von Hammer; Osmanlı Devleti Târihi. Üçdal Neş. Cilt:16.
- Yalçın, Z.; Mîmâr Kemalettin ve Eserleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1971 (Basılmamış Lisans Tezi).
- Yavuz, Yıldırım; Mîmâr Kemalettin. Ankara 1981.
- Zîver Paşa; Zîver Paşa; Âsâr-ı Zîver Paşa, Divan.

Hamîd-i Evvel Külliyesi

“Büyük araştırmacı yazar Mehmet Nermi Haskan, bu çalışmasıyla bize Sultan I. Abdülhamid’in inşa ettirdiği medreseyi ve çevresini tüm yönleriyle anlatıyor. Biz bu medreseye baktığımızda, sadece 18. yüzyıl Osmanlı mimarisinin en son ve güzel örneğini görmüyoruz. Aynı zamanda bir medeniyetin taşlara nakşedilmiş temel ilkelerini de idrak ediyoruz.”

İSTANBUL TİCARET BORSASI
Zahire Borsası Sokak No:3 Eminönü 34112 İstanbul
Tel: +90 212 511 84 40
www.istib.org.tr

